

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt: IV

Sa. 13

II. Kânun 1940

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 4

BELLETEN

ISSN 0041-4255

**Birinci baskı : 1940
İkinci baskı : 1994**

BELLETEN

Cilt: IV

II. Kânun 1940

Sayı: 13

İBNİ SİNANIN ŞAHSİYETİ VE MİLLİYETİ
MESELESİ*Prof. Şemsettin GÜNALTAY**Sivas Meb'usu ve T. T. K. Üyesi*

Şarkın büyük âlimi İbni Sinanın ölümünün dokuz yüzüncü senesini tebcilen Avrupalı tanınmış âlimlerin de iştirakiyle İstanbul Üniversitesinde büyük bir ihtifal yapılmış, bu münasebetle şark dâhisinin şahsiyeti, eserleri, tıbbî ve felsefî sistemi hususları gibi ırkı meselesi de tetkik edilmişti. Garbin ve memleketimizin yüksek âlimleri muvacehesinde ve onların da iştirakiyle yapılan bu araştırmalarda yegâne hedef, büyük âlimi bütün hüviyetiyle tanımak ve tanıtmaktı. Binaenaleyh onun felsefede, tababette ve diğer ilimlerdeki başarıları, hususiyetleri, Yunan ve Şark felsefelerinden ne derece müteessir olduğu cihetleri tetkik edilirken şahsiyeti ve bizzarure ırkı meselesi de araştırılmıştı.

Halbuki bu ihtifalden sonra İranda İbni Sinanın (في سماع الطيبى) adlı eserini neşreden Mirza Mehmet Ali Furuği, eserin mukaddimesinde tamamiyle ilmi olan bu tetkikleri İbni Sinanın İranlı olmadığını ispata müteveccih bir mesai ad, bu ihtifalde okunan ilmi tezlerde mevzuubahs olmıyan birtakım iddialar dermeyan ve bunlara cevap vermek külfetini ihtiyar etmiştir. Mirza bu intikadına şu suretle başlamaktadır:

« Bu kitabın (Fisimai-t-tabii kitabının) tercümesine 1311 Şemsî senesinde başladım. Tesadüfen 1316 senesinde bitti. Bu sene de Şeyhürreis Ebu Âli Sina'nın dokuz yüzüncü senei vetatıdır. Bu münasebetle islâm memleketleri Büyük Şeyhi ta'zim ve tebcil ile

yadettiler. İranlılar Şeyhin tercümei halini yazmağa, eserlerini tercüme ve tabetmeğe başladılar. Hemedandaki merkadini tamir ettiler. İstanbul Üniversitesi, onun namına muazzam ihtifaller yaptı. Türkiye âlimleri, diğer milletlerin fuzalâsı ile müttefikân ona karşı büyük bir kadirşinaslık duygularını ihtiva eden hitabeler irat ettiler. Afganistan, bu münasebetle toplantılar yapıp İbni Sina hakkında lâzım olduğu veçhile medih ve sitayişte bulundu. Arap diliyle konuşan memleketler uleması da Şeyhi unutmadılar. Hakkında bir risale neşrettiler. Zannederim ki Buhara halkı da bu vazifeyi ihmal etmemişlerdir. Bunların hepsi yerinde ve lâ-yıktır. Ve şüphe yoktur ki (İbni Sina) bütün Şark memleketlerinin medarı iftiharıdır.

Arap diliyle konuşan memleketlerin ona karşı minnettar olmağa hakları vardır. Çünkü eserlerini zaman iktızası arapça yazmıştır. Kendisi müslümandır.... Afganistan ahalisinin de Şeyhin vücudiyle ittihara hakları vardır. Zira o, aslen Belhidir ve Belh bugün Afganistan hududu dahilindedir. Buhara halkı da onun hemşerisi olmakla itihar edebilirler. Çünkü Şeyh orada doğmuştur. Anası da oralıdır. Çocukluğu, gençliğinin ilk zamanları Buharada geçmiştir.

Türkiye de Şarkın bu en büyük hakimini kendisine yabancı görmemek ve onu tebciil etmekle çok yerinde hareket gösterdi. Yalnız uygunsuz bir ses işitildi ve bizi hayrete düşürdü. Bu da bazı zevatın hitabelerinde bilhassa İbni Sinanın İranlı olduğunu inkâra ehemmiyet vermeleri ve bunu delâil ile ispata kalkışmalarıdır. Fakat, bu delillerin hepsi hilâfı vakidir. Meselâ dediler ki İbni Sina İranî olsaydı Şii olurdu. Hatırlamadılar ki Safevî saltanatı zamanına kadar İranlıların birçoğu Sünnî idiler. Şüliğin İranın resmî dini olması üzerinden dört yüz sene geçtiği halde bugün bile İranda ehli sünnet çoktur. Şeyh Sadî'den daha İranlı kim vardır? Halbuki onun sünniliğinde şüphe yoktur. Daha tatlısı bu ki, İranilik ile Şiilik biribiriyle lâzım ve melzum kabilinden şeyler olmamakla beraber, tesadüfen Şeyhürreis Şii idi. Pederinin de İsmailî olduğu tasrih edilmektedir.» [1]

[1] ترجمه این کتاب را انجناب در سال ۱۳۱۱ شمسی بدست کریم و اتفاقاً در این سال ۱۳۱۶ بیابان رسید که سال نهصدم وفات شیخ الرئیس ابو علی سیناست (بسال شمسی) و باین مناسبت دانشمندان کشورهای اسلامی از شیخ بزرگوار یاد کردند و درباره او تجلیل و تمظیم پرداختند. ایرانیان بشکارش شرح حال و ترجمه و طبع آثار او دست بردند و بتیبه مقدمات اصلاح

Evvelâ şurasını hatırlatalım ki ihtifalde İbni Sinanın milliyeti meselesini tetkik edenlerden hiçbiri İranın İslâm medeniyetini kurmak hususundaki büyük hizmetini inkâr veya ihmal etmeyi hatırından geçirmemiştir. İslâm kültürünü yaratanlar arasında İranlı âlimlerin adedi sayılamıyacak kadar çoktur. Bunlardan beynelmilel ilim tarihinde hakkiyle şerefli mevkiiler ihraz etmiş olanlar da az değildir.

İlme ve erbabına lâîk oldukları yüksek kıymeti vermeği şiar edinmiş olan Türk münevverlerinin kardeş İranın çok yakından tanıdıkları yüksek kültürünü takdir ve onu yaratanları tebci etmekle daima derin bir haz duyduklarını söylemeye bile lüzum yoktur. Fakat müphem kalmış bir meseleyi tenvir için ilmi araş-

Arâmkâh au ke derşer hêdan est meshgul şednd. danşkâh astanbol mçals ba şkwe byad au menqd saxt wdanşmendân trkwe batfaq fuzlay mlly dıkr drqdr dany au dad sxn dadnd. mrdm afğanstan bêmın ançmın nmddnd. wbn sınaara çnançw byad stoddnd. wdanşmendân mmlak çrbî zban nız şıx ra framow nkrddnd. rsalê dbrarê au پرداختند wamıd dardm mrdm bçxara hm az aday ın tklyf çlkt نورزیده باشند. wbn çله بجا وسزاوار بود وشک نیست که ابن سینا برای کلیه ممالک مشرق زمین مایهٔ سرفرازی است. عربی زبانان حق دارند که ازوسپاسکرار باشند. چون مصنفات خودرا بر اقتضای زمان بزبان عربی نکاشته ونیز مسلمان بوده وعرب درتأسیس اسلام مقام خاصی داردکه از مفاخر کلیهٔ مسلمین ازهر قوم وملت باشند بهره منداست. بمرمد افغانستان هم رواست که بوجود شیخ نیازند بملاحظهٔ ین که اصلش از شهر بلخ است وبلخ امروز جزء دولت افغانستان میباشد. مردم بخارا نیزبه همشهری بودن با ابن سینا مفتخراند. ازآروکه تولدش درایبجا ومادرس ازان شهر بوده وزمان کودکی وآغاز جوانی رادرآن محل بسربرده است. مردم ترکیه هم کاری بسزا کردندکه بزرگترین فیلسوف شرقرا ازخویش بیکانه نداشتند وبتجلیل او مبادرت کردند. تنها نغمه سازی که شنیده شد ومایهٔ شکفتی کردید ین بودکه بعض ذوات دران مجلس دریانات خود مخصوصاً ایرانی بودن اورا منکر شدند. ولازم دانشتند بدلیل ثابت کنند که ابن سینا ایرانی نبوده است ولیکن دلایلی برایرانی نبودن او آورده اند که همه خلاف واقع بود. مثلاً گفتند ابن سینا اگر ایرانی بود شیمه میبود وبیاد نیاوردند که تا زمان سلطنت صفویه اکثر ایرانیها اهل سنتی بودند والآن هم که چهار صد سال است، تشیع مذهب رسمی ایران شده است. باز اهل سنت درآن بسایزند. ایرانی تر از سعدی کیست وحال آنکه در ایرانی بودن اوشکی نیست. با مزه تر اینکه هر چند ایرانی بودن با تشیع ملازمه نداشته است. اتفاقاً شیخ الرئیس شیمه بوده ودربارهٔ پدرش تصریح کرده اند که اسماعیلی بود.

ترجمهٔ سماع طیبی: تصنیف شیخ الرئیس ابوعلی سینا

نکارش: جناب آقای محمد علی فروغی

طهران: چاپخانهٔ مجلس ۱۳۱۶

tırmalar yapmanın bu takdir ve hürmete münafi bir hareket olmayacağını kabul etmek te yüksek bir hakperestliktir. Bu husus tesbit edildikten sonra tebarüz ettirilmesi icap eden bir hakikat te İstanbul Üniversitesinde okunan tezlerden hiçbirinde, İbni Sinanın Sünni veya Şii olmasıyla ırkı meselesi arasında münasebet aramak yolunda bir mutalea serdedilmemiştir. Babasının İsmailî olduğu söylenen İbni Sinanın Şii olması kadar Sünnî olması da muhtemeldir. Fakat o kadar geniş irfan sahibi olan İbni Sina bu gibi dar görüşlere hiçbir zaman bağlı kalmış değildir ve kalamaz. Bağlı kaldığı farzedilse de bu husus onun ırkan ne İranlı, ne de Turanlı olmasını icap ettirmez. Dün de bugün de birçok İranlılar gibi birçok Turanlıların da Şii veya Sünnî oldukları şe'nî bir hakikattir.

Mirza Furugiye göre gûya ihtifalde İbni Sinanın İranlı olmadığını ispat maksadiyle ileri sürülmüş bir delil de onun Fars diliyle birşey yazmamış olması imiş [2]. İhtifal esnasında böyle bir iddia da bulunulduğuna dair hiçbir şey işitmiş değiliz. Bilâkis, İbni Sina hakkındaki etütleri ihtiva eden kitap için hazırlanan ve onun eserlerine ait olan mufassal katalokta Fars diliyle yazmış olduğu kitaplar ve muhteviyatları tamamiyle gösterilmiştir.

Böyle olmakla beraber, bilfarz İbni Sina eserlerini yalnız Arap diliyle yazmış olsaydı, bu keyfiyet onun ırkan ne İranlı ne de Turanlı olmadığına veya Sami olduğuna bir delil olamayacağı gibi farsça yazmış olmasının da yine ırkî hüviyeti ile alâkası bulunamaz.

[2] دلیل دیگر که بر ایرانی نبودن ابن سینا آوردند این بود که گفتند آثاری بزبان فارسی ندارد. در صورتیکه آثار نداشتن بزبان فارسی دلیل بر ایرانی بودن نیست. زیرا که تا همین اواخر زبان علمی* هر مسلمانان عربی بود وجه بسیار از دانشمندان ملل مختلف ایرانی و ترک و هندی آثار خود را بزبان عربی نگاشته‌اند و بزبان مادری اثری از خود نگذاشته‌اند..... چون اتفاقاً ابن سینا از ایرانیانست که بزبان فارسی هم رساله و کتاب متعدد نوشته است. بعض از آنها که بطبع نیز رسیده و حتی شعر فارسی هم از و نقل کردند.....

علاوه بر این، من از کلمات خود ابن سینا میتوانم استدلال کنم بر اینکه او غیر از عربی و فارسی زبان دیگر نمیدانسته است مثلاً در کتاب اشارات که در حکمت بعد از شفا مهم‌ترین مصنفات اوست در باب منطق در اشاره ششم آنجا که تحقیق در قضیهٔ سالبهٔ کلیه میکند میگوید (لکن اللغات التي امرها قد خلت في عاداتها عن استعمال النبي على هذه الصورة... فيقولون بالعربية لاشي من ح ب... وكذلك ما يقال في فصيح لغة الفرس هیچ ح ب نیست...) ملاحظه بفرمائید که ابتدا میگوید در زبانهای که ما میدانیم. آنکه مثال از عربی میزند پس از زبان فارسی شاهد میآورد... و اگر زبان دیگر هم میدانست البته میگفت در آن زبان چگونه میگویند.....

Çünkü Mirza Furuginin de itiraf ettiği gibi orta zamanlar da garp âleminde ilim dili yunanca ve lâtince olduğu gibi İslâm dünyasında da arapça veya farsça idi. Evvelâ edebî mevzular için beyan vasıtası olan Farsça sonraları ilmi mevzularda da kullanılmıya başlamıştı. Arap edebiyat ve lisanının şaheserlerini ibda eden Tuğrai İranlı olduğu gibi Soltekin oğulları Ebubekrüssoli (ابوبكر الصولي) ve İbrahimussoli de Turanlı idiler. Bunun gibi, eserlerini arapça yazmış olan İbni Mukaffa (ابن مفضل) ın Fars dilinde küçük bir risale bile yazmamış olması Onun ırkan İranlı olmamasını istilzam etmiyeceği de tabiidir. Nasıl ki Türk olduğu ve birkaç dil bildiği muhakkak olan Farabi de arapçadan başka bir dilde eser yazmamıştır.

İbni Sinanın Elişarat (الاشارات) ta kaziyelerin teşekkülünden bahsederken bildiği dillerden arapça ve farsçadan misal getirmesi de bu iki dilin o zamanlar Müslüman dünyasında umumiyetle müşterek ilim dili olmalarının neticesidir. Nasıl ki Osmanlı Devrinin Türk âlimlerinden birçoğu da böyle yapmış, yalnız Arap veya Fars diliyle kitap yazmışlardır. Hattâ bazıları tıpkı İbni Sina gibi mantık ve fıkıh kitaplarında yalnız Arap ve Fars dillerinden misaller getirmişlerdir. Bu hal onların muhakkak olan Türklüklerini inkâra sebep olamıyacağı gibi İbni Sinanın bir mantık misalinde talimî mahiyette yalnız bu iki dilden birer misal getirmiş olması da Turanî olmamasını icap ettirmez.

Mirza Furugi, İbni Sinanın İranlı olduğunu teyide matuf intikadi mütaleasına devamla diyor ki: «İbni Sinanın İranî olmadığını ileri sürenlerin bir noktadan şüpheye düştüklerini zannediyorum. O da Buharada doğması, bugün Buharaya Rus Türkistanı denmesi ve o memleketin Türkistan ezasından sayılmasıdır. Bu yüzden onu İranî addetmiyorlar. Lâkin bu fikir çok hatalıdır. Evvelâ onun asla Buharalı olmayıp Belhli olduğunu unutuyorlar. Belh ise şüphesiz Horasan şehirlerindedir. Saniyen Buhara da eskiden Türkistan değil yalnız İraniliğin merkezlerindedir. Oraya İslâm devresinde Maverâünnehir deniyordu. Türkistan ise Maverâünnehrin şimali şarkisinde bulunuyordu. Kadim coğrafya ulemasından hiçbiri Buharayı Türk memleketlerinden addetmişler ve Buhara halkının diline Suğdi demişlerdir.»

«Yüz sene evveline kadar Avrupa coğrafyaları da Buharada ekseriyeti halkın farsça konuştuklarını yazmışlardır. Türk ve Mogol hakimiyetinden asırlarca sonra bugün dahi Buhara halkının

ekseriyeti farsça konuşurlar. İbni Sinanın Buharada doğduğu zaman orada Samaniler hükümran idi. Buhara onların payitahtı idi. Bu devlet, Sasanilerin inkırazından sonra İraniliği ihya eden büyük devletlerden biridir. İbni Sinanın Buhara ahalisinden olan anası (Sitare) adını taşıyor. (Sitare,) farsça bir kelimedir. Bu halde Buhara ahalisinin İraniliğini tamamen nefyetmek nasıl kabildir? Ben Buharanın Türk beldelerinden olmadığını yine İbni Sinanın eserlerinden istidlâl edeceğim. (Eşşifa) kitabının altıncı faslının birinci makalesinin beşinci bahsinde şehir ve iklimlerin hasasından, sıcak ve soğğun insanlar üzerindeki tesirinden bahsederken, diyor ki: «Türklerin haline bakınız. Menatıkı baride ahalisinden oldukları için soğuktan bedenleri müteessir olmuyor. Nasıl ki sıcak mıntaka ahalisinden olan Habeşliler de sıcaktan müteessir olmazlar »

Buharanın Türk beldelerine komşu olduğu için tabîi ora ahalisi diğerlerinden ziyade Türklerle ihtilâl etmişler ve diğer yerlerden daha çabuk Türklerin eline düşmüşlerdir. Bugün orada ekseriyetin Türk olması şayanı taaccüp değildir. Lâkin bin sene evveli hakkında bu güne bakıp hüküm vermek doğru olmaz. Bu davanın en büyük delili farisi şiirin müessislerinden biri olan (رودکی) nin ve İran şairleri büyüklerinden (عقی) nin her ikisinin de Buharalı olmasıdır. Buharada yetişen İran şairleri çoktur. Şüpheyi daha ileri götürüp Buharayı Türk beldelerinden saysak bile, Buharada doğup büyüyen herkesin İranî olmadığına delil teşkil etmez. Hususiyile İbni Sinanın babasının başka yerde doğduğu ve kendisinin küçüklüğündenberi bütün ömrünü İran beldelerinde geçirdiği, İranî ümera nezdinde vezaret vazitesi ifa ettiği malûm olursa. » [3]

[3] كان من انبيست كه كسانيكه ابن سينا را ايراني ندانسته اند از يك امر باشتباه افتاده اند و آن اينست كه ابن سينا در بخارا متولد شده و بخارا در كشوري است كه اين زمان تركستان روسي ميگويند پس بخارا جزء تركستان دانسته و از يزوكان نموده اند ابن سينا ايراني نبوده است وليكن درين عقيده چندين خطا رفته است . اولاً فراموش کرده اند كه ابن سينا اصلاً بخارائي نيست و بلخي است يعنى پدرش بلخي بوده و بلخ بي شبهه از شهرهاى خراسان است . ثانياً بخارا هم در قديم تركستان نبوده بلكه يكي از مراکز ايرانيت بوده است و آن كشور را دوره اسلامي ماوراءالنهر ميگفتند و تركستان در شمال شرقى ماوراءالنهر بوده است و از علمائى جغرافيايى قديم هيچكس بخارا را از بلاد ترك نشمرده اند و زبان اهل بخارا را سغدى گفته اند (كتاب الاقاليم اصطخرى) كه مسلماً از زبانهاى ايراني است كتابهاى جغرافيايى آوروبا هم تا صد سال پيش در اهل بخارا فارسى زبانان را اكثريت مردم آنجا قلمداد ميكردند . وهم اکنون بى از چندين قرن تسلط ترك و مغول بسيارى از اهل

Evvelâ işaret etmek icabeder ki şahsi adların ırkı hüviyeti tayin hususunda alehtlak bir delil olarak alınması tehlikeli neticeler verebilir. Çünkü bu takdirde (Mehmet Ali) adındaki Mirza Furuginin ismini teşkil eden her iki lafzın da arapça olmasına göre kendisinin İranlı değil arap olmasını iddiaya kadar yol açılabilir. Muhakkak olan şudur ki şahıs adları ancak başka delillerle beraber bir istidlâl vasıtası olabilir. Nasıl ki, ileride görüleceği veçhile (Sina) adı, bu esas dahilinde istidlâl vasıtası olarak ileri sürülmüştür. Fakat, Mirza Fûruginin yolu tutulacak olursa İranlı, Hintli, Çinli, Cavalı, Türk, Mogol, Berberî... gibi müslüman kavimlerinin hepsinin arap olduklarını iddia etmek gibi gülünç bir netice karşısında kalınmak ta pek tabiidir. Selçuk Sultanlarından değil İrana hâkim olanların, Anadolu da hüküm şürmüş bulunanların bile (Keyhüsrev), (Keykubat)... gibi İranın müslümanlıktan evvelki devirlerine ait adlar, unvanlar almış olduklarını biliyoruz. Mirza Fûruginin metoduna göre bütün bunları, İranlı saymak lâzım gelecektir.

Mirza Fûruginin yazısı okunurken muharririn Türk isminin o zamanlarla bugün ifade ettiği manaların ayrı ayrı olduğunun farkında olmadığı anlaşılmaktadır. O zamanlar (Türk) adı, bugün

بخارا فارسی زبانند وزمانیکه ابن سینا در بخارا متولد شده سامانیان در آنجا سلطنت داشته و بخارا پایتخت شان بوده و دولتشان یکی از بهترین دولتهای ایرانی بوده که پس از انقراض ساسانیان آنها دوباره ایرانیت را زنده کرده اند. مادر ابن سینا هم که اهل بخارا بوده است (ستاره) نام داشت که لفظ فارسی است، درین اینصورت چگونه میتوان اهل بخارا را عموماً ایرانیت نفی نمود؟ ومن باز از کلام خود ابن سینا استفاده میکنم که بخارا از بلاد ترک نبوده است از جمله در کتاب شنا در فصل شستم از مقاله اول از متن پنجم آنجا که در خصایص شهرها و اقالیم و تأثیر سرما و کرما در مردم گفتگو میکنند میفرمایند «در حال ترکان نظر کنید که چون از سرد سیرند، بد نشان از سرما چندان متأثر نمیشود چنانچه حبشیان چون از گرم سیراند از کرما متألم نمی بایند».

البه چون بخارا با بلاد ترک مجاوره بوده یقینی است که اهل اینجا بیش از دیگران با ترکها آمیزش داشته اند و زو در از جاهای دیگر بدست ترکان افتاده و عجب ندارد که امروز در آنجا غلبه با ترک باشد ولیکن هزار سال پیش را که مجالست امروز نباید قیاس کرد و بهترین دلیل این مدعا اینکه رودکی که از مؤسس شعر فارسی است و عمیق که از بزرگان شعرای ایران است هردو بخارائی اند. و شعرای فارسی زبان بخارا بسیارند. و بر فرضی که شهرا قوی بگیریم و بخارا را از بلاد ترک بشماریم باز دلیل نمیشود که هرکس در بخار داده بزرگ شده ایرانی نباشد. خاصه اینکه معلوم است که پدرش از جای دیگر است و پس از کودکی همه عمر را در بلاد ایران گذرانیده و نزد امرای ایرانی بوزارت رسیده است.....

mülhakatından Khormisen [5] kasabasında doğmuş, Hicri 428 senesi Ramazanının ilk cumasında (21 haziran 1037) de Hemedan'da ölmüştür.

Sina oğlu Abdullah adını taşıyan babası aslen Belh'li idi. Maveraünnehire hâkim olan Şaman oğullarından ikinci Nuh ibni Mansur (M. 976-997) zamanında Buharaya gelmiş; iş bilir, liyakatli bir adam olduğundan; hükümdarın vezirlerinin teveccüh ve itimatlarına mazhar olarak evvelâ Buharada bir memuriyete tayin edilmiş, bir müddet sonra da terfian maliye memurluğu ile Buhara mülhakatından Khormisen'e gönderilmiştir.

Abdullah, Khormisen civarındaki Afşene nahiyesinden ستاره adlı bir kızla evlenmiştir. Şarkın büyük adamı Ebu Ali Hüseyin ile kardeşi Ebül Haris bu mes'ut izdivacın mahsulüdür. Bizzat kendi tarafından talebelerinden جوزجانی Cuzicani'ye dikte ettirilmiş olan tercümei halinden çıkardığımız bu malûmata göre [6] büyük şark mütefekkirinin babası Belhli, anası Buharalı olmasına, kendisinin de Buhara kazalarından Khormisen'de doğmuş bulunmasına nazaran, milliyet itibariyle Türk olması pek tabiidir.

Fakat bu bedahete rağmen, ilmi eserlerini arapça yazmış olmasına bakan bazı garp müellifleri, İbni Sinayı Arap saymakta devam edip gitmişlerdir. Hayatının son kısımlarında İranda yaşamış ve Pars diliyle bir iki küçük risale yazmış olmasına dayanan bir kısım müellifler ise onu Pars milliyetine sokmaya gayret etmişlerdir.

Orta zamanlarda bütün ilmi eserlerini lâtinçe yazmış olan Anglo Sakson, Cermen, İskandinavya.. ırklarına mensup âlimleri ırkan Lâtin saymak hiç kimsenin aklından geçmemiş olmasına nazaran Farabi, Biruni ve İbni Sina gibi eserlerini o zamanlarda

[5] İbni Sinanın doğduğu kasabanın adını ياقوت حموي Yakuti Hamevi حر ميثم خرميسن şeklinde zaptetmiştir. Fakat bu isim, ولبالب وكتاب الانساب, de Khormisen suretinde mukayyettir. Bu eserlerin müellifleri olan Mervli مرو - مغانى ile Beyhaki Ebül Hasan Ali Buharaya yakın memleketler ahalisinden olduklarından bunların zaptını Suriyeli Yakuta tercih etmek tabiidir.

[6] وهذا جملة ما ذكره الشيخ الرئيس عن نفسه نقله عنه ابو عبيد الجوزجاني؛ قال شيخ الرئيس ان ابي كان رجلاً من اهل بلخ وانتقل منها الى بخارى في ايام نوح بن منصور . واشتغل بالتصرف وتولى العمل في اثناء ايامه بقرية يقال لها خرميش من ضياع بخارى وهي من امهات القرى وبقرها قرية يقال لها أفشنة وتزوج ابي منها والدتي وقطن بها وسكن ولدت منها بها ثم ولدت اخي . ثم انتقلنا الى بخارى ... [ابن ابي اصيبه . طبقات الاطباء . ج : ٢ . ص : ١ . مصر طبى . ١٨٨٢]

Müslüman dünyasının müşterek din ve kültür dili olan arapça ile yazmış olan Türk âlimlerinin de başka milliyetlere isnat edilmemeleri icap ederdi. Fakat, Garpta, Şark hakkında tetkiksiz peşin hükümler verildiği zamanların hatırası olan bu telâkki son asra kadar da sürüklenip gelmiştir.

Biliyoruz ki orta zamanlarda İslâm âleminin din lisanı olan arapça, Abbasiler devrinde Yunan, Hint ilim ve felsefesine ait kitapların bu lisana tercümelerinden sonra bütün Müslüman Şark için, müşterek ilim ve edebiyat lisanı olmuştur. Bu sebepten, bu zamanlardan itibaren hangi millete mensup olurlarsa olsunlar, bütün İslâm âlimleri ve hattâ Müslüman memleketlerinde yaşayan Hıristiyan, Yahudi, Mecusî, Sabîî, mütefekkirleri eserlerini Arap diliyle yazmışlardır. Hıristiyan (يوحنا بن ماسويه) Yuhenna ibni Maseveyh, (متى بن يونس) Metâ ibni Yunus; Yahudi (ماسرجويه) Masercuveyh ve (ابن ميمون) İbni Mukaffa'; Sabîî (البتاني) Elbettani bu meyanda sayılabilirler.

Molla Fenari, İbni Kemal, Ebussuut gibi Türklüklerini kat'i surette bildiğimiz Osmanlı devri âlimleri bile, son zamanlara kadar ilmi eserlerini umumiyetle Arap veya İran dilleriyle yazmış olduklarını kütüphaneleri dolduran bu dillerdeki eserlerinden anlıyoruz.

Kitaplarını arapça yazmış olduklarından naşı Hıristiyan Süryanilerden Yuhenna ibni Maseveyh, Metâ ibni Yunus, Yahudi Masercuveyh, ibni Meymun, İranlı Nevbaht, ibni Mukaffa', Osmanlı Türkü Fenari ve Ebussuud'a nasıl Arap denilmezse Maveraünnehir Türklerinden olan İbni Sinaya da öylece Arap denilemez.

İbni Sinanın, eserlerini arapça yazmış olması nasıl ırkan Arap olmasını icap ettirmiyorsa, Farişi diliyle bir iki küçük risale kaleme almış bulunması da kendisine ırkan Perslik isnadı için bir sebep teşkil edemez.

İbni Sinanın yaşadığı devir ki Firdevsinin Şehnameyi kaleme aldığı asırdır - Farişi dili bütün müslüman Şarkta edebiyat lisanı olmuştu. Mukaddes Kur'an diliyle ifade edilmek istenilmeyen profan mevzulara, garamiyata, mitolojiye... ait şeyler hep Pers dili ile yazılıyorlardı.

Camiüttevarih (جامع التواريخ) müellifi vezir (فضل الله رشيد الدين) Fazlulah Residüddin ile müverrih (مصلح الدين لاری) Muslihüddin Lâri tara-

ından Türk oldukları tasrih edilen [7] ve şimdiye kadar yanlış olarak Âli Sâman veya Beni Sâman denilen Şaman oğullarının [8] Buharadaki saraylarında Türk şairleri tarafından Farsî manzumeler tertip edildiği gibi [9] yine bir Türk hanedanı olan Sövük Tekin oğullarının Gaznedeki saraylarında da Tuslu Firdevsî, İran milliyetini yaratan Şehnamesini nazmediyordu. Bu moda, İbni Sinanın yaşadığı asırda, Müslüman Şarkta Pers dilini müşterek edebiyat lisanı haline getirmişti. İbni Sinanın da bu modaya uyarak Pers diliyle bir iki risale yazmış olması pek tabii görülebilir. Fakat, modaya uymak temayülünün mevlûdü olmaktan başka bir mahiyetleri olmayan bu bir kaç küçük risaleye bakarak İbni Sinanın milliyetini tayine kalkışmak gülünç bir hareket olur. Eğer her Farsî yazı yazan Pers sayılacak olursa, Selçukî ve Osmanlı Türkleri arasında Pers diliyle değil bir iki risale muazzam eserler kaleme almış olan zatların hepsini, başta Mevlâna Celâleddin Rumî, Selçuk sultanı Alâeddin Keykubat, Yavuz Sultan Selim, kardeşi Korkut olmak üzere bütün Selçukî ve Osmanlı âlim ve şairlerini de Pers addetmek icap eder. Demek ki farsça bir iki risale yazmış olması da İbni Sinanın milliyetini tayin için bir esas olamaz.

Mecmeul Fusaha (مجمع الفصحا) müellifi, tercümei halinden bahsederken İbni Sinanın farsça nadiren yazı yazmış olduğunu kaydetmesi de dikkate şayandır. Eğer İbni Sina ırkan Pers olsaydı bilhassa İrana geldikten sonra duygularını ana diliyle daha çok ifade etmekten kendisini alamıyacaktı.

[7] Şaman oğullarının aslen Türk olduklarını teyiden مصلح لدين لاری şu satırları yazıyor:

«در جامع» رشیدی مذکور شد که ایشان دو اصل ترکند، از نسل اوغوز و ج. ایشارا سامان یاغی
«... مکفته اند، یعنی اسفراده. دو اوائل ظهور اسلام طغرل اران سلسله پادشاه بود...»
Tarihi Lâri, Bayazıt kütüphanesi).

[8] Şaman oğullarının cediti olan Şaman Yavgi'nin Belhdeki meşhur Nev-bihar mabedinin baş rahibi olduğu bütün Şark tarihlerinde tasrih edilmektedir. Balkh şehrinin Yue-çi Hanlarından Kanişka devrinden itibaren Budizmin Mahayana yani Büyük Minhacı hakikat mezhebinin merkezlerinden biri olduğuna göre Nev-biharın bir Budist Pagod'u olduğunda şüphe yoktur. İslâmî eserlerde Budizme Sâmana mensup manasına Sümeniye denildiğini biliyoruz. Buna göre Sâman Budist rahibi demek olacaktır. Eski Türklerde din ulusu manasında şaman kullanıldığına nazaran Sâmanın da şaman muharrefi olması pek tabiidir. Yavgi'nin asilzade manasına geldiğine nazaran bu lâfzında türkçe prens demek olan Yabgu ve Yavgudan başka birşey olmadığı şüphesizdir. Buna göre Sâman Yavgi'nin baş Şaman demek olacağı muhakkaktır.

[9] Tezkere-i devletşahi. (تذکره دولتشاهی).

Şark hakiminin ırkını tesbit edebilmek için en doğru yol, babasının, anasının ve kendisinin doğup büyüdükleri sahanın yani Belh ve Buhara havalisinin prehistorik devirlerden itibaren tarihini takip ve buraları işgal eden kavimlerin milliyetlerini tesbit eylemek metodu olacağına şüphe yoktur. Şu halde Maveraünnehir ile Bakteryanın mazisine seri bir nazar atfedelim:

Bir Amerika müessesesi namına arkeolog Raphael Pumpelly tarafından otuz küsur sene evvel Türkistanın Aşkabâd civarında Ano mevkiinde yapılmış olan hafriyatın tarih bilgimizi esasından sarsan neticeler vermiş olduğu malûmdur. Bu hafriyatta ele geçen eserler, en aşağı Milâttan sekiz dokuz bin sene evvelinden itibaren bu havalide feyizli bir neolitik ve eneolitik medeniyetin yaşanmış olduğunu meydana koymuştur. [10]

Son asırda bir taraftan Sarzec, J. de Morgan ve Woolley gibi büyük arkeologlar idaresindeki heyetlerin Yakın Şarkta [11], diğer taraftan Sir J. Marshal ve Ernest Mackay'ın Şimali Hindistanda [12] ve nihayet S. G. Anderson tarafından Şimali Çinde Kan - Su, Şan - Si ve Ho - nan'de [13] yapılan hafriyat verimlerinin mukayeseleri bilhassa boyalı keramikler arasındaki yakın benzerlik, hattâ ayniyet [14] bütün bu eski neolitik medeniyetlerin Orta Asyaya dayanan ve Ano hafriyatıyla taayyün eden müşterek bir köke mensup bulduklarını meydana koymuştur. Kadim Çin dili ile Sümer lisanı arasında esaslı müşabehetler bulan Rev - Ball'in tetkikleri de bu noktayı teyit etmektedir. Woolley ise Sumer dilinin bir Türk lehçesi olduğunu tasrih etmektedir. [15]

Bütün bu yeni keşifler beşer medeniyetinin ilk inkişaf sahası Altay - Pamir mıntakası yani Türkistan olduğunu kat'i surette meydana koymuştur. Şimdi en eski medeniyetlere kaynak olan ve büyük şark âlimi İbni Sinanın anasının ve babasının yurtlarını içine alan bu havalinin tarihî devir başlarından itibaren hangi ırkla meskûn olduğunu araştıralım :

[10] R. Pumpelly, Exploration in Turkestan, Washington. 1904

[11] Mémoire de la Délégation en Perse, t. I-XVIII ve Woolley, Les Sumériens, Paris.

[12] Sir J. Marshal, Mohenco-Daro and the Indus civilization, 1931 ve Ernest Mackay, La civilisation de l'Indus.

[13] S.G. Anderson, An early chinese Culture, Bull-geologic. surv. of China, No. 5, 1923.

[14] George Soulié de Morant, Histoire de la Chine, p. 18-19, Paris, 1929.

[15] Rev-Ball, Chines and Sumerian, Oxford. 1913 ve Leonard Woolley. Les Sumériens. p. 15

Eski Yunan müelliflerinin umumî bir ıtlak ile İskitya dedikleri sahalardan Hazar denizinin şark ve cenubundan itibaren Doğuya doğru uzayan kısmı, Mesaget adını verdikleri bir kavimle meskûn gösterdiklerini biliyoruz.

Mesaget'lerin İranda Ahamaniş Devletinin kuruluşundan evvelki asırlardan, daha doğrusu mazinin karanlıklarına gömülen zamanlardanberi bu havaliyi işgal etmiş bulduklarına göre, bu mıntakaların otokton halkı olduklarını kabul etmek zarurîdir. Herodot'tan anlaşıldığına göre [16], Yunanlılarla Romalıların Mesaget adını verdikleri bu kavme, eski İranlılar Saka diyorlardı. Xerxés'in (Kşayarşa'nın) ordusunda bulunmuş olan Sakalar, kıyafetleri ve bilhassa süvarilikteki meharetləri ile İranlılardan temayüz ediyorlardı [17].

Şehnamede umumî bir ıtlak ile Turanlılar denilen gruba giren Sakaların pek kadim zamanlardanberi İranın Şark mıntakasına hâkim oldukları Mazdeizmin Mukaddes kitabı olan Zend'ten de anlaşılmaktadır. Mazdeistlerin bu mukaddes kitabında Turan Hanlarından Ercasp'ın Hazar denizinin etrafındaki ülkelere hâkim olduğu tasrih edilmektedir. [18] Bu havalinin tarihine dair mevcut olan bütün eski vesikaları itina ile tetkik eden M. J. Saint-Martin'in netice olarak şu satırları yazdığını görüyoruz:

Kafkaslardan ve Hazar denizinden Ceyhun ve Seyhun boylarına ve ötelere kadar uzayan geniş ovalar, tarihin karanlıklarına karışan devirlerden itibaren tek bir kavim tarafından meskûn görünmektedir. Bu kavim, aynı dili konuştukları ihtimal dahilinde bulunan fakat herhalde töre ve ahlâk itibariyle müttehit olduklarında şüphe olmıyan birçok boylara ayrılmış bulunuyordu. Bu boylardan hangisi hegemonyayı ihraz ederse bu kavim de o boyun adıyla anılıyordu. [19] Maamafih, umumî bir ıtlak ile Yunanlıların İskit [20], İranlıların da Turanî dedikleri bu kavimden Hazar denizinin şark ve şimalindekilere, Yunanlılar ve Romalılar Mesaget, Ermeniler Mazkot, Hazarın cenubundakilere Parthe, Bakteryan ve Maveraünnehirde oturanlara Dahi veya Daée ve Dayi adını veriyorlardı [21].

[16] Hérodote. VII, 64.

[17] A. F. Miot, Histoire d'Hérodote, t - 2, p. 584.

[18] M. J. Saint - Martin, Histoire des Arsacides, t. 1, p. 16 - 17.

[19] M. J. Saint - Martin, Histoire des Arsacides, t. 1. p. 11 - 12.

[20] E. H. Mins, İskitlerde Türk unsurunun galip olduğu kanaatindedir. Bu müellife göre bu kavme verilen İskit ismi de bir Türk boyuna ait idi.

[21] E. H. Mins. Scythians and Greeks, 1913, Art - Scythians, Encyclopédie Hasting s. X. 1. p, 276, 1920.

Muhtelif adlarla yadolan bu boyların Ano medeniyetini yaranlardan inmiş oldukları şüphesiz olmakla beraber, bunların İranın şimaline ve Kafkaslar Maverasına ne zamanlar yayıldıkları malûm değildir. Herhalde Sakaların ileri doğru atılmış boylarını teşkil eden Parthe'ların, İranın şark ve şimaline yerleşmeleri tarihinin pek eski olduğu muhakkaktır. Son zamanlarda Asur ilinde yapılan hafriyatta, Assarhaddon'a (M. E: 689-680) ait bir kitabede İrandaki Parthe boylarından Partikka, Parttukka adlarıyla bahsedilmiş olduğunu biliyoruz, Assarhaddon bu kitabesinde Partikka Kırallı Uppes ile Parttukka hükümdarı Sanasana'yı mağlûp ettiğini müftehirane kaydetmektedir.

Herodot devrindenberi Parthe'ların İrandaki halk arasında kudretli bir unsur olarak tanılmakta oldukları malûmdur[22]. Sicilyalı Diodore'un Milâttan önceki beşinci asır müverrihi Ctesias [23] dan naklettiği bir parçada: «Parthe'lar, Astiyağ'dan evvel Med Kırallı olan Artibara veya Astibara zamanında Medlerin hakimiyetinden kurtulmak için isyan çıkarmış ve ırkdaşları Sakaları yardımlarına çağırılmışlardır» [24] denilmektedir. Parthe'ları ve Sakaları yakından tanıyan Ctesias'ın, onların hem kademlerini hem de akrabalıklarını teyit eden bu şahadeti tarih noktai nazarından pek önemlidir.

Eski Yunan, Roma ve Ermeni müverrihlerinden Parthe'ların Bakteryan ve Maveraünnehir mıntakalarında yani İbni Sinanın baba ve anasının yurtlarında sakin olan boylara Dahi veya Dae denildiğini öğreniyoruz. Strabon'a göre Dae'ler Belh havalisinden Ceyhunun Aral gölüne aktığı yerlere kadar yayılıyorlardı [25]. Romalı müelliflerden Pelin ise Yaksart (Seyhun) nehri maverasında da Dahi adlı bir boy bulunduğunu kaydetmektedir [26]. Petoleme devrinde de Dahi'lerden bir takım boyların Margiana yani Horasan havalisinde oturduklarını bu müelliften öğreniyoruz [27]. Muahhar devirlerde Mazenderanın Hazar denizinin şarkına ve Taberistana

[22] Louis de la Vallée-Poussin, L'Inde aux temps des Mauryas.

[23] Ctesias, tabip ve tarihçi bir (Gnid) lidir. Milâttan önce 416 tarihinde İrana gitmiş, 17 sene kadar doktor olarak Ahamanış hükümdarı Artaxerxès Mnémon'un sarayında kalmıştır. Ctesias bir İran ve Hint tarihi kaleme almıştır. Zamanımıza intikal eden parçaları neşredilmiştir.

[24] Diodore de Sicile, Bibliothèque historique, II. 104 ve Saint Martin, Hist. des Arsacides, t. I, p. 28.

[25] Strabon, Geogr. XI, 511.

[26] Pelin, Histoire naturelle, XI. XIX

[27] Ptolémée, Geogr. VI, II

doğru olan kısmına verilen Dehistan adının Dahi'ler memleketi mukabili olduğunda şüphe yoktur [28]. Herat mülhakatından İslâmî devirde pek ziyade meşhur olan Badghis köylerinden birinin adının da Dehistan olduğunu Yakuti Hameviden öğreniyoruz [29]. Mehmed İbni Ahmet İbni Ebilhac ül - Dehistaniy'ül Hirevi bu köy-dendir. Bu kayıt, Yunan membalarının bütün bu havalinin pek erkenden Dahi'ler tarafından işgal edilmiş olduğu yolundaki haberlerini teyit etmektedir.

Romalılar devrinin Lâtin müverrihi Justin [30] ile Yunan müverrihi İsidore [31] den her ikisi de Bakteryanın tamamıyla Dahi'lerle meskûn olduğunu tasrih etmişlerdir.

Çin müelliflerinin, Yue - çilerin Garba göçtükleri devirlerde yani Milâttan önceki birinci asırda Bakteryan ve Toharistan halkına verdikleri Ta - Hiya adının da Dahi ve Dae'den başka birşey olmadığını muhakkaktır.

Tarihin aydınlanmaya başladığı zamanlardanberi bu günkü Horasan ve Mazenderan havalisinden şark ve şimale doğru uzayan sahaların, yani İbni Sinanın ana ve babasının yurtlarının Otokton sekene olduğunu gördüğümüz Sakalar ve onların Dahi ve Parthe adlarını taşıyan boyları, acaba hangi ırka mensup bulunuyorlardı? Bu sorunun cevabını, ben vermeyeceğim. Bu cevabı İran ve Kafkas mıntakalarının Etnik vaziyetleriyle tarihleri hakkında en salâhiyetli otorite olarak tanınan Saint-Martin ile zamanımızda eski Uzak ve yakın Şark tarihlerine dair kıymetli eserler neşreden Renée Grousset'ye bırakacağım: Parthe'larla Sakaların aynı kavme mensup olduklarını Dahi'lerin de Parthe'ların başında bulunan hanedanın mensup bulunduğu soy olduğunu tasrih eden bu müelliflere göre, Sakalar da, Parthe'lar da, Dae'ler de Türktürler [32].

Renée Grousset Parthe'ların Sakalardan bir zümre, Sakaların da ırkan Türk olduklarını tasrih ederek sözünü şu cümle ile bitiriyor: Tevarüs ettikleri Satraplığı ve yüksek memuriyetleri ellerinde tutan Parthe zadedânı, Turanı olarak kaldılar.

[28] Dehistan ismi. Mazenderanın Harezmi ve Curcan civarında kâin bir şehrine itlak edilmektedir.

[29] Yakuti Hamevi, Mucem - ül - büldan, C. 4, S. 114 ve Barbier de Meynard, Dict. Géogr. Hist. de la Pers, p. 246:

[30] Justin, Histor. Philippic. II, I, III.

[31] İsidore de Séville. Origin; IX, II.

[32] Saint - Martin, Hist. des Arsacides, t. I. p. 1 - 58 ve René Grousset, Hist. de l'Asie, t. I. p. 72.

Kırallığın en yüksek hanedanını teşkil eden Surena ailesi ki, babadan evlâda intikal etmek üzere vezarâtı ellerinde tutuyorlardı - aslen Sistan (Sakıstan) dan gelmişlerdi, şüphesiz asılları Saka yani Türk idi.» [33]

Alfred Marry, Parthe'ların, Türklükleri şüphe götürmeyen Komanlarla aynı ırktan olduklarını tasrih ederken çivi yazılı tabletlerde Parthe'larla meskûn olan sahaya Partva yani Part-Ova denildiğini haber vermektedir. Türklerin buraları işgallerinin ne kadar eski olduğunu gösteren bu vesikadaki Partova adıyla orta zamanlarda Komanlara verilen isim arasındaki mukarenet te Alfred Marry'yi teyit etmektedir.

Saint-Martin, eski Yunan müverrihlerinden naklen Parthe lâfzının İskitçe olduğunu ve bu lisanda (dışarı atılmış) manasına geldiğini kaydetmektedir [34].

Garplı âlimlerin İskitçe olduğunu ve bu dilde dışarı atılmış manasını ifade ettiğini kaydettikleri halde etimolojisini tayin edemedikleri bu lâfzın türkçe olduğunu ve dilimizde aynı manada kullanıldığını biz biliyoruz. Karnı dışarı fırlamış olmak itibariyle küpe Part denildiğini Divani lûgatüt-türkten öğrendiğimiz gibi [35] bedene nisbetle dışarı atılmış, dışarı fırlamış olan karına da Part itlak edildiğini biliyoruz [36]. Şarkî Anadolu'da bu mana düşünülerek şişko insanların karınlarına Part denildiği herkesçe malûmdur.

Part lâfzı gibi Sak veya Saka ismi de türkçe bir kelimedir. Çağatay lûgatinde Sak lâfzının yan manasına geldiği tasrih edilmektedir [37]. Sakların oturdukları yerler, ana Türk eline nisbetle

[33] Leur noblesse, qui jouissait de l'hérédité des charges et des satrapies, resta en grand partie touranienne. La plus grande famille du royaume, celle des Suréna, qui détenait une sorte de vizirat héréditaire, venait du Séistan, et était sans dout d'origine sace, c'est-a-dire turque. Les Parthes, d'ailleurs, ne rompirent jamais avec les hordes congénères de la steppe turcomane. Chaque fois que leur domination fut menacée en Iran, ils n'hésitèrent pas à faire appel à ces redoutables voisins. Le peuple parthe subit ainsi à plusieurs reprises une nouvelle infusion de sang turc. Au premier siècle de notre ère, la branche régnante de la dynastie arsacide fut remplacée par un rameau qui s'était enté sur la tronç turc. [R. Grousset, hist. de l'Asie, t. 1. p. 72.]

[34] Justin, Histor. Philippic. XLI, l. ve Saint-Martin, Histoire des Arsacides, t. I. p. 28.

[35] Mehmet Kaşgari, Divanı lûgatüttürk c. 1, s. 286.

[36] Bedros Kerestedjian, Dictionnaire étymologique de la langue turque, p. 117.

[37] Süleyman, Lûgati Çağatay. s. 180.

yan taraf olduğu düşünülürse bunlara bu ismin ne münasebetle verilmiş olduğu anlaşılır.

Vaktiyle bu namı taşıyan Türklerden, tarihin karanlık devirlerinde Sibiryâ içlerine ve şimali şarkiye doğru hicret etmek mecburiyetinde kalmış olan ve bugün Ruslar tarafından verilen Yakut adıyla anılmakta bulunan boyların kendi aralarında kendilerini hâlâ Saka ismiyle anmakta olmaları da, Sain - Martin ve René Grousset'in kanaatlerini yani eski sakaların Türk olduklarını teyit etmektedir.

Partların başlarındaki soyun adı olan ve Yunan müellifleri tarafından Dahi, Daée ve Dayi suretlerinde zaptedilen lâfza gelince bunun da kudat ve Sinyor manasına gelen türkçe bir kelime olduğu ve bu lâfzın aynı manada olarak Çinlilere Thai, Japonlara Dai, Araplara da (دای) Dâi şekillerinde geçmiş bulunduğu Türk etimoloji diksiyonerinde tasrih edilmiştir [38].

Görülüyor ki, İranda daha Ahamanîş sülâlesi kurulmadan evvelki devirlerde İbni Sinanın babasının memleketi olan Belh ile anasının vatanı olan Buhara, birer Türk ili idiler. Esasen kuruluşları günündenberi Türk şehri olan bu iki beldenin adları da türkçedir. Biliyoruz ki türkçede balıg şehir demektir [39]. Orta Asyada Tanrı dağlarının (Tiyen-Şan) şimal versanındaki Urumçu şehrine vaktiyle Beşbalıg denildiği gibi Çinin eski payitahtı olan Pekine de Mogollar devrinde Türkler Han-balıg adını veriyorlardı. Belkh ismi, türkçe balıg'ın sonraları İranileştirilmiş şeklinden başka birşey değildir.

Eski Ermeni müverrihi (Moïse de Khoren) Horenli Moiz'in Belh şehrinin Part Hanlarının anayurdu olduğu yolundaki tasrihi [40], bu şehrin adının vaktiyle Hanbalıg olduğunu ve sonraları han bırakılarak balıg kullanıldığını göstermektedir.

Bu müverrihe göre Part devletinin müessisi olan Ersâğ, Selekülere karşı kıyam ettiği zaman, ihtilâl bayrağını ilk defa Belhte açmıştı.

Buharaya gelince, bu beldeye verilen Buhara adı muahhar bir isimdir. Bu şehrin eski adı Numickent'tir. Eski zamanlarda Çinli-

[38] Bedros Kerestedjian, Dictionnaire étymologique de la langue turque. t. I. p. 191-192.

[39] Bedros Kerestedjian, t. 1. p. 94.

[40] Moïse de Khoren, Hist. Arm. III. LXXI.

lerin Buharaya verdikleri Nu-mi adının da Numickent muharrefi olduğunda şüphe yoktur.

Buharanın kadim ve muahhar her iki adı da türkçedir. Divanı lûgatüt-türkte Num'un millet ve şeriat manasına geldiği tasrih edilmektedir [41]. Kitabülbedi vettarihte ise Num'un, eski Türklerin din kitabı olduğuna dair bir kayıt vardır [42]. Herhalde Num lâfziyle Budist Türklerin dini kastedildiği şüphesizdir. Kend lâfzı ise şehir demek olduğuna göre Numickend Num şehri manasını ifade eder. Bu bize, Buharada budizmin hâkim olduğunu anlatmaktadır. Şehre bilâhare verilen Buhara adının ise, ileride bahsedeceğimiz Yueçiler hükümdarı Kanişka devrinde verilmiş olduğunu tahmin edebiliriz. Anlaşıyor ki, Budizmin büyük Minhacı hakikat (Mahayana) mezhebini iltizam eden Kanişka Numickente bu mezhebe ait bir Vihara yani mabet yaptırmış, şehir de bilâhare bu münasebetle Buhara adını almıştır. Filhakika cihanküşadan Budist munganların ilim mecmaine Bikhar dediklerini, Budist Uygurların da mabetlerine (Bikhar) Bihar adını verdiklerini öğreniyoruz [43].

Kuruluşları gündenberi Türklerle meskûn olduklarını gördüğümüz Buhara ve Belh mıntakaları muahhar zamanlarda; Türk kesafeti artmak üzere, yine Türk yurdu olmakta devam edip gelmişlerdir.

Çin vakayinamelerinden öğrendiğimize göre [44] milâttan önceki ikinci asır ortalarında Hiong-nular tarafından Kan-Su havalisinden garbe doğru sürülen Yüe-Çi yani Aysoy Türkleri,

[41] Mahmut Kâşgari, Divanı Lûgatüt-türk.

[42] Makdisi, Kitabülbedi' vettarih (مقدسی، کتاب‌البداء والتاریخ).

[43] Alâüddini Cüveynî Cihanküşa da Buhara hakkında şu satırları yazıyor: «وازدیم باز در هر قرن جمع نحاریر علماء هر دین آن روزگار بوده است. و اشتقاق بخارا از بخاراست که بلغت مغان جمع علم باشد. و این لفظ بلغت بت پرستان ایفور وختای نزدیکست که مابد ایشان که = Eskiden her çağda, o çağda ki her dinin derin âlimlerinin toplandığı yerd. Buhara kelimesi Muğların dilinde ilmin toplandığı mahal demek olan Bihar kelimesinden müştaktır. Bu söz, Uygur ve Hatay putperestlerinin diline de yakındır Onlar da putların durduğu mahal olan mabetlerine Bihar derler. Şehir kurulduğu vakit adı بجکت imiş.

(Matbu nüshada yanlış olarak بجکت yazılan bu ismin aslı نمجکت = توبجکت olacağı şüphesizdir.) Alâüddini Cüveynî, Tarihi Cihanküşa. c 1, s. 75-76.

Cihanküşanın şu ifadesine göre, Sanskritçe manastır manasına gelen Vihar lâfzı, Uygurların yine bu manada kullandıkları Bikhar'ın aynıdır.

[44] E. Chavannes, traduc de Sse-ma-Ts'ien, t. I, introduction ve De Mailla, Hist. générale de la Chine, t. III.

Seyhunu geçerek Maverâünnehir ve Bakteryanı istilâ etmiş, buralardaki ırkdaşlarıyla yani Saka Türkleriyle karışıp kaynaşmışlardır.

Kharoşthi yazı vesikalarından Yüeci prenslerin Yavoga unvanını taşıdıklarını öğreniyoruz [45]. Yavoga'nın Türk prenslerine mahsus olan Yabgu ve Yavgu muharrefi olduğunda şüphe yoktur.

Aysoylardan Turişkalar yani Türk Hanlar [46] denilen hükümdarların en şöhretlisi olan Kanişka'nın Budizmin en büyük hâmisi rolünü oynaması, Hint felsefe ve kültürünün Belh ve Buhara havalisinde yayılmasını temin etmiş, Budizmin Mahyayana mezhebine ait olarak Buharada ve Belh'de iki büyük mabet kurulmuştur;

İslâm devrinde yazılmış kitaplarda yanlış olarak Mazdeizme ait bir ateşgede gibi tanıtılan Belh'teki meşhur Nevbihar Pagodi bu devrin eseridir. Budizmin Mahyana mezhebinin en büyük merkezlerinden biri olan Nevbihar Pagodi asırlarca Türk dünyasında Budizmi canlandıran bir kaynak olmuştur. [47]

Bu zamanlardan sonra da bu havalinin mütemadiyen Şarktan gelen yeni Türk akınlariyle dolmuş olduğunu görüyoruz. Milâdi 385 tarihlerine doğru Çinlilerin Hey-ta ve Arapların Heyatıla dedikleri bir hanedan idaresinde Seyhun Maverasından inen Türkler, Aysoylara halef olmuşlardır. Garp membalarında Heftaliter, Akhunlar denilen bu Türkler, altıncı asrı milâdi ortalarına kadar buralara hâkim olmuş, bu tarihlere doğru hakimiyeti Gök-Türklerle bırakmışlardır.

[45] De la Vallée - Poussin, L'Inde aux temps des Mauryas, p. 307 Paris, 1930.

[46] Bacataranjini'nin, Yüe - çî'lerin Kuşan hanedanına verdiği Turişka adı Türk hanı manasını ifade etmektedir. Filhakıka Kharoşthi yazısıyla Kanişka suretinde yazılan Yüe - çî hükümdarının adı yunanca vesikalarda Kanerki ve Pürüşka'nın ise Püerki şeklinde zaptedilmiş olmalarına göre Türüşka'nın da Tuerki yani Türki olacağı tabiidir. Sanskrit membalarda Tukyü hanlarının Türüşka unvanıyla anılmış olmaları da bu unvanla yadedilmiş olan Yüe - çî'lerin Türk-lükleri keyfiyetinin Hintlilerce malûm olduğunu göstermektedir,

[47] Yüe - çî hükümdarlarından Kanişka, budizmi kabul ettikten sonra idaresi altındaki ülkenin her tarafında bir takım Pagod ve Stupa'lar yani Budizm mabet ve manastırları kurdurmuştu. Bu meyanda Belh'de de bir Vihara yani mabet yaptırmıştır. Vihara ismi sonraları Bihar şeklini almış, mabedin tamirinden sonra da buraya Nev-Vihar = Nevbihar denilmiştir. Şaman oğullarının cediti olan Yavgi Şaman bu mabedin baş rahibi olduğu gibi, Abbasi halifelerinden Harunu Reşidin vezaretinde bulunan ve sonra bu hükümdar tarafından imha edilen Parmak oğullarının yani Bermeki'lerin cedleri de Nevbiharın rahipliğinde bulunmuşlardı.

Bu zamandan itibaren bir soy veya boy adı değil, büyük Türk ismi altında yaşamağa başlayan Maverünnehir, Horasan ve Bakteryan, Müslümanlığın buraları istilâsına, ondan sonra da zamanımıza kadar Türklüklerini muhafaza etmişlerdir. Fakat bazı müellifler, Sasaniler devrinde bu mıntakaların İran hakimiyeti altına girdiği ve İranlılaşmış olduğu ve binaenaleyh bu mıntakalarda yetişmiş olan âlimlerin Türk sayılamıyacağı yolunda iddialar serdettiklerinden, bu cihetin biraz tavrı icap etmektedir.

Evvelâ şunu hatırlatmak lâzımdır ki tarihin cereyanı, Sasanilerin Maverünnehir ve Bakteryana hakimiyetleri iddiasının tamamıyla aksine vuku bulmuştur. Bilâkis gerek Yüe - çiler zamanında ve gerek Akhunlar ve Tukeyular devirlerinde Türklerle meskûn olan bu mıntakalar, idare itibarıyla de daima Türklerin hakimiyetleri altında bulunmuştur. İddianın aksine olarak bir aralık Sasaniler bu mıntakalara değil, Akhunlar Sasaniler ülkesinin Şark havalisine hâkim olmuşlardır.

Akhunlar Hakani Aksungur (Ahşunvar) Milâdi 484 tarihinde Sasanî Kısrası Firuzu bütün ordusuyla imha ve Şarkî İrani istilâ etmiştir. Bu zamandan sonra da Sasaniler Şehinşahi Kubadın Türk Hakanına ilticaya mecbur kaldığını ve tahtını ancak Türklerin yardımıyla tekrar kazandığını (498) biliyoruz. [48]

Kubadın torunu Hormuzd zamanında Maverünnehrin Türk Hanı olan Savenin [49] büyük bir ordu ile 588-589 tarihlerinde İrani tehdit ettiğini haber veren Arap ve Fars membarları, bütün bu havalinin Türk idaresi altında bulunduğunu bir daha tasrih etmişlerdir. [50]

[48] Th. Noeldeke, Etudes historiques sur la Perse ancienne, p. 163 - 167. Paris, 1897.

[49] Maverünnehir hanı olan bu Türk prensinin adı, arap ve Fars dilleriyle yazılmış kitaplarda muhtelif şekillerde kaydedilmiştir. تاريخ كزنده و دوشه السفا ve تاريخ كزنده و دوشه السفا ile تاريخ الامم والملوك و Save, اخبار الطوال de ise isim zikredilmiyerek Türk Şehinşahi unvanıyla iktifa edilmiştir. Bu lâfız Abel Remusat'nın tahmini gibi Çinin Han sülâlesi vakayinamelerinde Maverünnehre hâkim olan hanedanın unvanı olarak görülen Şao - Vu ile münasebettar olması ihtimali bulunmakla beraber Türklerin en yüksek prenslik payesi olan Şad muharrefi olması ihtimali de vardır.

[50] Bu vak'adan bahseden Arap ve Fars diliyle yazılmış tarihlerdeki parçaları aynen naklediyoruz:

« واما من ناحية الشرق فان شاهنشاهالترك اقبل حتى صارالى هراة و طرد عمال هرمزد... »
 [دينورى، اخبار الطوال . ص ٧٩ . مصر طبع]»

Arap ve Fürs membalarından başka, bu asırda Şarki Roma İmparatorlarından Justin ve Maurice taraflarından Türk Hanlarına gönderilmiş olan sefaret heyetlerinin raporlarına istinat eden müverrih Menander ve Theophylacte Simocatta'nın sayfalarında da bütün bu havalinin Türklerle meskûn olduğu tasrih edilmektedir. [51]

Arapça ve farsça yazılı kitaplarda bahsedilen Maveraünnehir Türk Hanının [52] karargâhı Buhara civarındaki Baykent şehri olduğu ve yerine oğlu Yeltekin'in geçtiği de ayrıca haber verilmektedir. [53]

Ermeni müverrihi Sebeos da Hürmüzün halefi Husrev Pervize karşı isyan eden Behramın maceralarından bahsederken, onun Maveraünnehir Türk hanından imdat aldığı kaydetmek suretiyle bu havalinin Türklerle meskûn ve Türkler idaresinde olduğunu tasrih etmiştir. Aynı müverrih 591 tarihinde Zap nehri kenarında Husrev Pervizle Behram arasında vukubulan muharebe neticesinden bahsederken, mağlûp olan Behramın Türk Hanının hâkimiyeti altında bulunan Belhe kaçtığını haber vermektedir. [54] Bütün bu vesikalar, Sasanilerin en kudretli zamanlarında bile Belh ve Buhara havalisinin türklerle meskûn ve Türk hâkimiyeti altında bulunduğunu, kat'i bir hakikat olarak tesbit etmektedir.

« وخرج عليه شابه، ملك الترك في ثمأة الف مقاتل في سنة ست عشرة من ملكه فوصل هرات وبادغيس واصل الى هرمز والفرس بأمرهم باصلاح الطرق ليجوز الى بلاد الروم... [ابن الاثير، تاريخ الكامل، ح. ١٠ ص. ١٩٠. مصر طبعي] »
 « خاقان شابه، قصد خراسان كرد ونامه نبشت سوى هرمز که من عزم روم دارم وراه من برولايت تو باشد، بايد که يولها عمارت کنی وبرک بسازی... [ابن بلخي، فارسنامه، ص. ٩٨. کبير مج طبعي] »

[51] Menander, Fragm. Hist. t. IV. Gerc P. 228 ve Théophylacte, Livre. VII, 7-9.

[52] Dineveri, Ahbarüttval, s. 81. Mısır tabı. Ermeni müverrihi Sebeos Arap ve Fars membalarının Türk Hanı unvaniyle yadettikleri Maveraünnehir hanını; eski an'aneeye tevfikân; Mazkutlar yani Mesagetler hükümdarı diye yadettmektedir. (Patkanian, Jour. As. - Fer - Mars, 1866, p. 187) Bu da eski Grec ve Ermeni müverrihlerinin Mazkut ve Mesaget ile Hazar denizinin şarkındaki Türkleri kasdetmiş olduklarını bir daha teyit etmektedir.

[53] Save'nin yani Şabe'nin oğlunun adı Arap ve Fars diliyle yazılı kitapların ekserisinde (برموده) şeklinde mukayettir. Halbuki Dineveri bu prensin adının Yeltekin olduğunu tasrih etmektedir. Biz de, muharref olduğu şüphesiz görünen Bermude yerine tercihan Yeltekin adını kabul ediyoruz.

[54] Patkanian, Journ. Asiatique, Fevr - Mars, 1866, p. 163 - 164.

Bizans müverrihlerinin Zap muharebesinden bahsederken kaydettikleri bir vak'a da bu havali halkının Türklüğünü teyit etmesi itibariyle şayanı zikirdir. E. Chavannes [55] bu vak'ayı Bizans müverrihlerinden naklen şöyle anlatıyor:

Husrev Perviz Bizans kuvvetleriyle Zap kenarında Behrama galebe edince ele geçen İranlı esirleri fillere çığnetmek suretiyle kâmilten itlâf etti. Fakat maveraünnehir prensi tarafından Behrama yardım için gönderilmiş olan Türklerden esir düşenleri öldürmüyerek İmparator Maurice'e gönderdi. Çünkü bu Türklerden bazılarının alınlarında haç işareti bulunduğunu görmüştü. Kendisine yardım eden İmparatorun dinine hürmeten, alınlarında haç işareti bulunan bu Türkleri İmparatora göndermeyi münasip görmüştü. Bunlar İstanbula geldikleri zaman, alınlarındaki işaretin ne olduğu kendilerinden soruldu. Onlar da, memleketlerinde sarı bir hastalık hüküm sürdüğü bir zamanda oralara gelmiş olan bazı adamların, çocukların bu hastalığa tutulmamaları için alınlarına bu işaretin yapılmasını tavsiye ettiklerini ve analarının da bu tavsiyeye tevfikân bu resimleri yapmış olduklarını söylediler.

Maveraünnehir ve Bakteryan halkının Türk olduklarını gösteren bu vesikaya Çin'in Tang sülâlesi devrinde Budizmin mukaddes topraklarında Çin akidesini canlandıracak hatıralar bulmak üzere 629-645 tarihleri arasında Türk ülkesini şimalden cenuba katetmiş olan Çinli seyyah Hiuen-Tsang'ın müşahedelerini ihtiva eden hatıratı da inzımam etmektedir. [56]

Çin ve İslâm membalarından bu zamanlardan sonra da Maveraünnehir ve Bakteryanda Türk kesafetinin gittikçe artmakta devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Devri İslâmide Arap orduları Ceyhun kıyılarına eriştikleri zaman, Horasandan itibaren Şarka doğru yeni bir âlemle, Türk dünyasıyla karşılaşmışlardı. Belh, Badgıs, Herat havalisi Akhunlardan Karn adlı bir prensin idaresinde bulunuyor, bu prens, Toharistan Yabgosunu metbu tanıyordu. [57]

Buhara havalisi ise henüz küçük olan çocuğuna niyabet eden, Tukyular Hanının kızı Türk melikesi tarafından idare ediliyordu [58]. Arap Emiri meşhur Kuteybenin Türkistan içlerine doğru büyük

[55] E. Chavannes, Documents sur les Tou-Kiue occidentaux, St-Petersbourg, 1905.

[56] Julien, Vie de Hiuen - Thsang. trad. 42.

[57] İbnülesir, Tarihülkâmil c. 3. s. 52 ve 180. كتاب البلدان و بطرفی s. 287.

[58] E. Chavannes. Documents sur Les Tou-Kiue occidentaux,

istilâ hareketine başladığı zaman Buhara Hanlığında gördüğümüz Tuşgat, bu hatunun vasi olduğu prensti. [59] Bu zamanlarda Maveraünnehir ve Bakteryanın diğer küçük, büyük prenslerinin de Tuşgat, Tarhun, Gorak, Tekin, Tüdün, Kudat, Yabgu. gibi türkçe isim ve unvanlar taşıdıklarını görüyoruz.

İbni Sinanın anasının köyünün adı olan Afşene lâfzının da halis bir Türk kelimesi olduğunu hatırlatmaktan vazgeçmiyeceğim. Afşene lâfzının pek eski zamanlardanberi Uruşene Türk prenslerinin unvanı olduğunu İbni Hurdadbih, Ebu Reyhanı Birunî gibi salâhiyettar âlimlerden öğreniyoruz [60]. Abbasî Halifelerinden Mutesim devrinde Ankara civarında Bizans ordularını tarumar eden Türk kumandanının da Afşin adını taşıdığını biliyoruz. Bu lâfzın bir Türk kabilesi adı olduğu da malûmdur. Anlaşıyor ki Afşene köyüne, bu kabileden bir boy yerleşmiş, ona ismini vermiştir.

İbni Sinanın yaşadığı zamanlarda da bütün bu havali halkının Türk olduklarını gösteren çok kıymetli bir vesikamız daha vardır. İrana Türk siması veren büyük Selçuk istilâsından evvelki devirlere ait olan bu kıymetli vesika islâm rasyonalizm mektebinin yani mutezile fırkasının şöhretli imamlarından ve Arap edebiyatının parlak simalarından (ابو عثمان عمر بن محبوب الجاحظ) ın (رسالة في مناقب الترك) adlı eserinin mukaddimesini teşkil etmektedir.

Bu mukaddimede Abbasî halifelerinden Mütevekkil Alâllah zamanında (847-861) hilâfet ordusunu teşkil eden askerlerin ırklarından bahsedilen bir mecliste Veziri âzam (Fetih bin Hakan) tarafından vukubulan beyanat aynen dercedilmiştir. Vezir Fetih bin Hakannın aynen tercüme ve naklettiğimiz beyanatının iyice anlaşılabilmesi için; islâm coğrafyacılarının tasrih ettiği veçhile,

[59] محمد بن جعفر كويد چون بيرون (تدن) بخارخدة بمرد .. ازوى پسرى شير خواه ماند، نام او توغشاد. اين خاتون كه مادر اين پسربود بملك بنشست و پانزده سال ملك داشت و بروزكار وى عرب بخارا آمدن كرفتند.. (Nerşahi (نرشخی), Tarihi Buhara, Paris tabi).

Blâzuri de Halife Muaviye zamanındaki harekâtı kaydederken Hatundan şu suretle bahsetmektedir :

فاستعمل معاوية عبدالله بن زياد على خراسان و هوا بن 20 سنة. فقطع النهر في اربعة وعشرين فاتى بيكند (Baykend) و كانت خاتون بمدينة بخارا فارسلت الى الترك تستمد هم.. [بلادرى. فتوح البلدان. ص. 410. Brill]

[60] ابن خردادبه، كتاب المسالك و الممالك. ص. 40 - 41، ابو ريحان بيرونى، الآثار الباقية. ص. 191-193 Leid.

o zamanlarda (Horasan) isminin İranın bugünkü Horasan vilâyetiyle beraber Maverâünnehir, Bakteryan ve Tuharistan mıntakalarına da şamil olduğunu, Türk adının da bugünkü Türkmen lâfzı gibi göçebe Türklere ıtlak edildiğini gözönünde tutmak icap eder.

Vezir Fetih bin Hakanın Türklerle Horasanlıların aynı ırktan olduklarına şahadet eden beyanatı şudur: «benim kanaatime göre Türklerle Horasanlılar kardeşlidir. Yurtları birdir. Şarkın bu kıta üzerindeki hüküm ve tesiri aynıdır, başka, başka değildir, yakındır, mütefavit değildir, bunlar arasındaki asalet ve soy sopluk birbirine müteşabihtir. Ve bunları ihata eden memleket sınırları yekdiğerinin aynı değilse bile birbirine benzer. Bunlar yekdiğerlerinden bazı hasiyetlerle ayrılırsalar da cümlesi Horasanlıdır. Türk ile Horasanlı arasındaki ayrılığa gelince, büyük farklar şöyle dursun, bunlar arasında Arap ile Acem, Rum ile (Fin), Zenci ile Habeş arasındaki fark bile yoktur. Bilâkis Türk ile Horasanlı arasındaki fark, Mekkeli ile Medinelî, çadırda oturanlarla şehirli, dağlı ile ovalı arasındaki fark gibidir. Daha doğrusu Tay kabilesinden olan dağlı ile bu kabilden olan ovalı arasındaki başkalık gibidir.»

«Daha açıkça söylemek lâzımgelirse, Türklerle Horasanlılar arasındaki fark, ovalara inenlerle sarp dağlarda konanlar, yüksek yerlerde oturanlarla iniş yerlerde birleşenler arasındaki fark gibidir. Türklerle Horasanlılar arasında bir lûgat ayrılığı ve sima farkı varsa bu kadarcık fark Arap kabilelerinden yukarı tarafın Temimleri ile yukarı cihetin Kaysları, Acüz ve Hevazen ile Hicaz fasihlerinin lûgatlerinde de vardır. Bunların lûgatleriyle Himyer ve Yemen sakinlerinin lûgatleri arasındaki fark daha fazladır. Suret, şemail ve ahlâk cihetinden de aynıyle böyledir. Bununla beraber bunların hepsi halis Araptırlar. Türklerle Horasanlılar arasında Allahın bunlara bahsettiği haslatlar, her yer halkı için tahsis ettiği şekil ve suret, ahlâk, lûgat itibariyle olan fark, Kaktan oğullarıyla Adnan oğulları (yani Yemen Araplarıyla Hicaz Arapları) arasındaki fark bile değildir» [61].

Vesikanın, Istepte yaşayan göçebe Türklerle maverâünnehir ve Horasan şehirlerinde yaşayan halk arasındaki farkın ancak göçebelik, hazarilik farkı olduğunu, lisanlarındaki lehçe farkının ise Yemen arapçasıyla Hicaz arapçası, muhtelif yerlerde oturan aynı Arap kabilesinin lehçeleri arasındaki farktan daha az bulunduğunu

[61] أبو عثمان عمر بن محبوب الجاحظ. رسالة في مناقب الترك. [61]

tesbit etmekte olmasına nazaran, Maveraünnehir ve Horasan halkının İbni Sina zamanında İranlı ve dillerinin İran dili olduğu yolundaki iddianın bilmem bir kıymeti kalır mı?

Kendisinin ana ve babasının doğup büyüdükları mıntakaların tarihin tanındığı zamanlardanberi Türklerle meskûn olduğunu gördüğümüz büyük âlimin taşıdığı ata adının da Türk ismi olması, her türlü tereddütleri bertaraf ettireceği şüphesizdir.

Talebelerinden Cuzicaninin kendisinden naklen kaydettiği künyeye göre [62] filozofumuzun dedesinin dedesi Sina adındadır. Künyesinde İslâmdan evvele ait millî damgayı taşıyan isim de bu lâfızdır. İslâm kültürü tesiriyle bu lâfız ötedenberi dilimizde Sinâ şeklinde İrani bir ahenkle telâffuz edilmektedir. Bu sebepten bu adın Persçe bir kelime olduğu zannolunmaktadır. Halbuki Sina'yı bu yolda telâffuz etmenin yanlış olduğunu kamus, tasrih ediyor. Kamusta şu kaydı okuyoruz: "Sina, sinin kesri ve elifin kasrı ile hükemayı islâmiyeden Şeyhulfelâsife Ebu Aliyyül Hüseyin İbni Abdullahın ceddidir.,"[63] Bu ibaredeki elifin kasrı kaydı kelimenin doğru telâffuzunun Sina olduğunu ve böyle okumak icap ettiğini göstermektedir. Kamusta bizim ötedenberi İranvarî telâffuz ettiğimiz Sinâ hakkında: "Sinâ met ile bir haceri maruftur., denilmektedir. Kamusun açık izahı filozofumuzun büyük dedesinin ve binnetice ailesinin ismi Sinâ değil, Sina olduğunu göstermektedir. Bu tarzı telâffuza göre, Sinanın Türkçe bir kelime olduğunda şüphe yoktur. Türk dilinde bazı harf ilâvesiyle fiillerden isim yapıldığı çok vakidir: Selçuk prenslerinden Tutuş'un, Osmanlı prenslerinden Korkut'un İlhâni prenslerinden Kazan'ın isimlerinin tutuşmak, korkutmak, kazanmak masterlarının emrihazırları olduğu malûmdur. Tıpkı bunlar gibi Sina da, tecrübe etmek manasında olan Sina-maktan gelen bir isimdir [64].

Gerçi (رمان قاطع) Burhanı Katıda delik delici manasına olarak bir Sinâ lâfzı görüyoruz. Fakat aynı müellifin bu lâfzın binâ vezninde telâffuz edilmesi icap ettiğini ihtar etmesine nazaran, bunun Kamusun tasrihine göre filozofumuzun büyük dedesinin adıyla münasebettar olmaması icap etmektedir. Esasen Persçe lûgatlerin

[62] İbni Sina'nın nesebini bir Türk müverrihi olan Zehebi şöyle kaydediyor: Hüseyin İbni Abdullah, İbni Hasan, İbni Ali İbni Sina'

[63] Asım Efendi: Kamus.

[64] Divanı Lûgatit-türkte (C. 3, S. 204) sınamak lâfzının manasından bahsederken: El anı sınağ (ای انه قد جرته فی شیء) diyor.

tetikî, bu manaya olan Sînâ lâfzının Pers diline sonradan girmiş münferit ve yabancı bir lâfız olduğu neticesini vermektedir. Ne şerefname (شرفنامه) de, ne Mecmaülfürs (مجمع الفرس) te ne de Ferhengi Şuuri (فرهنگ شعوری) de bu manada bir Sînâ lûgati göremüyoruz. Bütün tetkikler gösteriyor ki Pers dilinde (ن، ی، س) den mürekkep bir cezir yoktur. Böyle bir cezir evvelden varken sonradan ihmal suretiyle kaybolmuş olduğuna delâlet edecek müştakkat ta mevcut değildir. Halbuki türkçede hem Sîn, hem Sin cezirleri; hem de bunların müştakkatları mevcuttur. Sîn, tecrübe, hakikat, şekil ve heykel manalarını ifade ettiği gibi Sin de saklanım ve mezar manasına gelmektedir. [65] Maamafih, filozofumuzun büyük dedesinin de adı olan Sîna, evvelce söylediğimiz gibi Sin cezriyle değil Sîn cezriyle alâkadardır.

Bu mevzuda son olarak söyleyeyim ki Sîna lâfzı eski tarihlerde ne Arap ne de Pers dillerinde insan ismi olarak görülmemektedir. Halbuki Uygur lehçesinde baygut yani zengin adamlara zengin büyük anlamına olarak Jaya Sîna denilmektedir. [66] Yani Sîna eski Türkler arasında isim olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayıdır ki Ebülkasım Kaşânînin yegâne nüshası Ayasofya kütüphanesinde mahfuz olan (تاریخ اولجايتو سلطان) adlı kitabında, Sîna'yı Türk ismi olarak türkçe adlar arasında görmekteyiz.

Kaşânî bu eserinin «معرفت اسامی و کیفیت و تمديد امراء بزرگ چاغ اولجايتوسلطان» faslında ümeradan Muizzüddinin isim ve künyesini şu suretle kaydediyor: (مزالدين بن اسن قوتلوق يدزر زنگی بن سینا بن طارم بن طفرلیک بن قلج بن سنفور بن کنجیک بن طوسبغا بن آلتان ..) Muzüddin İbni Esen Kutluk, Püseri Zengi İbni Sîna İbni Tarım İbni Tuğrulbek İbni Kılıç, İbni Sungur, İbni Gencik, İbni Tosbuğa, İbni Altan...) [67] Bütün Türk adlarından mürekkep olan bu künyedeki Sîna lâfzının da bir Türk ismi olacağına zannedersem hiç kimse tereddüt edemez.

Şimdi ırkan Türk olduğu tahakkuk eden Sîna oğlunun kültür itibariyle de Türk olduğu, yani Türk kültürü içinde yetişmiş bulunduğu meselesine geçiyorum:

[65] Çagatay lûgati ve Bedros Keresteciyanın Türk dili etimolojisi diksiyoneri.

[66] Uygurika 111, 80 (20-21).

[67] Ebülkasım Abdullah-ül- Kaşânî, (تاریخ اولجايتو سلطان) Ayasofya kütüphanesi, No. 3019, varak 139.

Tarihin karanlıklarına gömülen devirlerdenberi Türk muhiti olduklarını ispat ettiğimiz Maverâünnehir ve Toharistan mıntakaları, İslâmiyet girmeden evvel olduğu gibi Müslümanlık girdikten sonra da umumî kültür itibariyle Asyanın en müterakki sahasını teşkil ediyordu. Kültür merkezleri Öküz nehrinin (Ceyhunun) şimalinde Buhara, Semerkant, cenubunda ise Belh şehirleri idi.

Çin menabiinde, İslâmiyetin buralara girmesinden evvelki devirlere ait çok kıymetli malûmat görülmektedir. Bu membalaradaki vesikalara göre Milâdi altıncı asırda Maverâünnehir ve Bakteryan, san'at, ticaret, ziraat, hulâsa bütün şuebatıyla medeniyet itibarile büyük bir inkişafa sahne bulunuyordu.

Çok kalabalık bir nüfusa malik olan bu mıntakalarda umumî refah o zamanlar hemen hiç bir yerde görülemiyen bir halde bulunuyordu. Umumî refah, umumî umranı hazırlamıştı. Yalnız Buhara prensliği dahilinde etrafı surla muhat kırk büyük şehir ile binden ziyade nahiye merkezi bulunuyordu. Çin ve Hint ile İran, Bizans ve Akdeniz arasındaki ticarete vasıta olan bu mıntakalar halkı zekâ ve servet itibariyle o zaman ki cihanın ön safını işgal ediyorlardı. Bakteryanda Kapisa, Gandhara, Herat, Belh, Maverâünnehirde Semerkant, Buhara ve Baykent bu cihanşümül ticaretin en büyük merkezlerini teşkil ediyorlardı. Baykent. bütün Asya ticaretinin merkezi olmak itibariyle Buhara prensliğinin en mamur, servet ve umran itibariyle en zengin bir beldesi idi. [68] Yalnız Çin menabiinde değil Arap ve Pers membalarında da bu şehrin servet ve umranına dair sayfalar dolusu yazılar görülmektedir.[69]

Daha o zamanlarda kâğıt imalini bilen bu halkın kendilerine mahsus bir yazıları bulunduğu gibi, riyazî, tabii ve heyet ilimlerinden başka felsefi fikirlerde de hayli ileri gitmişlerdi. Milâdi 719 tarihinde Çağaniyan hanının sefaretle Çin sarayına göndermiş

[68] E. Chavannes, Documents sur les Tou - Kiue occidentaux.

[69] En eski müverrihlerden olan Thealibi ثعالبي Nuşirevanın oğlu Hormuzd هرمزد zamanında, General Behramın Baykend'i zaptından bahsederken, şehrin, servetini gösteren şu satırları yazıyor:

« و دخل بهرام الحصن (بيكند) وفتح خزائنه عما لا يحصى من الاموال و نفائس الاعلاق و بدائع الاسلحة و الامتعة و فيها كنوز افراسياب وارجاسف و تاج كيكاس و منطقته و قرطاه فامر بانخاذ النسخ لها و انفذها مع ثقائه على الالوف من الجمال الى الحضرة هرمزد ... [ابن منصور عبد الملك التتالي: غرر اخبار ملوك. ص: « 655. Paris]

olduğu Tamuçe adındaki Türk âlimi; heyet, felsefe ve teolojideki geniş bilgisiyle; Çinlileri hayrette bırakmıştı. [70]

Bu mıntakalar halkı, musiki, raks, heykeltraşlık, mimarlık, halıcılık, oymacılık gibi san'atlerde, altın, gümüş ve sair mücevherat işçiliğinde hayretbahş bir terakki kazanmışlardı. Yencu ırmağının suladığı ovayı dolduran şehirlerde yapılan ipekli ve yünlü kumaşlar, bütün ön Asyada şöhet almıştı. Mebzul kömür madenlerine malik olan Fergana havalisinin demir ve çelik sanayii de pek ziyada inkişaf etmişti. Bu sayede buralarda İran ve Turanda şöhet alan silâhlar, madeni zırlı gömlekler yapan san'atkârlar yetişmişti. Milâdi 713 tarihinde Semerkant hanının Tang imparatoruna gönderdiği hediyeler arasında birçok zırlı gömlekler, kristal dö roş kadehler bulunduğunu Çin menabiinden öğreniyoruz. [71]

Güzel san'atlerin, mimarlığın inkişafı neticesi olarak Küşaniye kasrı gibi o zamanlar şöhetini Çin ve Maçine yayılan şaheserler kurulmuştu. Çin müverrihleri, bu köşkün büyük salonunun şimale müteveccih duvarlarında Çin imparatorlarının, şarktakiler de Tukyü hakanlarının, Hint hükümdarlarının garptekilerde ise İran ve Mezopotamya prenslerinin tasvirleri nakşedilmiş olduğunu haber veriyorlar. [72] Bu tasvirlerin, Çin Hint, İran ve Mezopotamyanın yerli hükümdarlarına değil, buraları istilâ eden ve saltanatlar kuran Türk hanlarına ait olacaklarını tahmin edebiliriz.

Maddî servet ve refaha inzınam eden manevî kültür yüksekliği, bu Türk ülkelerinde tabiatın güzelliklerini bedî zevklerin icaplarıyla hemahenk olacak şekilde sinesinde toplıyan parklar, bahçeler, meyvalıklar yaratmıştı. Bu parklar içinde açılan sirkler, nadir hayvanlarla dolu bulunuyordu. Çin imparatorları, saray bahçelerinin tarh ve tanzimi için icap eden çiçekleri, fidanları ve bunları tanzim edecek bahçıvanları buralardan götürüyorlardı. [73]

Semerkant mülhakatından İştikhan'daki Tosi panteonundaki heykellerin ve bilhassa altın adam heykelinin şöhetini Çine kadar yayılmıştı. Çin vakayinamelerinden Tang-Şu da, bu mabede hediye edilmiş olan eşya arasında Çinin Han sülâlesi devrine yani Milâttan bir asır evveline ait kitâbeleri muhtevi bulunduğunu yazılmaktadır. [74]

[70] E. Chavannes, Documents sur les Tou-Kiue occidentaux, P. 157, N. 5 ve Journ. Asiatique, Nov - dec. 187 deki makale.

[71-72-73] Ed. Chavannes, Documents sur les Tou-Kiue occidentaux.

[74] Ed. Chavannes, Docum. sur les Tou-Kiue occid. P. 139, N. 5 ve Yakut-i-Hamevi, Mucem-ül-büldan, p. p. 255.

Bu havalı Türkleri arasında musikinin ne derece ileri gitmiş olduğunu yine Çin membalarından öğreniyoruz. Tukyü hanedanına mensup olduğunu taşıdığı Hiye-li-fa unvanından anladığımız Hüttal hanı tarafından 733 tarihinde Tang imparatoru Ming-Huang'a (Hiuen-Tsong) güzide kadın musikişinaslardan mürekkep bir orkestra heyeti gönderildiği, bu heyetin Çin sarayında hayranlık ve takdirle karşılandığı Tang vakayinamelerinde itiraf edilmektedir. [75] Bu mıntakalarda yetişen Fârâbi ve İbni Sinanın musikiye niçin o derece meclûp olduklarını, müslümanlık âleminde menedildiği halde musiki hakkında ne gibi saiklerle kıymetli eserler yazmış bulduklarını bu eski mazinin tesirleriyle izah edebiliriz.

Bu Türk diyarlarında tababet ve eczacılığın o zamanlardaki terakki derecesini de yine Tang-Şu da görülen vesikalardan öğreniyoruz: burada, Tukyü hakanları neslinden inen Tuharistan yabgusu tarafından Çin imparatoruna gönderilmiş olan hediyeler arasında iki yüz nevi eczayı tıbbiye bulunduğu ayrıca tasrih edilmiştir. [76]

İslâmdan evvel Maveraünnehir ve Bakteryanda şahidi olduğumuz bu yüksek kültürün İranın Mazdeizm kültürüyle münasebet ve alâkası yoktu. Umumi zan hilâfına olarak Mazdeizm kültürü buralarda geniş nisbette yayılmamıştı.

Ano hafriyatıyla Milâttan önceki beşinci binden evvel burarlarda uyanmaya başladığını öğrendiğimiz medeniyetin inkişafından doğan yerli kültür, Makedonyalı İskenderin Önyayı istilâsı devrinde Akdeniz kültürüyle aşılınmış, daha sonra (Yue-Çi) ler devrinden itibaren de Saka boylarından inen Sakyamoni Bıddhanın kurduğu Budizmin tesiriyle, tam bir inkişafa mazhar olmuştur [77].

Türkler arasına garpten sokulan din, Mazdeizm değil, Maniheizm olmuştur. Sasani Şahinşahlarından Birinci Behram devrinde İranda tenkil edilen Maniheiztler, canlarını kurtarmak için Türk illerine yani Belh ve Buhara havalisine kaçmışlardır. Fakat Maniheizm de Türkler arasında geniş nisbette yayılmamıştır [78].

[75] E. Chavannes, Documents sur les Tou-Kiue occid. p. 168.

[76] E. Chavannes, Documents sur les Tou-Kiue occidentaux, p. 157. Note, 4.

[77] A. Faucher, Art gréco-bouddhique du Candhara, II, p. 487.

[78] Fihrist müellifi İbni Nedim, Maveraünnehre Sümeniye'den yani Budizmden başka girebilmiş tek din Maniheizm olduğunu kaydettikten sonra bu din

Müslümanlık Horasan hudutlarına girdiği zaman Türk illerinde hâkim olan din, Sakya klanına mensup olan Siddharta Buddha sisteminin Mahayana mezhebi idi. Belhde ve Buharada bu mezhebin büyük mabetleri bulunuyordu [79].

Başlangıcı mazinin derinliklerine gömülen yüksek kültürleriyle İslâm camiasına karışan Maverâünnehir ve Tuharistan halkı, Emevilerin tahripkâr devri zail olduktan sonra bu yeni camiada ilk defa olarak ilmi ve fikri bir hareket uyandırmış ve başına geçmişlerdir.

Halife Muaviye devrinde Maverâünnehirin zaptına memuren Horasan valiliğine tayin edilmiş olan (673) Abdullah bin Ziyad, yüksek kültürleriyle askerî maharetlerine hayran olduğu Buharalılardan iki bin münevver genç seçerek, Araplara hocalık etmek üzere Iraka göndermiş, Basraya yerleştirmişti [80].

En eski İslâm müverrihi Belâzürinin verdiği bu malûmat, İslâm'da ilk başlayan fikir hareketinin menşei niçin Basra olduğu muammasını halletmektedir. Basrada ilk fikir hareketini uyandıranlar, Buharadan nakledilmiş olan bu münevver gençler ve çocukları olmuştur.

İbni Sinadan evvel, İslâm'da zuhûr eden karşılıklı iki teoloji mektebinin temellerini atan iki zattan her ikisi de bu mıntakalar halkından bulunuyorlardı. Bunlardan beşerî iradenin hüriyeti mektebinin temelini atan Mabedül Cühenî [81], kadim Part Türklerinden Dae boyunun yurdu olan Curcan ve Taberistan havalisindeki

peyrevlerinin Türk illerine nasıl bir mecburiyetle girmiş olduklarını şu suretle anlatıyor:

«اول من دخل بلاد ما وراء النهر من غير السمنية من الاديان المنانية. وكان السبب فيه ان ماني لما قتله كسرى وصلبه وحرّم على اهل مملكته الجدل في الدين. جعل يقتل اصحاب ماني في اى موضع وجدهم. فلم يزالوا يهربون منه الى ان عبروا نهر بلخ ودخلوا في مملكة خاقان، فكانوا عنده. وخان، بلسانهم لقب يلقبون به ملوك الترك...» (İbni Nedim, Fihrist, s. 471. Mısır tab'ı)

Sasaniler devrine ait vesikalara istinat eden İbni Nedim, bu yazısıyla Belh te dahil olduğu halde Horasandan itibaren şarka doğru hep Türk ülkesi olduğunu ve Türk hanlarının idaresinde bulduklarını açıkça ifade etmektedir. Mani'nin katledildiği bu tarihlerde Bakteryan ve Maverâünnehirde Yueçiler hâkim bulunuyorlardı. İbni Nedim'in, Sasaniler devri menabiine istinat eden bu yazısı, Yueçilerin milliyeti meselesini kat'i surette tayin etmektedir. Bu milliyet, Türklüktür.

[79] Albert Schveitzer, Les grands penseurs de l'Inde, p. 121 ve René Grousset, Hist. de l'Extrême Orient, t. I, p. 69-76.

[80] تاريخ النعمان الاسلامى، بلادى s. 410, Brill, 1866, Leyden ve Curci Zeydan, Tarhüt temeddünül islâmî.

Cüheyne [82] kasabasında doğduğu gibi, mukabil mektebin yani insanda iradi bir hürriyet bulunduğunu kabul etmiyen, herşeyi iradei beşeriye fevkinde bir kudretin takdirine bağliyan mektebin müessisi bulunan Safvan oğlu Cehm'de Belhli bir Türktü. Fikirlerini ilk defa Türk illerinden Tirmiz'de ortaya atmıştı [83].

Biri Kaderiye diğeri Cebriye namlarıyla İslâm teolojisinde asırlarca çarpışan bu iki sistem, İbni Sinayı yetiştirecek muhitlere mensup dimağlardan fıskırmıştı.

Arap fütuhâtı sıralarında Aysoy ve Kalaç Türkleriyle meskûn sahalardan esir edilerek Iraka getirilmiş beni Temim mevalisinden bir Türkün oğlu olan Baboğlu Amr de [84], sonraları fikir hareketi tarihinde İslâm rasyonalizmi namını alan ve İslâm akidesini akli esaslara bağliyan ve ona göre tevil ve izah eden büyük mektebin temelini kurmuştu.

İbni Sina tahsil çağına girmeden evvel, Türk çocuklarının mümtaz simaları yalnız teoloji sahasında değil, felsefe, tıp, tabiiyat, riyaziyat, heyet... gibi ilimlerde de büyük hamleler göstermiş, Maverâünehir ve Tuharistanda yüksek kültürlü bir muhit yaratmışlardı.

Bunlardan Farablı Ozluğ oğlu Mehmet [85], Belhli Ebu Zeyd [86] felsefede, Saka Türklerinden Sicistanlı, Ebu Süleyman Mehmet [87] ile Ebülhayr İbni Baba [88] tıbda; Harezmlî Musa kardeşler [89]

[81] Hicri 80 tarihinde ölmüştür. Şehristani İslâm'da fikir hareketinin zuhurundan bahsederken şu satırları yazıyor:

«اما اختلاف في الاصول فحدث في آخر ايام الصحابة بدعة المعبد الجهنى وغيلان دمشق وونس الاسوارى في القول بالقدر وانكار اضافة الخير والشر الى القدر... (شهرستانى، الملل والنحل، ص 17)

[82] وجهينه ايضاً قلمة بطبرستان حصينة مكينة عالية في السحاب (ياقوت حموى. معجم البلدان، 2، 2)

[83] وجهم كان من اهل بلخ ظهرت بدعته بترمز (ابو سعيد السمانى. كتاب الانساب، ص. 145)

(Lyden). جهم بن صفوان، وهو من الجبرية الخالصة. ظهرت بدعته بترمز وقتله سالم بن احوز المازنى بمرور في آخر ملك بنى امية ووافق المعتزلة في نفي الصفات الازلية (شهرستانى، ص، 60)

«بدانکه جهم صفوان بدعت ومقات او بترمز ظاهر شد واسلم بن احوز مازنى اورا بکشت بمرور در آخر ملک بنى امية (تبصرة العوام في معرفة مقالات الانام. طهران طبى)

[84] 762-763 tarihleri arasında ölmüştür.

[85] İbni Sina'nın hikmeti ve ıbu'l-hikme c. I, s. 277 ve tetümmei Sıvanül hikme 53. s. 26. Lâhur tabı.

[86] İbnünnedim, Fihrist, s. 138 ve Tetümmei sıvanülhikme, s. 26.

[87] İbni Ebi Usaybia c. I, s. 321 ve tetümmei Sıvanül hikme 53.

[88] İbni Ebi Usaybia c. I. s. 322.

[89] İbnünnedim, Fihrist, s. 383 ve İbni Kifti. 284.

Buzicanlı Ebülvefa [90], Türkoğlu Ebülfadl ile mahdumu Ebu Berze [91] riyaziyatta; Belhli Ebu Maşer [92], Ferganeli İbni Kesir [93], Heyet ve hendesede; Harezmlî Birûnî [94] tabiiyatta kıymetli eserler vücade getirmişlerdi.

Belhde Sümeniye yani Şamaniye denilen budist dininin büyük mabedi Nevbiharın başpapazı olan Yavgı Şaman Kodat neslinden Şaman oğullarıyla vezirlerinin ilim ve san'at erbabına gösterdikleri teveccüh ve hürmet sayesinde, ilim adamları, bunların hakimiyetleri altında bulunan Buhara, Semerkant ve Belh gibi şehirlere toplanmış, buralar birer ilim kaynağı halini almıştı. Thealibinin Yetimetüddehri [95] Şâman oğulları devrinde buralarda yetişen yüksek şahsiyetlerin yarattıkları şaheserleri yaşatmaktadır. Bu şahsiyetler arasında teolojide Belhli Ebülkasım, edebiyatta Sehl İbni Hasan, Mehmet İbni Musa gibi şahsiyetler temayüz etmiş bulunuyorlardı. Bu yüksek simalarla beraber, başta Rudeki olmak üzere Buharalı Ebülabbas Ali Ağacı, Tirmizli [96] Müncik edebiyatta bu asrı temayüz ettirdikleri gibi, Buharalı Ebu Mehmet, Nisaburlu [97] Ebu Hayyani Tevhidi, Serhaslı [98] Ebülabbas, Amullü, [99] Abdullahünnatil de Farabi felsefesini yaşatıyorlardı. Şâman oğullarının Buharadaki Saray kütüphanesi bu şahsiyetlerle beraber o zamanki İslâm âlimlerinin bütün eserlerini ihtiva ediyordu.

Şu küçük icmalden de anlaşılacağı veçhile, Sına oğlu Buharada tahsile başladığı çağda, kendisinden evvelki Türk çocukları o zamanki ilimlerin her sahasında, büyük hamleler göstermiş, yüksek bir kültür muhiti vücade getirmişlerdi. O, bize bu muhitte tahsilini nasıl yaptığını talebelerinden Cuzecanî kalemiyle şöyle anlatıyor: [100].

[90] İbnünnedim, Fihrist s, 394 ve Sıvanülhikme. 76.

[91] » » s, 391

[92] » » s. 386

[93] » » s. 279 ve İbni Kıftî, 78, 286 ve Ebulmehasin, c. I.

[94] İbni Ebi Usaybia, Uyunülenba fi tabakatiletibba, c. II, s. 20 ve Süyuti سيرتى بنىة الوغاة فى طبقات النعاة سيرتى s. 20, Mısır tabı.

[95] Yetimetüddehr. بیتة الدمى c. 4, s, 21

[96] Tirmiz, Maveraünnehrde Çağaniyan (Sağaniyan) prensliği dahilinde bir şehir idi.

[97-98] Nisabur, evvelâ Sakalardan Dae., sonra Akhun ve Oğuz Türkleri tarafından işgal edilen Horasan mintakasındaki şehirlere dendir. Serahs şehri de bu mintakada bulunuyordu.

[99] Amul, Dae ve Part Türklerinin yurdunda büyük bir şehir idi. معجم البلدان c. I, s, 63. Natil ise Amul'de bir mevki adıdır: (Süyuti لباب الباب سيرتى)

[100] İbni Ebi Usaybia, Uyunülenba fi Tabakatiletibba. c. II, s; 1-9

«Ben biraz büyüdükten sonra babam tekrar Buharaya döndü. Bizi de birlikte götürdü. Buharada muallimliğime tayin edilen zattan ilk tahsile ait şeyleri öğrendim. On yaşıma geldiğim zaman, Kur'anı ezberlemiş, bir çok şeyler öğrenmişim. Yaşım biraz daha ilerleyince diğer bir zattan hesap, başka birisinden fıkıh ve kelâm öğrendim. Bu aralık, Buharaya Abdullahı Natılı [101] adlı bir âlim gelmişti. Babam beni okutmak üzere bu zatı evimize aldı. Kendisinden mantık ve felsefe okudum. Muallime ruhsat verildiği zaman (المجسطى) Elmecestiye başlamıştım. Aynı zamanda tıp ta tahsil ediyordum. Öğrendiklerimi de hastalar üzerindeki müşahedelerimle ikmale çalışıyordum. Tecrübe ve müşahedededen kitap okumaktan ziyade istifade ettim. Artık on sekiz yaşıma gelmişim. Mütema-diyen çalışıyordum. Geceleri ya mütalea ile veya bir şey yazmakla geçiriyordum. Yorulduğum ve uyku bastığı zaman, bir bardak şarap içiyordum. Bu suretle uykum kaçıyor, ben de tekrar mütaleaya koyuluyordum. Uykuda bile zihnim ekseriya, okuduğum şeylerle meşgul olurdu. Çok kere uyandığım zaman, evvelce halledememiş olduğum şeyleri uykuda halletmiş olduğumu anlardım.

Sonraları metafiziğe başladım. Fakat buna ait kitabı belki kırk defa okuduğum halde bir şey anlamamış, yese düşmüştüm. Bir gün bir kitapçı dükkânına uğramıştım. Mezatta bir kitap satılıyordu. Dellâl bu kitabı almamı tavsiye etti. Kitabı tetkik ettim. O zamana kadar bir türlü anlıyamamış olduğum metafiziğe ait Fârâbinin bir eseri idi. Bu ilim anlaşılmaz ve bir işe yaramaz diyerek kitabı dellâla iade ettim. Fakat dellâl sahibinin paraya şiddetli ihtiyacı olduğu cihetle ucuz alınabileceğini söyliyerek, almam için ısrar etti. Aldım. Eve dönünce, hemen tetkika koyuldum. Bitirinciye kadar dikkatle okudum. İkmal ettiğim zaman o vakte kadar bir türlü anlıyamamış olduğum metafiziği tamamiyle kavramıştım. Sevincime payan yoktu. Secdei şükrana kapandım. Fakirlere sadakalar dağıttım.»

Bu samimi itirafın gösterdiği gibi İbni Sina yüksek kültürünü ve bilhassa felsefi bilgisini Müslüman Türk dünyasının ilk büyük feylesofu Fârâbiye medyundur.

İbni Sinanın fikri inkişafında Şaman oğluna intisabının da büyük dahli olmuştur. Hastalanan Şamanoğlu Nuh, İbni Sinanın

[101] Abdullah ünmatlı'nın Farabi felsefesine vâkıf bir zat olduğu Tetümmei Sıvanülhikme'den anlaşılıyor (Tetümmei Sıvanülhikme. s. 22, Lâhur tabı). Bu zatın isnat edildiği Natıl'ın da eski Dae Türkleri yurdu olan Tabaristan Amül'ünde bir mevki ismi olduğu Süyutî tarafından haber verilmektedir. (سيرى، لبابالباب)

tedavisiyle iyi olmuş, bu muvaffakiyet, genç âlime Sıvanüihikme denilen zengin Saray kütüphanesinin kapılarını açmıştı. Şaman-ogullarının vaktiyle Türk feylesofu Fârâbiye yazdırmış oldukları Ettalimüssani adlı büyük eserin müellif hattıyla olan müsveddeleri de bu kütüphanede bulunuyordu. [102] İbni Sina, felsefedeki inkişafını Fârâbinin bir nevi felsefe ansiklopedisi mahiyetinde olan ve bugün mevcut olmıyan bu eserine medyundur. 22 yaşlarına doğru evvelâ babasının sonra da hamisi olan prens Nuhun ölümleri, müteakıben de Şamanoğulları ülkesinde büyük kargaşalıkların baş göstermesi, Sina oğlunu Buharayı terke mecbur etti. Bu zamandan itibaren Şarkın büyük adamı fırtınalı ve yorucu bir hayata atılmış oldu.

Evvelâ Harezme gitti (1001) Harezme prensi Ali İbni Memun (997-1015) bir ilim mahfili olan sarayında, Ebu Reyhanı Birunî, Ebu Nasrı İrakî, Ebulhayır, Ebu Sehli Mesihî gibi mümtaz şahsiyetlerle tanıştı. Fakat bir Müddet sonra kendisini İrakı Acemde görüyoruz. Rivayete nazaran İslâmda (anthropomorphisme) sistemini yani mücessime ve müşebbihe mezhebini kuranlardan biri ve maruf felesefe düşmanı olan Ebu Abdullah Mehmet İbni Kerram'ın telkinile Gazneli Sultan Mahmut tarafından takibata uğramak endişesine kapılmış, bu endişe feylesofu tehlikeli bir seyahate icbar etmişti. Bu seyahatte kendisine refakat eden ihtiyar Sehl İbni Mesih, Harezme çölünü geçerken açlık ve susuzluktan ölmüş [103], Sina oğlu ise bitap bir halde Cürcana erişebilmiştir (1019). Bu macerada genç âlim gerçi ölümden kurtuldu fakat kendisini buhranlı ve ıstıraplarla dolu yeni bir hayat bekliyordu. Bu zamanlarda büyük İslâm İmparatorluğu yeryer hükûmetlere bölünmüş, her taraf feodal prensler idaresinde bir cidal sahnesi halini almıştı. Ortaasya Hegemonyasını Sövüktekin oğluna terke mecbur kalan Şaman oğulları devleti üful ederken bir zamanlar bütün İran ve İraka hâkim olan Büveyh oğulları devleti de hanedan prensleri arasında parçalanmış, kudretten düşmüştü. Kurulduğu günden itibaren feodal bir mahiyet arzeden bu devlet İbni Sınanın Garba çekildiği tarihlerde denilebilir ki, bir şehir ile Hinterlandı bir hükûmet olacak surette parçalanmış, rakip prensliklere bölünmüş bulunuyordu. Reyde bu hanedandan Mecdütdevle Ebu Talip Rüstem (997-1029), Hemedanda ise kardeşi Şemsüddevle Ebu Tahir (997-1021) Prens bulunuyordu. İsfahan ise 1007 tarihinden itibaren, Âli Büveyhin elinden çıkmış,

[102] كشف الظنون c. 1. s. 344, Mısır tab'ı.

[103] نامه دانشوران تامة حانثوران

Mecdüdüdevlenin dayısı olan Alâüddeve Ebu Cafer Mehmet İbni Kaküveyh (1007 - 1041) e geçmişti.

1015 tarihlerihlerine doğru Cürçandan (Rey) e giden İbni Sina, bu küçük prensliklerin birinden, diğerine iltica etmekle geçecek Fırtınalı bir hayata atılmış oldu. Bu kasırgalı hayatta büyük adamı bugün tedrisle meşgul bir üstat, veya hastalarıyla uğraşan bir tabip, yarın bir memleketin umuru idaresini yüklenmiş bir vezir, ertesi gün siyasi bir müttehem, hükümdarın takibatından veya kabaran taassup ve intikam savletinden kurtulmak için saklanmış bir men-kûp, yahut kalebent bir mahpus vaziyetinde görüyoruz. Fakat, o, dershanesinde veya kliniğinde olduğu gibi vezaret masasında da, hapishane köşesinde de daima düşünen bir âlim, yazan bir müellif olarak kalmıştır.

Dimağında her dem şimşekler çakan ateşin zekânın meçhuller âleminin derinliklerine dalmak hırsını, her an yeni bir heyecan dalgası içinde çırpınan bi aram ruhunun daimi huzursuzluğunu gidermek maksadiyle her yerde ve daima okumuş, okutmuş ve yazmıştır.

Onun korkunç kasırgalar önünde sürüklenen bir hayat içinde dûrâdûr tefekkürü, daimi didinişi dimağ ve bünyesinin ne payansız bir enerji ve hayatiyet kaynağı olduğunu göstermektedir.

İrfan sahasının genişliğini anlatan eserlerinin listesini tetkik ettiğimiz zaman, karşımızda sistem sahibi bir feylesof, hazik ve âlim bir tabip, kudretli ve intikatçı bir mantıkçı, keskin nazarlı bir heyetsinas, bir riyaziyeci, tecrübe ve müşahedeyi rehber edinen bir tabiat âlimi yükselmektedir. O, zamanında mevcut olan ilimlerden hiç birine bigâne değildir. Hepsini incelemiş, hemen hepsine dair eserler yazmıştır. Şayanı hayrettir ki, adedi yüzlere balığ olan eserlerinin en büyüklerini, ihtiras dalgalarının insafsız sademele-riyle sarsıldığı veya kaçmağa mecbur kaldığı veya bir kalede mahpus bulunduğu buhranlı zamanlarda yazmıştır. Ondaki ilim aşkı, haiz olduğu harikulâde zekâ, tükenmez enerji ile mütenasip olacak kadar şiddetli idi. Bunlar ona pek haklı olarak Eşşeyhürreis unvanını kazandırmıştır.

İbni Sina, ilmen olduğu kadar ahlâkan da yüksek bir insandı, Siyasi istirkaplarla kendisine bin bir türlü ezaları reva görmüş olanlardan intikam almak fırsatını bulduğu zamanlar, buna tenezzül etmemiş, hattâ onları cezalandırmak istiyen hükümdarı bu fikrin-den vaz geçirmiştir.

Türk feylesofu hayatı ve kâinatı çok iyi anlamış bir dâhi idi. Ruhunun ulviyet meylini tatmin etmek, zekâsının derinliklerine nüfuz etmek hırsına inkişaf imkânı vermek için muttasıl didinip çalışırken hayattan kâm almağı da ihmal etmemiştir. Musiki, aşk ve şarap, onun kitapları gibi daima hembezm olduğu üç yarı can idi. Mütaleadan veya yazmadan yorulduğu zamanlarda, musikinin füsünkâr nağmeleri arasında bir peri peykerin sunduğu câmi lâlgûn ile - kendi tabirince - taze hayat kazanırdı.

Garp âlemi küflü hurafeler içinde boğulmuş olduğu bir sırada, kâinatın lâyetegayyer kanunlara bağlı olduğunu, arz kabuğunun orojenez ve tektonik kuvvetlerle tekevün, dağlarla vadilerin tabii âmillerle teşekkül ettiklerini, uzviyetin tekâmül kanununa tâbi bulunduğunu ilmi bir ihata ile kavramış olan büyük Türk âlimi pek haklı olarak asırlarca Şarkta olduğu kadar Carpte de en yüksek ilmi otorite olarak tanınmıştı. Kitaplarından bir çoğu, pek erkenden lâtinceye, ibraniceye, sonraları da başta ingilizce, fransızca ve almanca olmak üzere. Garp dillerine tercüme edilmiş ve müteaddit defalar basılmışlardır.

Elkanun (القانون) adlı muazzam eseri, daha on ikinci asır sonlarında Gérard de Crémone tarafından lâtinceye tercüme olmuştu. D. Gundisalvi, ise üstadın ruh, sema, âlem, unvanlı eserleriyle fizik ve metafiziğe ait yazılarını lâtinceye nakleylemişti. Bu sayede on üçüncü asır başlarında İbni Sinanın hemen her mevzua ait bir eseri lâtinceye tercüme edilmiş bulunuyordu [104]. Bunlar, XV. asırda Venedikte tabedildiler. Garp âlemi irfanı bununla da iktifa etmedi. Kanunun arapça metni de 1593 te Romada tabedildi, Türk hekiminin sıkı bir metot örneği olan felsefi eserlerinin en önemlileri Eşşifa (الشفاء) ve bunun bir hulâsası mahiyetinde bulunan Ennecat (النجاة) ile son felsefi eseri sayılan El'ışarat (الإشارات) ta, Şark ve Garp ilim dünyasında büyük bir şöhrat almışlardır.

Türk âliminin gerek tıbbi ve gerek felsefi eserleri, Kurunu vusta müddetince Şark medreselerinde olduğu gibi Garp Üniversitelerinde de büyük ve emsalsiz bir rağbet kazanmış, asırlarca Şark ve Garpta fikir hareketinin nâzımı olmuşlardır.

Kanununun lâtince tercümesi on beşinci ve on altıncı asırlarda bir çok defa tekrar tekrar tabedilmiştir. Bunlardan başka bu kitabın bazı kısımlarının da ayrıca defaatle basılmış olduğu düşünülürse Garp âleminin Türk âlimine ne kadar büyük bir kıymet ve ehemmiyet verdikleri takdir olunabilir. Bu takdir daha sonraki

[104] Dr. Lucien Leclerc, Histoire de la Médecine arabe, t. I. 476.

asırlara kadar devam etmiştir. On dokuzuncu asır sonlarına kadar Monpeliye mektebi muhitinde kanunun ehemmiyetle tetkik edilmekte olduğunu biliyoruz.

İbni Sinanın Garp dünyasındaki tıbbi otoritesi bilhassa çok derin ve devamlı olmuş, on yedinci asra kadar sürmüştür. Tecrübeye büyük bir ehemmiyet vermiş olması, ilâçların hangi şerait dahilinde daha müessir olduğu hakkında sürekli müşahedelerde bulunması otoritesinin bu kadar çok devamına sebep olmuştur.

1023 tarihinden itibaren İbni Sinanın hayatı, serbest düşünceli ilim sever bir zat olan Alâüddevle Ebu Cafer Kâküveyh nezdinde geçmiştir. Kendisini çok seven Prens onu daima beraberinde bulunduruyordu. Hattâ harbe gittiği zamanlar bile yanından ayırmıyordu. İbni Ferrasi tedibe gittiği zaman da İbni Sinayı beraberinde almıştı. Üstat, yolda hastalandı. İzec tarafına şüatli bir sefer yapan hükümdara refakat mecburiyeti, hastalığının artmasına sebep oldu. Bitap bir halde İsfahana döndü. Burada biraz iyileşti ise de Alâüddevlenin Hemedana gidişi ve İbni Sinanın bu seyahate de iştirak mecburiyeti hastalığını nüksettirdi. Hemedana girdiği zaman ümitsiz bir halde bulunuyordu. Birkaç gün sonra burada 1037 senesi haziranının 21 inci günü gözlerini ebediyen hayata kapadı.

TÜRKİYE HALKININ ANTROPOLOJİK KARAKTERLERİ ÜZERİNDE BÜYÜK ANKET VE UMUMİ NETİCLERİ

Dr. Afet UZMAY
T. T. K. ASBAŞKANI

Türkiyede (64,000) kişi üzerinde yapılan antropometri anketi neticesini grafikleri, haritaları ve umumi râkamları gösteren levhalarıyla beraber bir kitap halinde fransızca olarak neşrettim.

Kitap şu ismi taşımaktadır — (*L'Anatolie, le pays de la «Race» Turquie) recherches sur les caracteres anthropologique des population de la Turquie»*

Bu makale ile izah etmek istediğim noktalar şunlardır:

- 1 — Umumi ırk tasnifleri ve bunlarda Türklere verilen yer ne olmuştur?
- 2 — Türkler üzerinde yapılan antropometrik tetkikler.
- 3 — Türkiyede büyük antropometri anketinin, yapılışı tarihçesi.
- 3 — Bu ankete göre Türklerin irki karakterlerinin hülâsası.

**

Tarih hâdiselerini tetkik ederken, onların yakın ve uzak amillerini araştırmak için üzerlerinde dururuz.

Irki kuvveti teşkil eden psikolojik âmillerin araştırılması, antropolojik karakterlerin tespiti ise, tarihteki medeniyetlerin izahına müspet bir yol açar.

Bugün başlı başına bir ilim olan antropoloji, irki karakterleri yaşıyanlar üzerinde tespit ettiği gibi, ecdat iskeletleri üzerinde de tetkik ederek mukayese zeminleri hazırlar.

Her insan, kakikaten yalnız ana ve babasının irsi tesiri altında değil, aynı zamanda uzak cetlerinin yani ırkının tesiri altındadır. İnsan cemiyetleri ırk karakterlerinin rehberliği altında yürürler. Irki karakterlerdir ki bir insan cemiyetinde irsen intikal eden vasıfları gösterir. Bununla beraber, âdetler, ruhi amiller bir milletin esasını teşkil ederler. İşte bu milli ruh ve birliktir ki tarihin bin bir seyri içinde ırkının vasfını tebarüz ettirir. Bir insan muhitinde, bir takım fikirlerin, hislerin tesiri altında kalır; bu hal o ırkın, ruhi kuvvetinin teşekkülü demektir. İşte bu hal esasında

görünmez bir şey olmakla beraber hakikatte, o insan grubunu sevk ve idare eden büyük bir kuvvettir. Irk nazariyeleri ötedenberi birçok mütefekkirleri, âlimleri işgal eden bir mevzu halindedir.

Bugün maddi olarak ırkları ölçülere istinaden ayırmak mümkündür. Bu tasnifte muhtelif te esaslar alınmıştır. Meselâ renk, saç, boy; kafa biçimleri ve. s.

Burada, Irk hakkındaki muhtelif ve uzun münakaşaların üzerinde, çok duracak değilim.

İrki muhtelif zamanlarda birçok surette tarif ve tasnif etmişlerdir.

«Montandon» a göre «ırk kelimesi fizik karakterlerle birbirine akraba olan insan gruplarını ifade eder»

«Haddon» da şöyle yazıyor: Irk terimi muhtelif suretlerle kullanılmıştır, fakat ekseriyetle, aynı karakterleri müşterek olarak bulunduran bir grup insan'a denebilir.»

«Boule» ise ırkı şu suretle tarif eder: Irk şunu ifade etmelidir ki; fizik tipin bir devamını gösterebilir, kan sıhriyetini tebarüz ettirsin, tabii bir grubu temsil etsin, diyor.

«Pittard» da ırkı tarif ederken der ki: «İrk birbirine benzeyen ve aynı akraba olan kandan gelen insan grubudur»

Bütün bu tariflerden şu çıkar ki: Irk fizik benzeyişi ile kan birliğinin bir araya gelmesiyle hasıl olan insan gruplarıdır.

İrkları tasnif etmek için, yine muhtelif âlimlerin yaptıklarına bakalım :

Bunlar için birçok metotlar kullanmışlardır.

1672 E. Bernier, bir dünya seyahatinden sonra şu tasnifi veriyor: 1 — Avrupa beyazları, 2 — Asya sarıları, 3 — Afrika siyahları, 4 — Şimal Laponları.

XVIII inci asırda başka türlü tasnifler görülür,

Renkle beraber diğer tavsifi karakterleri de kullanarak 1755te, Linné, yalnız üç grup veriyor.

Aynı asırda Daubenton (1764) Blumenbach (1755) Soemmering (1785), Camper (1791) bu tasnifleri genişletmişlerdir.

XIX uncu asırda etnolojinin ve filolojinin tetkik edilmesi antropolojinin inkişafına yardım etmiştir. « Monogénisme ve polygémisme » taraftarları çıkıyor. Dil tetkiklerine dayanarak Ari, Indo-Öropen ve Indo-Germen tabirleri de yer almağa başlamıştır.

«Cuvier,» ırkları «3» gruba ayırmıştır.

1 — Beyazlar yahut Kafkasyalılar.

2 — Mongoloitler.

3 — Zenciler.

Bu tasnifte Türkleri Kafkas grubu içinde Scythes - Tatar, diye adlandırıyor. Yine aynı asrın başlarında, Kraniometri, meydana çıkıyor ve Van der Hovven, kafanın iki ufki diámetro'lerini ölçüyor, sonra Amerikalı Morton bu ölçülere bipariétal ölçüleri ilâve ediyor. 1842 de İsveçli Retzius doliko sefal (uzun kafa) ve Braki sefal (geniş kafa), tabiplerini, millésimal ölçü üzerine icat ediyor. 1861 de Broca millésimali, sentesimal'e tahvil ederek Retzius'un tasnifine Mazosefa'li ilâve ediyor.

Kafa biçimlerinin, değışikliği itibariyle her insanın aynı şekilde olmadığı daha çoktan müşahede ediliyordu. Milâttan önce Hippokrat Makroséfallerden bahseder. Meselâ XV inci asırda «Vésale» şü müşahedeyi kaydeder: Cenovalıların, Greklerin ve Türklerin başları bir küreyi andırıyor, halbuki Belçikalıların uzundur der Fakat gitgide ilmin inkişafı ve tetkiklerin çoğalmasıyle, ırk üzerindeki nazariyeler de değışmiye başlamıştır.

Geaffory Saint - Hilaire (1860) ırkları başlıca dörde ayırır. 1 - Kafkas, 2 - Mongol, 3 - Habeş, 4 - Hottanto ve bunları da (13) kısma böler.

1870, Huxley ırkları (5) tane olarak sayıyor. Bunları da yenden (4) kısma ayırıyor.

«1879» da Hacckel saçları esas tutarak bir tasnif yapmaya girişiyor.

«1878» de Topinard, burun karinesine göre: 1889 - 1900 de Deniker, fizik karakterler üzerine bir tasnif yaptılar.

Bunlara Broom'un ve Haddon'un tasnifleri de ilâve edilebilir.

İşte antropoloji tarihine bu kısa bakışla anlarız ki bir asır içinde tavsifi karakterlerden ölçülebilenlere geçilmiştir. Bunun için Pittard şöyle yazıyor :

Bizim hislerimizden doğan hataları müşahede kuvvetimizin kifayetsizliğini, ölçüler en doğru olarak ortadan kaldırmaz mı? Ölçü aletleri, fotoğraf daha evvelden bir takım fikirlere sahip değildirler.

Antropologlar bu suretle birinci biolojistlerdir ki, müşahedelerini rakamlara istinat ettirmişlerdir. Yani subjektif hatalardan uzaklaşmışlar, tavsifi morfolojiye, morfometri, tavsifi kronolojiye, kroniometri ilâve edilmiştir. 1906 da Monako ve 1912 de Cenevre kongreleri, bütün alınacak ölçüleri birleştirerek beynelmilel bir kaide koymuştur. Brocanın eseri bu münakaşalar için esas teşkil ediyordu. Bu suretle ilmi bir surette tesbit edilen metotlara göre, ırk tasnifi daha esaslı bir şekil alır. Ancak bütün bunlar her yerde ve her millet üzerinde yapılacak tetkiklere istinat edilerek dünya ırkları üzerinde esaslı bir tasnif yapılabilir.

Şimdi Türkler üzerindeki fikirleri ve tetkikleri ele alalım. Bütün bu tasniflerde Türklerin yerini araştırarak olursak, Mongoloitlar veyahut ta sarı ırk arasında yer verildiğini görürüz. Deniker'e göre ise: sarıya yakın beyaz renkliler arasında gösterir.

Lester ve Millot, Mongol karakterini şöyle tarif ederler:

« Bunlar sarı tenli insanlardır. Boy vasattan aşağı (1,63) saçlar siyah ve düz, baş geniş ve alçak, fazla derecede brakisefal, gözler çekik, «mongolid göz» yüzlerinde elmacık kemikleri çok çıkık ve geniş. Burun mesorinien (orta genişlikte), leptorinien'e (dar ve uzun) meyal, fakat kök kısmı çok girintilidir.»

* * *

Bütün dünya milletleri arasında ırkların antropolojik analizleri başlamış olmakla beraber tam manasıyla bitmiş ve her coğrafi muhit için tesbit edilmiş değildir. Avrupa ve Amerikada yapılmış anketler vardır. Türkler içinde bu tetkikler XIX uncu asırda başlamış bulunuyordu.

Fakat, şimdiye kadar Türk ırkı hakkında yapılan antropometrik tetkikler parça parça ve çok az miktardadır. Ölçülerde mahdut olarak bulunuyordu. Bu birkaç seri etütler, Türk ırkının etnolojisini tam olarak tesbit edemezdi. Onun içindir ki umumî olarak ırk tasnifinde Türklerin hakiki yeri gösterilmiş olmuyordu.

Sene	Tetkik eden	adet	Boy vasatısı	Kafa karinesi	
1884	Weisbach	41	1682	—	} Erkek
1891	Bassanovitch	86	1642	—	
	>	42	—	84.6	
	Eliseeff	137	1670	84.40	
	Von Luschan	40	1660	86.33	
	>	17	—	81	
	Gantre	300	1679	—	
	>	8	—	86.11	
	>	120	—	84.53	
	Hauschild et Wagenseil	455	—	84.19	
	>	272	1672	—	
	Pittard I	300	1679	81.39	
	> II	200	—	82.24	
1928	> III	210	1710	84.78	
1929	Şevke Aziz Kansu I	25	—	85.01	
1930	> II	100	1678	84.19	
1931	> III	100	1673	82.57	
1932	> IV	797	1663	83.05	
1937	Afet	200	1,55	85,06	} Kadın

Maamafih antropoloji âleminde bu, az miktarda dahi olsa yapılmış olan ölçüler büyük bir kıymet kazanmış ve Türk ırkı hakkındaki fikirleri müsbet bir sahaya sevk etmesine vesile olmuştu.

Şimdi Türkiyede şumullü bir surette yapılmış olan elimizdeki anket vasıtasıyla bu birkaç yüz kişiden binlerce adede yükselmiş bulunuyoruz. (64,000) kişilik kadın ve erkek üzerindeki ölçüler büyük bir adet olarak yer alıyor ve neticeleri müsbet ve kat'î şekilde konmuş bulunuyor.

Bu anket nasıl ve niçin yapıldı:

Atatürk, büyük devlet işleri arasında tarih etütleriyle bizzat meşgul olurdu. Kurtardığı milletin tarihini ilim yollarından araştırmak için tarihçilere vazifeler verdi. Türk milletinin tarihini derin köklerinde perçinletmek istiyordu.

1931 de kurulan Türk Tarih Kurumunun büyük ve geniş çalışma programının esaslarından biri de, tezini ırkî karaktere bağlamaktır.

Tarihteki göçleri, ve buna dayanan kültür hareketlerini ırkî karakterler en iyi izah ederler.

Beni, şahsen bu etütlere sevkeden sebep ise, mektepte iken coğrafya ve tarih kitaplarında Türk ırkını sarı ırk arasında görmekten duyduğum bir aksülameldir. Çünkü bunun doğru olmadığını görüyordum.

Atatürk'ten aldığım tarihî fikirlerde ise Türke tarihte ve bugün hakikî büyük mevkiini vermek için ilim yolunda çalışmak. O, ırkî karakterlere çok ehemmiyet verirdi. Bunun için getirttiği antropometri ölçü âletleriyle tecrübeler yapılyordu. 1936-37 yıllarında profesör Pittard'ın Cenevre üniversitesinde verdiği derslerini takip etmek, bana ırk üzerinde düşündüklerimi tatbikata geçirecek malûmat verdi. 1936 yılında, bütün memlekette büyük mikyasta, antropometrik bir anket yaptırmak, arzumu Atatürk'e anlattım.

Tasvip ve teşvik ettiler. Bunu hükûmetten reca etmemi emir buyurdular. O zamanki Başvekil, Reiscümhur İsmet İnönü'den, Ankara barajının açıldığı gün, reca ettim. Bu iş için Millî Müdafaa, Maarif ve Sıhhiye vekillerine meşgul olmalarını emrettiler.

1937 ilkbaharında ilk tecrübeleri Ankara ve civarında (200) kadın üzerinde yaptım. Neticeyi Bükres Antropoloji Kongresinde gösterdim. Bu tatbikattan ameli neticeler çıktı. Anketin organizasyonunu Sıhhiye Vekâleti üzerine aldı. Dr. Bay Refik Saydam yakın alâka gösterdiler, İstatistik Umum Müdürü Bay Celâl Aybar, tarih fakültesi antropoloji profesörü Dr. Ş. Aziz Kansu ve ben fişleri tertip ettik. Ferdi fişler aynen şudur.

T. C.
SAHAT ve İÇTİMAL
MUAVENET VEKÂLETİ

1937
ANTROPOMETRİ ANKETİ
Ferdî Fiş

Vilâyeti : ..... Kazası : ..... Köyü : .....
Şahsın isim ve hüviyeti : .....

Sualler	Cevaplar	Sualler	Cevaplar
<p>A</p> <p>Demografik malûmat</p> <p>Cinsiyet</p> <p>Yaş (ifadesine göre)</p> <p>Doğum yeri { A. kendisinin B. Anasının C. Babasının</p> <p>Meslek veya içtimal durumu</p>		<p>D</p> <p>Antropometre ile ölçüler</p> <p>17 Boy (santimetre)</p> <p>18 Kulaç »</p> <p>19 Göğde (oturmuş vaziyette boy)</p> <p>20 Kulak deliği-bregma irtifalı</p> <p>21 Ağırlığı (kilo ve gram)</p>	
<p>B</p> <p>Çap pergel ölçüleri</p> <p>1 En büyük baş uzunluğu</p> <p>2 » » » genişliği</p> <p>3 » küçük alın genişliği</p> <p>4 Yüz genişliği</p> <p>5 Alt çene zaviye genişliği</p>		<p>E</p> <p>(1 Açık)</p> <p>Renkler (2 Orta)</p> <p>(3 Koyu)</p> <p>22 Cilt rengi</p> <p>23 Göz rengi (rakkamla)</p> <p>34 Saç rengi</p>	
<p>C</p> <p>Klavuzlu pergel ölçül. ri</p> <p>6 Göz zaviyeleri iç genişliği</p> <p>7 » » dış »</p> <p>8 Burun genişliği</p> <p>Ağız »</p> <p>10 Ofrion çene irtifalı</p> <p>11 » dudak kenarı irtifalı</p> <p>12 Nazion » » »</p> <p>13 » Çene irtifalı</p> <p>14 Burun »</p> <p>15 Kulak »</p> <p>16 » genişliği</p>		<p>F</p> <p>Formalar</p> <p>25 Burun profil (düz, dalgalı, kavıslı)</p> <p>26 Göz formu (1, 2, 3, 4, 5,)</p> <p>27 Kafanın arka kısım profili</p> <p>1 2 3</p> <p>(Düz, yuvarlak, çok yuvarlak)</p>	
		<p>Müşahidin isim ve imzası</p> <p>.....</p> <p>Müşahede trrihi .....</p>	

Memleket (10) mıntakaya ayrıldı. On ekip için (10) takım ölçü âleti getirildi.

Bir doktor, bir sıhhat memuru ekibi teşkil edecekti.

Bunlar 10 Haziran 1937 den 19 Hazirana kadar mesai tarzları hakkında Fakülte lâboratuvarlarında Antropoloji Profesörü Dr. Ş. Aziz Kansu'dan kurs görmüşlerdir. Profesörün bu kursları rehber olarak broşür halinde de Sıhhat Vekâletince bastırılmıştır.

Ekipleri teşkil edenler şunlardır :

Milli Müdafaa Vekâletinden :

Tabipler

1 — Ankara hastanesi	Tbb. Teg.	Zühtü
2 — İzmir	» » »	Ramiz
3 — Kayseri	» » »	Fuat
4 — Haydarpaşa	» » »	İzzettin
5 — Konya	» » »	Namık

SHH. Gedikliler

1 — Piyade 93. A. Gd. Shh.	Üst çavuş	İsmail
2 — » 95. A.	» » Başçavuş	Kemal
3 — » 131	» » Üstçavuş	Mehmet
4 — » 42	» » »	Mestan

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden :

Memuriyeti

İsmi

Yozgat Hükûmet Tabibi	Dr. Murtaza Soylu
Çankırı merkez hükûmet tabibi	Dr. Şefik Ermen
Çorum » » »	Dr. Fikret E. Hekimoğlu
Avanos hükûmet tabibi	Dr. Sami Özyurt
Bafara » »	Dr. Ahmet A. Doğan
Çorum merkez sıhhat memuru	Durmuş Can
» » » »	Davut Sezgin
Eskişehir » » »	Osman N. Divi
Kayseri » » »	Osman Z. Kılıç
Konya » » »	Hulûsi Kesen

Antropometri tetkikati yapılan mintakalar ve tetkikati yapan doktorlar ile fiş mikdarını gösteren cetveller de aşağıdadır :

<i>Mintakalar ve ekip Şefleri</i>	<i>Tetkik edilen yerler</i>	<i>Tetkik olunan nüfus adedi</i>
1 inci mintaka : Trakya Dr. Murtaza Soylu	Edirne merkez kazası köyleri	2,000
	Lüleburgaz »	2,000
	Çorlu »	1,000
	Gelibolu »	1,000
		6,000
2 inci mintaka : Bursa - Bilecik Dr. Sami Özyurt	Bursa köyleri	1,000
	Orhaneli »	1,000
	İnegöl »	1,000
	Söğüt »	1,000
	İznik »	1,000
	Karacabey »	500
	Bilecik »	500
	6,000	
3 üncü mintaka : Çanakkale - Balıkesir Manisa Dr. Fikret Esat Erkmen	Çanakkale »	1,000
	Balıkesir »	1,000
	Bandırma »	500
	Kırkağaç »	1,000
	Akhisar »	1,000
	Salihli »	1,000
	6,000	
4 üncü mintaka : Ege Dr. Aziz Doğan	Ödemiş »	1,500
	Nazilli »	1,500
	Denizli merkez köyleri	1,500
	Bodrum »	700
	Milâs »	800
	6,000	
5 inci mintaka : Eskişehir - Kütahya Afyon-Isparta-Burdur Antalya Dr. Fuat Bener	Mihaliççik kazası köyleri	500
	Sivrihisar »	500
	Kütahya merkez »	1,000
	Sandıklı »	1,000
	Isparta »	500
	Bucak »	500
	Manavgat »	500
	Elmalı »	500
	Antalya »	500
	Akseki »	500
		6,000

<i>Mıntakalar ve ekip Şefleri</i>	<i>Tetkik edilen yerler</i>	<i>Tetkik olunan nüfus adedi</i>
6 ıncı mıntaka: Orta Anadolu Dr. Zühtü Akdül	Beypazarı köyleri	500
	Bâlâ kazası (Karakeçeli köyü)	500
	Elmadağ köyleri	500
	Kalecik »	500
	Çankırı merkez »	500
	Çerkeş »	500
	Alaca »	1,000
	Yozgat merkez »	500
	Kayseri » »	1,000
	Kırşehir » »	500
	Niğde » »	500
	Bozkır » »	500
	Karaman » »	500
	Konya » »	500
	<hr/>	8,000
7 ıncı mıntaka: Garbi Anadolu Dr. Şefik Erman	Kocaeli merkez köyleri	1,000
	Bolu » »	500
	Zonguldak »	500
	Devrek »	500
	İnebolu Dağ » (3 köy)	1,000
	Sinop merkez »	500
	Bafra »	500
	Havza »	500
	Amasya » »	1,000
	<hr/>	6,300
8 ıncı mıntaka: Cenup mıntakası Dr. Namık Emel	Silifke »	500
	Tarsus »	500
	Ceyhan »	500
	Osmaniye »	500
	Maraş merkez »	500
	Gaziantep »	500
	Nizip »	500
	Birecik »	500
	Urfa merkez »	500
	Haran »	500
	Mardin » »	500
	Nuseybin »	500
	<hr/>	6,000

<i>Mıntakalar ve ekip Şefleri</i>	<i>Tetkik edilen yerler</i>	<i>Tetkik olunan nüfus adedi</i>
9 uncu mıntaka : Dr. Ramiz Gündoğdu	Turhal yerli köyleri	500
	Sivas merkez »	1,000
	Divriği »	500
	Malatya » »	1,000
	Baskil »	500
	Elâziz »	500
	Diyarbakir » »	500
	Silvan »	500
	Siirt » »	1,000
	Van » »	1,000
		<hr/> 7,000
10 uncu mıntaka : Dr. İzzet Oykan	Ordu merkez »	1,000
	Giresun » »	1,000
	Rize » »	1,000
	Trabzon » »	1,000
	Erzurum » »	1,500
	Pasinler » »	500
	Kars » »	1,000

Umum Mıntakalar

<i>Mıntakalar</i>	<i>Nüfus</i>
1 inci mıntaka	6,000
2 » »	6,000
3 » »	6,000
4 » »	6,000
5 » »	6,000
6 » »	8,000
7 » »	6,000
8 » »	6,000
9 » »	7,000
10 » »	7,000
	<hr/> 64,000

10 mıntakada yapılan Antropometri tetkikinde çalışan ekiplerin personelleri:

Bu ekiplerde bir doktor, bir sıhhat memuru çalışmıştır, 1, 2, 3, 4, 7 inci mıntakalarda hükümet tabibi ve 5, 6, 8, 9, 10 uncu mıntakalarda askerî tabipler antropometri tetkikatı yaparak işleri doldürmüşlardır,

Sıhhat memurlarının ikisi Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinden, dördü gedikli sıhhat çavuşu ve dördü de Beden Terbiyesi Öğretmeni olarak tabiplerin refakatinde çalışmışlardır.

Antropometri tetkikatında çalışan ekiplerin harcırahlarını Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti vermiştir.

Antropometri tetkikatı 19 haziran 1937 den 31 İlkânun 1937 tarihine kadar sürmüştür,

Toplanan (64,000) anket fişi tasnif ve tertip için İstatistik Umum Müdürlüğüne devredilmiştir.

İstatistik Umum Müdürlüğü için de yepyeni bir iş olan bu tasnifte ayrı bir teşkilâta lüzum görülmüştür.

Antropometri tasnif işinde muhtelif aylarda aşağıda gösterilen miktarda memur çalıştırılmıştır.

İkinciteşrin	1937	16	memur
İlkânun	1937	10	»
İkincikânun	1938	44	»
Şubat	»	42	»
Mart	»	39	»
Nisan	»	30	»
Mayıs	»	30	»
Haziran - Ağustos	»	41	»

Bu işin ilerlemesi için, o zaman Başvekil bulunan B. Celâl Bayar, Atatürk'ün emri üzerine İstatistik Umum Müdürlüğüne icap eden yardımı hükümetçe yapmıştır.

Tasnif işi plânını, endislerin hesap mikdarını Profesör Pittard ile görüşerek tesbit ettik.

Bu toplanan (64,000) fiş içinde, yanlış ve noksan yazılan fişler çıkarıldıktan sonra (59,728) kişi üzerinde kat'i hesapları yapılmıştır. Bunların 39,465 i erkek, 20,263 ü kadındır. Bu toplanan fişler şimdi bende mahfuzdur.

Endislerin toplanması ve onların bir tasnif dairesinde sıraya konulması işi kollektif bir çalışma hızı içinde başarılmıştır. Çünkü bu neticeler milyonlarca hesap yapılmasını ve kontrolünü icap ettiriyordu.

İstatistik dairesinde bu işleri tanzim eden ve yakın alâkası ve takibi altında başaran İstatistik Umum Müdürü B. Celâl Aybar'a ve beraber çalışanlara ve ondan evvelde isimlerini yazdığım ekiplere antropoloji ilmi namına teşekkür etmek borcunu bu satırlarımla yapmaktayım.

Alınan endisler 28 tanedir. Bunların boya göre mukayeseli tasnifleri büyük tablolarda toplanmıştır. Bütün bunlar en müsbet şekilde Türk ırkının karakterlerini tesbit ederler.

Anket fişlerinde görüldüğü gibi 21 ölçü, 6 müşahede ve 4 demografik malûmat, her fert üzerinde toplanmıştır. Bu orijinal fişleri ileride yapılacak etütler için muhafaza etmekteyim.

Bu kadar malûmatı bir arada ve büyük bir yekûn üzerinde toplayan bu anket şüphe yok ki Türk ırkı için en ehemmiyetli bir ilim vesikasıdır. Bu sahada uğraşanlar için senelerce, kaynaklık edecek mahiyettedir. Eğer iyi öğrenebilmiş isem Amerikalılardan sonra yapılan en büyük anketlerden biri olarak dünyada yer alıyor.

Bu anketi başarmak, ancak hükûmet kuvvetinin teşkilâtı ile mümkün olabilirdi. Onun içindir ki 1937 ve 1938 yıllarındaki Cumhuriyet hükûmetinin başına ve alâkadar azalarına antropoloji ilmi minnettar olacaktır.

Ben bu anketin umumi neticelerini kitabımda izah ve tez olarak ta Cenevre Üniversitesinde müdafaa ettim. Ancak burada onun bir küçük hulâsasını ve bilhassa bu ankete nazaran Türk ırkının teşhisini koymak istiyorum.

Türklerin başlıca ırkı karakterlerinin hulâsası

Bu şumullü anket neticesindeki analizler, Türk ırkının morfolojik ve deskriptif karakterlerini kat'î olarak tesbit etmiş oluyor.

Türkiyede, erkeklerde boy vasatı 1 m. 652, kadınlarda 1 m. 522 dir. Boy serisinde erkekler, vasatiden biraz yukarda, kadınlar ise vasatiden aşağı gruba dahildirler. İki cins arasındaki fark 13 santimetredir. Bu fark diğer ırk gruplarına nazaran yüksek sayılır, Türkiyede boy her yerde aynı nisbette bir fizyonomi göstermez.

Kısa boylar Türkiyenin garp kısımlarında daha çoktur. Batıdan, doğuya doğru gidildikçe Anadolu da boyların yüksekliği görülür. Şark vilâyetleri daha uzun boylu insanların bulunduğu yerlerdir. Şimdiye kadar Türk kadınlarının boyları ölçüye istinaden malûm değildir.

1937 de 200 kadın üzerinde yaptığım ölçüler boy için vasatı olarak 1 m. 550 vermişti. 20,263 kişinin boy vasatileri 1 m. 522 dir.

İskelik (gövdeye nazaran bacakların uzunluğu veya kısalığı) karine Türk erkeklerini makroskel (93, 91), kadınları mezatiskel (87, 83) grubuna dahil ediyor.

Baş karinesi erkeklerde vasatı (83, 33) dür. Deniker'in tasnifine göre brakisefaller nisbeti 63, 88 %, Topinard'ın tasnifine göre ise 75,63 % dür. Kadınlarda baş karinesi ve nisbetleri ise şöyledir: baş karinesi vasatı 83,78, Brakisefal nisbeti Deniker'e göre 65,52%, Topinard'a göre 77,75 %. Türkiyede mntakalara göre de bu nisbetler azalıp çoğalmaktadır. Meselâ Orta Anadolu en kesif brakisefal mntakasıdır, (93,16 %). Bu nisbet Şarkta (62,61 %), Garpta (76,69 %) dur. Burun karinesi, erkeklerde vasatı 65,04, kadınlarda 64,05 dir:

Leptorinien tip erkeklerde 71,23 % kadınlarda 76,73 % nisbetindedir.

Beynelmilel mukayese listelerinde Türkler leptorinien olarak en müsait yeri işgal edeceklerdir.

Türk kadınlarında burun nisbeten küçüktür. Müsavi boylarda kadın ile erkek arasında bu fark çok barizdir. Göz şekilleri, erkeklerde olsun kadınlarda olsun daima muntazamdır.

Mongoloit göz denilen çekik gözlere çok az tesadüf edilir, (5 %) nisbeti ancak bulunmaktadır. Burun şekillerine gelince, umumiyetle düz burun Türklerde ekseriyettir.

Kafanın arka kısım profilinde düz olanlarada tesadüf edilmektedir ki bu uzun boylularda olursa dinarik tipin hususiyetini göstermektedir.

Türklerde cilt rengi umumiyetle beyazdır. Koyu esmerlere az olarak tesadüf edilmektedir. Göz renkleri de ekseriya açıktır. Türklerde mavi, gri ve yeşil gözlüler çoktur. Trakyada koyu göz rengine hemen hemen hiç raslanmaz. Bu renk daha çok şark vilâyetlerinde vardır. Saçlar ekseriya kestane rengidir. Sarışın renk ile çok koyu siyah saçlar daha az bulunmaktadır.

Bu kısa izahlara göre Türk ırkının teşhisi şu suretle olur:

Türkler boy itibariyle vasatiden biraz yukarı, ekseriyetle makroskel, umumiyetle brakisefal ve leptorinien saçları ve gözleri daha çok orta renkte, Bunlara nazaran, Türkler, aralarında dinarik tipte fertler olmakla beraber Avrupada, Homo - Alpinus, namile anılan beyaz ırka mensupturlar.

HADİM SÜLEYMAN PAŞANIN MEKTUPLARI

VE

BELGRADIN MUHASARA PİLÂNI

Fevzi KURTOĞLU

Deniz Harp Okulu ve Lisesi Tarih Öğretmeni

Mısır valisi hadım Süleyman paşanın Küçerat hükümdarına yardım için kuvvetli bir donanma ile Süveyştan hareket ederek Hint kıyılarına yaptığı sefer; Osmanlı tarihinin en meşhur vak'alarındandır; fakat mevcut tarih kitaplarımızın gerek bu sefer ve gerekse hadım Süleyman paşa hakkında verdikleri malûmat çok noksandır.

Kamusülâlâm; hadım Süleyman paşa hakkında: (haremi hümayun hizmetinde bulunan zümreden iken rütbei vezaretle taşra çıkıp Şam muhafızı ve 931 hicride Mısır valisi olduğunu) söylüyor. [1]

Sicilli Osmani ise: (Ak ağalardandır. Sarayı hümayunda te-feyyüz ile hazinedar başı iken cülûsi hazreti Süleyman hanide vezaretle Şam valisi olup Mısır hududuna gönderildi. 931 hicride Mısır valisi oldu) diyor.

Gelibolulu Âli tarihinde ise: (Haremi muhterem hizmetini eden tavaşiden iken evvelâ vezaret verilip Budin serhaddi muhafazasına gönderildi. Bade zaman Mısır hükümeti ile itilâi şan buldu....) kaydını görürüz.

Tetkik edilen bu üç eser; Hadım Süleyman paşanın saraydan vezaretle neş'et ettiğini gösterir; halbuki saray hizmetinden hemen vezarete geçmek mutat değildir. Makbul İbrahim paşanın böyle âdet hilâfına veziri âzam olması nekadar dedi koduyu mucip olmuştur. Âli tarihi; Süleyman paşanın Budin serhaddi muhafazasına gönderildiğini yazarken hangi tarihte bu vazifeyi ifa ettiğini izah etmez. Hadım Süleyman paşanın meçhul kalan hayatını ve bu münasebetle tarihimizin bir küçük parçasını aydınlatılabilmek için onun Topkapı Sarayı müzesi arşivinde bulunan mektuplarını tetkik etmek faydalı olacaktır.

[1] Kamusülâlâm cilt 4; sayfa 2168.

Bunlardan birinci mektup Hadım Süleyman paşanın Semendere beyi olduğu zaman yazılmıştır. Hadım Süleyman paşanın padişaha gönderdiği bu arizada Macaristan ahvali hakkında hayli malûmat veriliyor. Macaristana gönderilen casuslarımız vasıtasıyla alınan malûmatta Macar, Beç yani Avusturya ve Sırp lar arasındaki hazırlığı ve Belgrat civarında mühim askeri kuvvetlerin toplanmakta olduğunu ve düşmanın; Kolopan suyunun Savaya karıştığı yerde bulunan bir eski hisarı takviye ve tahkim ettiğini ve güvercinlik karşısındaki Veradin hisarını dahi Türk hücumlarına karşı muhafaza için takviye etmekte olduklarını bildirdikten sonra düşmanın nerelere hücum ihtimali olduğunu izah ederken Semendere ve Bosna cihetlerine dikkati celp ediyor ve Semendere cihetlerine hücum edildiği halde Semendere hisarına veya Alacahisara giderek müdafaa vaziyeti almakmı yoksa hisarda kapanmayıp memleket dahilindemi durmasının muvafık olacağını soruyor. Aynı zamanda Macar Elçisinin henüz Türkiyede olup memleketine avdet etmemesinden dolayı Macarların endişe ettiklerini ve sık sık kendisine mektup gönderip elçilerini sorduklarını ve buna karşı elçilerinin sağ olup yakında gelir diye avutup hatırlarını teselli ettiğini ve elçinin türkiyede eğlenmesinin iyi olduğunu ilâve ediyor.

Arızanın altında: (Bendeülfakir; Süleymanı hakir) imzası görülür. Kâğıdın arka tarafında da hadım Süleyman paşanın mührü vardır. Fakat bu arızanın hangi tarihte yazıldığını gösteren bir kayıt yoktur.

Osmanlı tarihi müverrihi Hammer; Bayezit II. devrini anlatırken: (Sultan Bayezit; Matyas Korvinosun vefatından beri dahili muharebeler içinde bulunan Macaristan üzerine tevcihi nazar eyledi. Hükümferma olan karışıklıklar sayesinde Belgradı para ve hile ile ele geçireceğini ümit ediyordu. Semendere kumandanı hadım Süleyman paşa; Despot Oylaka - kimin tahtı hükûmetine düşeceğini bilmiyen - Macaristanın hali ıztırarını beyan ile Belgrat, Alacahisar, İzornik kalelerini teslim ederek padişahın celbi atife-tine müsareat eylemesini ihtar etti. Oylak, sureti müsaidede tefsir olunabilir iki taraflı bir cevap verdiğiinden Bayezit II. Arnavut askerinin Belgrat üzerine yürüyerek abluka etmelerini emreyledi... ve kendisi de 10 Mart 1492 de İstanbuldan Sofyaya gitti ki oradan Belgrat ve eğer Belgrat hakkındaki tasavvurata akim kalırsa Arnavutluk üzerine yürümek niyetinde idi) [1] diyor. Ve bir kaç

[1] Hammerin Osmanlı tarihi Atâ bey tercemesi cilt 4, sayfa 24 bu hususta (Saadettin) in Tacüttevarihinin cilt 3 varak 349 a müracaatı tavsiye eder.

sahifa sonra da ; (Semendere kumandanının askeri Şapaçı muhasara etmiş; Bosnada bazı kaleleri alarak (Yaiça) yı tehdit eylemiş idi.) Kaydını ilâve ediyor. Ve Türk akıncılarının İstirya'da, Karintiya'da ve Karniyola'da gösterdikleri faaliyetten ve Macar komutanlarından Kinisin gösterdiği müdafaadan bahsediyor.

Hammerin verdiği şu malûmata istinat ederek yukarda bahs edilen mektubun 1492 yılı harekâtı esnasında Semendere valisi bulunan hadım Süleyman paşa tarafından yazıldığına hüküm edilebilir. [1] Mektubu okuyabildiğim kadar yazdıktan sonra fotoğrafisini makalenin sonuna ilâve ediyorum :

Hu

Allahü Tealâ Şanıhu ve evzahu al-lalemin burhanehu

*Bade ez haki pusi dergâhı muallâ ve barigâhı âlâ arzı bendei fakir budur ki şimdiki halde bundan evvel asitanei devlete mektup ve âdem gönderüp kıral tarafından Despot oğlunun birisi hayli leşkerle Macir demekle maruf vilâyete varup anda dahi sınıp kırala haberi gelicek Kıral dahi hiç eğlenmeyüp çeri cem edüp kendüsü mezkûr Macir vilâyetine gitti dimiş edük.... hâliya andan sonra bir nice casuslarımız geldi şöyle haber verdiler ki muhakkak kıral kendusu çıkıp gitmiş idi. Beçten anaru bir hayli konak çerisiyle yürüdüğünden sonra mezkûr Macirin beyi dahi istima edüp karşı elçi gönderüp gelüp kırala elçi buluşicek hemen ol yerde durup ayırık dahi ileri yürümemiş amma mubalaga çerisi var imiş hazır ve müheyya Beçten anaru koyup kendusu kıral geru berusuna dönüp Beç civarına gelmiştir deyu Filâre?.. Belgiratta kâfirin kalabalığı gibi vardır. Cemii atlasu hazır olup ulufesini ve yarağını öleştirdiler amma âvâzeleri kıral tarafına giderüz dirler ve gemi yarağı dahi var imiş **Knez Pavlo** iki gece bir yerde yatmayup olak gibi yukaru aşağı yürüyüp gemi ve çeri mesalihinde imiş dahi ilin yanından beru Belgirata ve Islankamine gecelerle kimse muttali olmasun deyu hayli gemiler getirüp koyakodular amma gelen casuslarımız ederler ki aralarında birkaç türlü haberler söylenür bir haber budur ki Bögürdelenin alt yanında Sırım adası mukabelesinde beru yakada kolupan suyu savaya koyulduğu yerde bir eski hisar vardır o köyleri Türk yapmasun deyu*

[1] Bayezit II. devrinde hadım Ali paşa mühim hizmetlerde bulunduktan sonra Rumeli Beylerbeyliğine ve oradan da veziri âzamlığa geçerek on yıl bu vazifede kalmıştı. Hadım Yakup paşa da Bosna sancağında ve Rumeli Beylerbeyliğinde bulunduktan sonra vezir olmuştu.

gayet ihtiyatlar olup anı yapar derler ve bir haber dahi; . . . kalesini yapar derler ve bir dahi Gügercinlik karşusunda Varadin adlu hisarlık vardır ani dahi yapar derler. Semendere ve Bosna dahi söylenirmiş ve ziyade varmak kasdını ederlermiş amma kâfirin tahkik cemiyeti vardır. Asitanei devlete şöyle malûm oluna ve macir vilâyetine giden çeri dahi anda imiş gelüp berusuna vâsıl olmadı. Andan sonra casus göndermişlerdir varup ilçilerine buluşup haber iletir eylendüğüne müteşekkiler begayet incinmeleri vardır bu fakir bendenize her gâh mektup ve adam gönderüp üşte ilçiniz sağ... yakında gelür deyu avutup hatırlarını teselli ederüz filcümle kâh kâh inanur gibi olup sakın olur... İlçinün eğlendüğü gayet eydür kâfire hod inanmak olmaz fikri ve firaseti ne idüğü sahih malûm olmaz amma anun gibi nagâh hücum edüp bu etrafa gelmelü olursa bu fakire ne buyurulur hisara mı gireriz il içindemi durarız yoksa Alacahisar sancağı beyi mi hisara girsün... Bu fakir hisara giricek... saklamak tedariki dahi vardır ümitdir ki bu hususta istiklâl hükmi hūmayun sadaka oluna her ne vechile emir olunur devletlü padişahın emrinden taşra işümüz yoktur anun ile amel olunur ve minbaid dahi her ne türlü habere vakıf olursavuz ilâm oluna baki ferman dergâhı muallânın reyî tedbirine menut ve müfevvazdır... Zilli vücut memdut bâd.

Bendel fakir
Süleymanı hakir

Hadım Süleyman Paşanın bu mektubu münasebetiyle Topkapı Sarayı müzesi arşivinde mahfuz bulunan Belgrat kalesinin muhasara ve zaptı hakkında mühim bir lâyiha vazifesini gören kroki için birkaç söz söylemek muvafık olacağı kanaatindeyim. [1]

200 × 90 santimetre eb'adında olan bu krokinin kimin tarafından ve ne zaman resmedildiği kayıtlı değilse de (Essait Eşşehit Sultan Mehmet Gazi bu kalenin üzerine gelicek bu araya konmuştur) kaydına göre Fatih Sultan Mehmedin ölümünden sonraya ve diğer kayıtlara istinat ederek Kanunî Süleymanın 29 Ağustos 1521 de Belgradı muhasara ve zaptetmesinden önceye aittir. Selim I in şark seferleriyle uğraşıp garba sefer yapmağa imkân bulamadığı cihetle onun babası Bayezit II devrinden başka bir zamana ait olamaz. Bayezit II nin Macarlarla arası açılmış, 1483 de Sofyaya

[1] Topkapı sarayı müzesi arşivinde 4689 numarada kayıtlı olan bu kroki hakkında : (Türk süel alanında harita ve krokilere verilen değer ve Ali Macar reis atlası) adındaki eserde bahsetmiş ve el ile çizilmiş kabataslak bir kopyasını neşretmişim. İstanbul arşivlerinde tetkikat yapmak için gelen Yugoslavyalı tarih profesörü Elezoviçe bu krokiyi tanıtmış ve onlar tarafından da ehemmiyetli telâkki edilerek fotografisi aldırılmıştı.

gelerek Morava nehri üzerindeki kaleleri tahkim ettirmiş ve Macar Kralı Korvinosla beş yıllık bir muahede imzalamıştı. Bu kroki 1483 yılı harekâtı esnasında yapılmamış ise muhakkak 1492 de Hadım Süleyman Paşanın Semendere Valiliği esnasında yapılmış olması iktiza eder.

Bu krokinin değerini iyice göstermek maksadiyle fotografisini yazının sonuna ekliyor ve üzerindeki yazıları el ile çizilmiş kaba taslak bir kroki üzerine konulan numaralara göre yazıyorum.

1 — Belgrada mukabil kalei havale budur.

2 — Belgrattan havale hisarına varınca yokuş gider. bunlar dağlarına işarettir.

3 — Essait Eşşehit Sultan Mehmet Gazi bu kalenin üzerine gelicek bu araya konmuştur.

4 — Ve Otağa hendek olmağa işarettir.

5 — Leşker konağına işaret budur.

6 — Belgradın karşısında vaki olan kayaburnu budur.

7 — Bunlar top gemilerine işarettir.

8 — Belgradın topu bu araya yetişmez.

9 — Tâ kim Havale hisarına varınca on kez yüz bin er konsa içinde belürmez.

10 — Belgrat önünde leşker konacak yerler bu verçar ovasıdır.

11 — Belgrat kalesinin gün doğrusu tarafından etrafı bu veçhile sırt üzere vaki olmuştur.

12 — ..... ve bu tepelerin .....

13 — Ferçar derler içinde bu kuleye kim bir bahadır kâfir varkim adı Ferçar imiş.

14 — Belgrat hisar piçesiyle altı kat kaledir.

15 — Kulesi Verçarın budur.

16 — Sultan Mehmet Gazi dövdüğü kale budur. Ol sebepten binasını yüksek kaldırmazlar.

17 — Aşağı hisarı budur.

18 — Belgradın köşe kulesi budur. Ve bu köşe kuleden dördüncü kuleye varınca hisar piçesi yoktur. Yalın kat duvardır. Tâ kim bu baş kuleye gelince bir kattır. Bu baş kuleden bu uç kuleye dek yalın kat duvardır.

19 — Bu arada dahi topla dövmeğe kabildir. Belgradın muka-belesinde bu dahi bir adadır. Zira kim anın topu yüksekte gelür, Bizim topçularımıza muradınca kol atırır.

20 — Amma su yüzünden almağa asandır. Şol vakitte Tuna ile Sava buzdan köprü ola, Bir fırsat dahi budur.

- 21 — Ve gaziler demir çektiği zindan kulesi budur.
- 22 — Ve kuleyi budur.
- 23 — Ve Hisar piçesine işaret budur.
- 24 — Sava suyu budur ki, güzel Sırım adasının vilâyetini kol-tuğuna alup yatar ve Tunaya dahi bu hisarın köşesinde buluşur.
- 25 — Çadırları bu aralıkta kurup dahi topları bu vechile Sava suyunun beri keçesinden dahi Belgradı dövmek âsandır. Zira bir kolay yeri budur.
- 26 — Su yüzünden gemilerle bu resme ..... el ..... yürüyüş etmek gerek. .... izi şaha fırsat vere.
- 27 — Düşmanın bir gelecek yeri bu burundur.
- Bu kurulan toplar hem su yüzünü korur ve hem düşmanı bu aralığa getirmez.
- 28 — Zemin (Zemlin) hisarının önünde meydan budur.
- 29 — Bu haneler Sırım adasının içindedir. Tunayla Sava suyunun arasında vaki olmuştur.
- 30 — Zemin kalesi budur.
- 31 — Gün batısı üzeredir.
- 32 — Zeminün (Zemlinin) dairesinde vaki olan bağ ve bahçelere işaretir.
- 33 — Üngürüs vilâyetünün içinden akup gelen ana tunadır kim.
- 34 — Belgratla Zemin kalesinin karşusunda Tunanın ortasında üç ada vardırki bunlardır, Belgradın fethine talip olmağa bu adalar gemi ile alup ağaçtan çatmalar hazır edüp bu adalarda bu resme kuleler bünyat edüp top kurup ne hisardan Paraloy (?) ve ne hot yabandan yardım getürebilir Kendi yakasından dahi getüremez. Zira kim topumuz yetişir bu aralıkta.
- Takriben dört buçuk asır önce yapılmış olan bu krokinin üzerindeki izahat okunduktan sonra Türk komutanlarının kudret ve bilgilerinin yüksekliğinde hiç şüphemiz kalmaz. 1-12 numaralar arasındaki yazılarda Belgradın etrafındaki arazi ve kuşatma ordusunun karargâh kurmasına elverişli olan yerler izah edilir. 11-23 numaralar arasındaki yazılardan Belgrat kalesinin tahkimatı hakkında sarîh bir fikir elde edilir. Fakat en mühim izahat 24-34 numaralar arasında olanlardır. Bunlar okunduğu gibi Belgradı muhasara edecek bir orduya lâzım gelen bütün bilgilerin toplanmış ve kalenin zaptı için birçok tavsiyelerde bulunulmuş olduğu görülmür. 27 ve 34 numaralı tavsiyelere riayet edildiği halde Belgrada Tuna yoluyla yardım imkânı ortadan kaldırılır ve imdattan mahrum kalan kale er veya geç sukuta mahkûm olur. 20 numaralı

izahatta ise Tuna nehrinin donmasından istifade edilerek hücum edilebileceği yazılıdır,

Hadım Süleyman Paşanın Semendere Valiliğinden ne zaman ayrıldığı malûm değildir; yalnız Kanunî Süleyman devrinde Suriye Valisi Canbert Gazali'nin isyanı üzerine askerî harekât yapılarak tenkil edilince Şam eyaletinin Anadolu Beylerbeyisi Ayas paşaya verildiğini ve $\frac{19 \text{ Muharrem } 928}{19 - \text{I. Kânun} - 1521}$ H. de Ayas Paşayı İstanbula çağırılarak vezirlik verilmesi üzerine Trabulus sancağı Beyi olan Ferhadın Şam Beylerbeyisi olduğu görülür. [1]

Piri Mehmet paşanın azil edilerek makbul İbrahim paşanın veziri âzam olduğu haziran 1523 ve Ferhat paşanın azil edilerek Semendere sancağına tayin edildiğini Lûtî paşa tarihinde kayıt ediyor. Her nekad kat'i bir kayıt yok ise de Hadım Süleyman paşanın bu esnada Şam Beylerbeyisi olduğunu tahmin edebiliriz. [2]

Kanunî Süleyman, Mısır valisi Ahmet paşanın isyan ve tenkil hadiselerinden dolayı idarenin tanzimi işlerine memur ettiği Makbul İbrahim paşa Kahireye gittiği $\frac{930 \text{ H}}{1524}$ yılı kış mevsiminde Edirne'de bulunduğu zaman Semendere Beyi Ferhat paşayı getirterek katlet-tirmişti. Makbul İbrahim paşa ise fırtınalı havalardan dolayı Rodostan ileri gitmek imkânını bulamayınca deniz yolunu bırakarak Anadoludan Halep ve Şam yolile Kahireye gitmiş ve buradaki işleri yoluna koyduktan sonra Şam Beylerbeyisi Hadım Süleyman paşayı çağırarak Mısır Beylerbeyisi tayin ile İstanbula dönmüştür.

$\frac{22 \text{ Şaban } 931}{15 - \text{Haziran} - 1525}$ Hadım Süleyman paşa bu vazifede $\frac{22 \text{ Şaban } 941}{26 - \text{Şubat } 1535}$ e ka-

dar on yıl bulunduktan sonra Şam Beylerbeyisi Hüsrev paşanın kendi yerine tayin edilmesi üzerine Bağdat seferinde bulunan Kanunî Süleymanın maiyetine iltihak etmek üzere Kahireden yola çıktı; Keklon kalesinin İranlılardan alındığı esnada orduya iltihak etti. $\frac{10 \text{ Şavval } 941}{14 \text{ Nisan} - 1535}$ ve birlikte Tebrize gitti. 941 Muharremi tevcihatında Anadolu Beylerbeyi Mustafa paşaya Rumeli Beylerbeyliği ve onun yeri de Hadım Süleyman paşaya verildi. [3]

Hüsrev paşa; Mısır valiliğinde bir yıl on ay, bir gün kaldı.

$\frac{\text{Şaban } 943}{13 - \text{II. Kânun} - 1537}$ de Hadım Süleyman paşa ikinci defa olarak Mısır Beylerbeyisi oldu.

[1] Nevadirüttevarih sahifa 677 millet kütüphanesi No. 596

[2] Lûtî paşa tarihi sahife 314 İstanbul devlet matbaası 1341

[3] Hammerin Osmanlı tarihi cilt 5 sahife 329; Hammer bu hususta ruznamei Süleymaniye mehz gösterir; Lûtî paşa da bunu teyit eder.

Hadım Süleyman paşanın ikinci defa Mısır'a memur edilmesi hakkında Lütfi paşa diyor ki: (hicretin 943 ünde Hindistan vilâyetinde Mahmut âbat hakimi bahadır han padişahı âlempenaha elçi gönderüp üzerimize karadan Mogol gelüp ve denizden portakal kâfirleri müstevli oldukları ecilden padişah'tan donanma ile asker talep edüp şöylekim donanmaya harç lâzım ola mekhetullaha emanet tarikile 250 sandık ile on iki kere yüz bin dahi yetmiş bin altı yüz miskal altın yarar adamlarımızla gönderilmiştir. Zikrolunan altundan lâzım olduğu mikdarını alasin demiş idi. Ana binaen padişahı âlempenah; Hüsrev paşaya hüküm gönderdiler ki zikrolunan altunu bikusur Mısır'a getürüp ademisle veznedüp zaptedesin deyu ve bu yılda padişahı rum; Anadolu Beylerbeyisi Hadım Süleyman paşayı getürüp vezir eyledi. Andan vezir adile Mısır'a gönderüp Hüsrev paşayı Mısırdan mazul eyledi ve Süleyman paşaya emir olundukim (Mısır'a varup bahadır hana muavenet eylemek ecil için gemileri gereki gibi mamur ve hazır ve müheyya edüp kapuma arz edesin sonra emrim ne üslup üzere cari olursa anınla amel edesin ve bahadır handan gelen altunu veznedüp yarar adamlarınla ve bahadır han ademesile kapuma göndersin ve gemilere lâzım olan harcı Mısır hazinesinden harç edüp defter edesin); Süleyman paşa dahi Mısır'a varup zikrolunan altunu veznedüp defteri ve sandıklarile padişaha gönderüp hazineye teslim olundu. [1]

Kanunî devrinin en mühim ricalinden biri olan Lütfi paşanın bu satırları yazarken ya ihmal veya kastî olarak hakikatten uzaklaştığını Hadım Süleyman paşanın iki mektubu ispat etmektedir. Hadım Süleyman paşanın ikinci defa olarak Mısır valiliği esnasında yazdığı anlaşılan bu mektuplardan 2 numaralısı Hüsrev paşanın; Hint hükümdarı Bahadır hanın hazinesinin Ciddeye geldiğini haber alması üzerine Cidde eminine emir yolhıyarak bütün mal ve esbabını tutarak otuz bin miskal altın ile birçok eşya ve kethüdası Ferhat dahi ayrıca altı bin miskal altın aldıktan sonra İstanbula yanlış olarak Hintden gelen eşya [2] nezir malıdır diye arz ettiklerini ve eşyayı hacılar ile birlikte Mekkeye gönderdiklerini bildirdikten sonra bu malların içinde bir mikdar nezir malı varsa da geri kalan kısmı Bahadır hanın hazinesi olup her türlü kıymetli eşyadan başka 350 bedre altın olduğunu bir bedresi yedi bin altın olduğuna göre yirmi dört kere yüz bin ve elli bin altın tuttuğunu bildiriyor şimdiki hesapça da 2 450.000 altın etmektedir. Hadım Süleyman paşa, bu malûmatı

[1] Lütfi paşa tarihi sahıfa 357, 358

[2] Topkapu sarayı müzesi arşivi No. 10895

verdikten sonra Bahadır hanın hayat ve memarı hakkında bir haber gelmediğinden Hindistandan gemilerin geldiği mevsimin hulûlünde alınacak malûmatı mufassalan bildireceğini; fakat hayatta olduğuna şüphe edildiği gibi kendisinin vâris olarak bir hatunundan başka kimsesi olmadığından ve getirilen hazinenin dahi çokluğundan dolayı şayet Bahadır han vefat etmiş ise bey-tülmal hazinesi için miriye zaptolunmasını teklif ediyor.

Şu mektubun verdiği malûmat ile Lütü paşanın yazdıkları mukayese edilirse Lütü paşanın 1.276.000 miskal altununa mukabil hadım Süleyman paşa 2.450.000 altun olduğunu söyler; fakat Süleyman paşa bu mikdarın miskal olup olmadığını tasrih etmezse de Hüsrev paşanın aldığı altun için kullandığı mikyas miskal olduğuna göre bu mikdarın da miskal olarak kabulü icap eder.

Lütü paşanın verdiği malûmatın tashihi icap eden ikinci noktası da Bahadır hanın bu parayı donanma masrafı için değil; emanet olarak Mekkeye gönderdiğini ve bu hazinenin ehemmiyetini Hüsrev paşanın değil, hadım Süleyman paşanın padişaha haber verdiğini göstermektedir. Mektubu aşağıya aynen yazdıktan sonra fotoğrafisini makalenin sonuna ekliyorum. Mektubun hangi tarihte yazıldığını gösteren bir kayıt yok ise de yukarıdan beri verilen izahata nazaran $\frac{943 \text{ yılı Şabanından}}{1537 - \text{II. Kâun}}$ sonraya ait olması lâzım gelir. [1]

Ardai arsai asitanı saadet aşiyân ebbedehullahu tealâ ve eyyedehulilâ ebedüddevrân oldur ki: Bundan evvel Bahadır Hanın hazinesi ve esbabı Ciddei mamureye geldiğün Hüsrev Paşa istima etdükte Cidde eminine mektup gönderüp cemi malini ve esvabın girift etdürüp haliya anlar dahi bazı nezir malıdır ve bazı harcımız içindür gayri mal değildir asitanei saadete arzediver deyu Hüsrev Paşaya mektup gönderüp ol dahi nezir malıdır deyu babı saadete arzedüp muaf hükmü şerifin çıkartup dahi Ferhat nam kethüdasiyle haccac ile gönderüp anda mekkei müşerrefeye vardıkta bu husus içün tülbentten ve utdan ve anberi hammadan vesair hedayadan gayri Hüsrev Paşa içün otuz bin miskal altunların alup ve kethüdası mezkûr Ferhat dahi altı bin miskal altunların alup ki cemi otuz altı bin miskal altun olur her miskali seksener akçeden yirmi sekiz kere yüz bin ve seksen bin akçe olur ki kise hesa-

[1] Bahadır hanın 3 Ramazan 943/13 Şubat 1537 tarihinde Diyo kalesinde Portekizler tarafından hile ile öldürüldüğü göz önüne alınırsa Hadım Süleyman paşanın Bahadır hanın akibeti hakkındaki tahminlerinde isabet ettiği görülür. Bahadır hanın ölümü haberi Edirne'de bulunan padişaha ancak Şavval 944/Şubat 1538'de gelmiştir. (Hammer cilt 5 sayfa 206).

bınca elli yedi kise ve otuz bin akçe olur amma filhakika dergâhı saadete arzyledüğü gibi cemi nezir mali olmayup içinde bir mikdar nezir mali dahi var imiş maadası hazinesi imiş ve müşarünileyh Bahadır Hanın şimdiye dek hiç vechile haberi gelmeyüp hayatı ve mematı namalûm olup inşaallah mevsim geldükte haberi alunup alettafsil vukuu üzere payei seriri âlâya arzoluna amma şimdiedek haberi gelmedüğünden hayatta olduğuna iştibah olup şöyle ki mevsim geldükte mematı haberi gele cemi hazinesi beytülmal olup mîri canibine zaptolunur zira evlâdından ve akribasından kimesnesi olmayup hemen bir hatunu olup ve getürdikleri hazine dahi mübalâğa olup sair esbattan gayri kendu takrirleri mucibince nakit üç yüz elli bedre altun getirmişlerdir ki her bedresi yedişer bin altundan yirmi dört kerre yüz bin ve elli bin altun olur şolki vakidir varakai ubudiyet birle payei tahtı muallâya arzolundu. Bâki ferman dergâhı muallânındır.

Bendei fakir
Süleymanı hakir

Bu mektubunda arka tarafında Süleyman paşanın mührü vardır.

Hadım Süleyman paşanın üçüncü mektubu ise [1] sabık Mısır Beylerbeysi Hüsrev paşanın yolsuz bir hareketini bildirmektedir. Hadım Süleyman paşa İstanbula devlet makamına gönderdiği bu arizade Mısır maliyesine ait defterler tetkik edilirken; ruznamçe defterinde Hüsrev paşanın Mısır hazinesinden beşyüz bin akçe olarak bu paranın padişah tarafından kendisine inam olarak verildiğini kaydettiğini; fakat bu gibi ihsanlarda padişahın hükmü şerifinin divanda resmen okunduktan sonra vesika olarak hazinede muhafazası icap ettiği halde Hüsrev paşanın bu noktaları ihmal ettiği cihetle ahkâmı şerif ruznamçesinde yoklanıp aynı ve tarihi ile tekrar hükmü şerif yazılıp gönderilmesini ve Hüsrev paşanın Mısıra Beylerbeyi olarak geldiği zaman bu vazifeye tayin edildiği tarihi gösteren beratı hümayun veya hükmü şerifi göstermeyip salyanesini 941 Rebiülevvelinin 20 inci gününden itibaren alıp ruznamçeye kaydettirdiğinden bu hususta da ahkâmı şerif ruznamçesinden kaydı bulundurularak tekrar hükmü şerif gönderilmesini rica etmektedir. Hadım Süleyman paşanın bu iki mektuptan başka Hüsrev paşanın yolsus muameleleri hakkında başkaca maruzatı olup olmadığı meçhul olmakla beraber kanunî Süleymanın bu iki veziri arasında şiddetli bir rekabet ve düşmanlık olduğunu ve bu düşmanlığın kendileri için ne kadar zararlı neticeler doğurduğu ileride görülecektir.

[1] Topkapı sarayı müzesi arşivi No. 10895.

Hadım Süleyman paşa bundan evvelki mektuplarında olduğu gibi buna da imzasını koymuş ve kâğıdın arka tarafına mührünü basmış ise de hangi tarihte yazıldığını gösteren bir işaret koymamıştır. Fakat verilen izahattan anlaşıldığı üzere hemen hemen diğer mektup gibi 943 hicrisinde yazılmıştır bu mektubu da aynen yazarak fotoğrafisini makalenin sonuna ekliyorum.

Ardai arsai asitanı saadet aşıyan ebbdehullahü tealâ ve eyyedehu ilâ ebedüddeoran oldur ki: Bundan evvel Mısır Beylerbeylüği Hüsrev Paşaya verilüp Mısıra geldükte bâna beş kere yüz bin akçe inam olunmuşdur Hükmü şerif bendedir deyu hükmü şerifi çıkarmayup beş kere yüz bin akçeyi hazineden alup kabzedüp bu bende Mısıra geldikten sonra defterlerde bazı kazaya görülürken zikrolan inam kayıt olunduğu yer rast gelüp okundukta bu hususta hükmü şerif var mıdır deyu kâtiplerden sual olundukta Hüsrev Paşa bende hükmü şerif vardır deyu hükmü şerifi göstermeyüp beş kere yüz bin akçeyi alup ruznamçeye kayıt ettürdü deyu cevap verdiler haliya bunun gibi hususlar vâki oldukta hükmü şerif irad olunup divanı şerifte okunup muktezayı şerifi ile amel olunup hükmü şerif ayni ile hazinede hıfzoluna gelmeğin zikr olan beş kere yüz bin akçe inamın hükmü şerifi ayni ile hazinede hıfzolunmak lâzım olmağın mercudur ki ahkâmı şerif ruznamçesinde yoklanup ayni ve tarihi ile tekrar hükmü şerif yazılıp inayet oluna ki hazinede hıfzolunup vakti hacette mazmunu hūmayunu ile amel oluna ve bundan gayri Mısır kenduye verilüp geldükte kendüsüne ne tarihten verildüğüne hükmü şerif veyahut berati hūmayun göstermeyüp salyanesini sene ahadi ve erbain ve tisamie Rebiülevvelinin yirminci gününden alup ruznamçeye kaydettürmüş bu husus dahi ahkâmı şerif ruznamçesinde görülüp ayni ve tarihi ile tekrar hükmü şerif inayet oluna ki ol dahi hazinede hıfzoluna şolki vâkidir varakai rıkiyet ile payei seriri alâya arzolundu. Bâki ferman dergâhı muallânındır.

Bendei fakir
Süleymanı hakir

Hadım Süleyman paşanın dördüncü mektubu donanma ile Hint seferine giderken Cidde limanından yazılmıştır. İstanbula devlet makamına yazılan bu arizada 945 muharreminin son günü olan yevmülhamis yani perşembe günü Süveyşten hassa gemileriyle çıkılıp Korondil nam mahalle geldiğini ertesi günü yani seferin birinci Cuma günü buradan da hareketle Tur limanına varıldığını; evvelce buraya gönderilmiş olan 30 kıta hassa donanma gemileriyle birleşildikten ve su almak için burada kalındıktan sonra saferin beşinci günü hareketle enginde dört gün dört gece gidildikten

sonra beşinci gece deniz seviyesiyle bir hizada bir çok döküntü taşlık sahasına rastgeldiklerini ve havanın müsaadesinden istifade ile sabaha kadar uğraştıktan sonra gündüz olunca bu tehlikeli sahadan gemileri birer birer çıkararak iki gün kadar daha döküntülü sahada seyirden sonra Cidde limanına girildiğini ve yolda tükenen suyu ikmal için birkaç gün Ciddede kalınarak sarnıçlarda toplanan yağmur sularından bu ihtiyaç temin edildikten sonra Kemeran adasına gitmek üzere yola çıkıldığını bildiriyor. Bu mektubun da altında imzası arka tarafında da mührü varsa da diğer mektuplarında da olduğu gibi tarih atılmamıştır. Mektubu aynen yazdıktan sonra fotoğrafisini makalenin sonuna ekliyorum :

*Süddei sipihri celâl ve atebey keyvan misal turabına arzı bendei pür ibtihal budur ki: Sabıka Hint canibine emrolunan seferi sultanî ahvalinden istilâm buyurulursa hazreti hakkın avnû inayeti ve devletlû padişahı âlempenah hazretlerinin devlet ve saadetleri mürafikati ile işbu sene hamse erbain ve tisamie mahı muharreminin selhinde ki yevmülhamistir. Süveyşten hassa donanma gemileriyle çıkılıp korondil nam mahalle konulup yarındası yevmülcuma ki mahı saferin guresidir mahalli mezburdan göçölüp Tur limanına konulup anda Turda mukaddema sulamağa irsal olunan otuz pâre hassa donanma gemilerine mülâki olup asker halkının suya şiddeti ihtiyaçları olmağın dört gün sulanmak maslahatı için Turda ikamet olunup andan kemeran ceziresine yapışmak niyetine çıkılıp Cidde enginine salınup dört gün dört gice zikrolunan enginde yürünüp beşinci gice hemen âni gördik ki derya içinde suya beraber nice yerde cabeca döküntü taşlar zahir olup ittifak ol mahalde avnû ilâhi ve devleti padişahi ile rüzgâr dahi karşılayup ol gice sabaha değin kâh öte kâh beri gemiler denizde volta urup gezüp yürüyüp yarındası alessabah zikrolunan döküntünün arasından donanma gemileri döndirilip kapudan çıkar gibi birer birer selâmet yakasına çıkarılıp dahi yarındası rüzgâr olmayıp limanlık eyleyüp amma giru bazı döküntü taşlar dahi belirüp kâh öte kâh beri gemiler sergerdan olup ahirülemir iki günden sonra devletlû padişahı âlempenah hazretlerinin devleti berekâtiyle zarurî Cidde limanına vüsul ve duhul müyesser oldu. İttifak ol esnada asker halkının ve gemici tayfasının ufuneti havadan ve şiddeti hardan suubeti ve suya şiddeti ihtiyacı vardı eğer Cidde limanına yapışılmak müyesser olmasa asker halkının ve gemici tayfasının nisfı hararet ve ufuneti havadan ve su killetinden kırılıp halleri diğergün olmak mukarrerdi. Hattâ Akdenizde nice yıllar yürüyen reisler vesair gemiciler bu Hint denizinde hayran ve sergerdan olup **enseleri enetüp** ne canibe iltica edeceklerini bilemeyüp biz bunun gibi döküntüsü çok ve*

sığınacak yeri yok deniz görmedük deyu ızharı acz eylediler ve Cidde de dahi akar su olmayup olanca suyu dahi yağmur suyundan sarnıçlarda irgilmiş su olup bir iki gün seddi ramak için anda sulanmak niyetine ikamet olunup andan hemen bi inayetillâh kemeran ceziresine salınmak tedbir ve tedarik olundu ümitdir ki inayeti yezdanî ve devleti hüsrevanî berekâtında sıhhat ve selâmet ile varılup envai yüzaklıkları ve fetihler müyesser ola ana binaen vakı hal asitanei alâya arzolundu baki ferman dergâhı muallânındır.

Bendei fakir
Süleymanı hakir

Hadım Süleyman paşanın beşinci mektubu diğerlerinden daha uzun ve muhteviyatı itibariyle de değeri daha fazladır. Hadım Süleyman paşa; Yemen kıtasının anahtarı makamında bulunan Aden kale ve limanını ele geçirerek Hint Okyanosu seferleri için bir dayanak yapılması lâzımgeldiği hakikatini görmüş ve takdir etmiştir; fakat bu mühim mevki şimdiye kadar gerek Selman reis ve gerekse Portekizli Albokerke'nin müteaddit hücumlarına karşı kendini muvaffakiyetle müdafaa etmişti. Aden kalesinin tabiaten müdafaaaya salih olduğunu gözönüne alan Hadım Süleyman paşa bu mühim mevki hile ile ele geçirmeğe karar vermiş ve bu hususta hazırladığı plânı tam bir muvaffakiyetle tatbik etmişti. Bazı tarihçilerin yazdığı gibi Aden emiri Davut oğlu Amirin öldürülmesinden dolayı onu tenkit etmenin doğru olup olmadığı hakkında bir fikir edinmek için onun aşağıya naklettığım mektubunu okumak lâzımdır. Bu mektup Adenin nasıl zaptedildiğini izahatan sonra bu mühim kaleyi muhafaza için Süleyman paşanın ne gibi tedbirler aldığını göstermesi itibariyle de incelemeye değer. Mektubu aynen yazdıktan sonra fotoğrafisini makalenin sonuna ekliyor ve çok açık bir dille yazılmış olan bu mektubu ayrıca izaha lüzum görmüyorum. [1]

Süddei Sipihri Celâl ve atebey keyvan misal tûrabına arzı bendei pür ibtihâl budurki: haliya bu bendei bi vücut hassa donanma gemilerile Zebit kurbinde Kemeran demekle maruf limana vusul buldukta bu bendei bi vücut adamlarından sabıka hilati padişahi ile Aden ve şehir beylerine gönderilüp devletlû padişahı âlempenah hazretlerinin nam şeriflerine Adende ve şehirde sikke kestirilüp ve hutbe okutup ve kesilen para ile

[1] Hadım Süleyman paşanın Hinde yaptığı sefer hakkında fazla bilgi idinmek isteyenlerin (XVI. asırda Hind Okyanosunda Türkler ve Portekizler) adlı esere müracaatleri tavsiye olunur.

asıtanei saadet aşıyana irsal olunan Ferhat bendeleri nişanı şerifi padişahı ile muanven Türki hükmü hümayunla ve mazmunu hükmü şerifde envai istimaletler ile hassa donanmadan biş altı gün evvel üç pâre kayık ile Aden beyine gönderilüp mezbur Ferhat bendeleri dahi muvafık rüzgâr ile Kemerandan doğru varıp Aden limanına girüp Aden beyi dahi mezburî güricek kala kapusunu berkidüp dört gün kapuyu açmağa riza virmeyüp amma mezkûr Ferhat sabıka mezbur beye hilatı sultani ile gelüp evvelden aşına gibi olmağın mezkûra aşinalık ve dostluk gösterüp bişinci gün bin belâ ile kapuyu açtırup varup Mezbur beye buluşup hükmü şerifi virüp ve korkma üşenme deyup envai istimaletle ve esnaft emanet gösterüp bu bendei bi vücud dahi akibince hemen Kemerandan yilken edüp şenbih gün ki mahı rebîülevvelin yedinci günüdür Adene gelüp vasıl oldukta yilken aşığa komayup mükemmel donanma gemilerile yilken ile gelüp doğru limanına girüp demir bırakup kendusi talep olundukta bu bendeye gelüp buluşmağa dahi ihmal idüp a'yanından dört nefer adam gönderüp gelip bu bendei bi vücuda mülâki olduklarında âdet üzere dört neferine dahi padişahı âlempenah hazretlerinin hilat kaftanlarını geyirüp ve korkman üşenmen diyu envai istimaletler virüp giru kaleye gönderüp beylerine vardıklarında mezbur beyleri dahi bu bendeye mülâki olmamak için denize giremezsin hoş değülüm diyu envai özür ve behane edüp kaleden çıkmağa riza göstermeyup ahirülemir şöyle vecih görüldiki bu bendenin kethüdası olan Süleyman bendeleri bir kaç nefer adam ile kenduye varup mülâyimet gösterüp gelberu paşaya buluş ve padişahı cihanpenah halledallahü sultanehu hazretlerinin hilatı hümayunlarını gey diyu söyleye dahi Mezbur bey dahi gelüp kale kapusuna çıktıkta beyler ile asker halkı kendusuna tazim tarikile karşı varup sancağı hufyeten kendular ile bile alup götüreler dahi ol tamam sandala girüp gelüp bu bendenin gemisine girdikte bu bendenin gemisinden dahi top atıla hemen top atıldıkta sancağı çıkarup kale bürcüne dikeler filvaki vechi mezbur üzere mezkûr Süleyman kethüda bendeleri bir kaç adam ile evvel varup kenduye buluşup envai dil hoşluğu ile ne eyleyse eyleyüp kenduyi veziri ile ve kale beyi ile dahi iki yarar ademisile çıkarup bu bendei bi vücud gemisine gönderüp gelüp gemiye girdiğinde tutulup muhkem kayıt ve bent olunup ve gemiden top atılıp tekbir ile filhal sancak hisar suruna çıkarılıp beşaret davulları çalınıp alınup askeri mansur ile kale içi dolup Allah hazretinin inayetile devleti padişahide fetih müyeser olup amma devletlû padişahı âlempenah hazretlerinin malûmlarıdırki her vakit bunun gibi bir kale feth olunsa elbette asker halkı yikilmeyüp kale halkının esbabına el uzatmayınca olmayup bunda dahi ol üslup üzere hini fetihde askeri mensur halkı kalei mezbure uhalisinin esbabına

el uzatmağa başlayacak bu bendeye şikâyetci gelüp istimdat eyledükte bu bende dahi bi tevekkuf hemen varup kalaya girüp yağmaya mübaşeret idenlerin nicesine siyaset idüp ve bir ikisinin boynun urup giru yiğilmeyüp akibetülemir kale kapularında adamlar koyup ve bu bendei bi vücut liman kapusunda durup ve şehir içine adamlar salup elinde esbap bulunan kimesnelerin ellerinden alup getirüp bir yere cem edüp ahir ol vechile dahi ezabı müyesser olmayup akibet kimesne esbaba değmesun ve esbap alan kimesneler dahi getürsün cemi kula birer akçe terekki diyu şehir içine münadiler bırakup nida ettürdükte her kişinin birer akçe terekki olduğu malumu olicak her şahıs yağmadan feragat edüp aldıkları esbabı dahi getirüp hemen bendei bi vücut huzurunda külliyyen esbap bir yire cem olunup üzerine kadı ve emin nasp olunup her kişi esbabını kadı huzurunda ısbat edüp her kimesneye hakkı bi kusur teslim olundu ve ol gün ikindü vaktinde bu bende kaladan çıkup gemiye geldikte mezkûr Aden beyinün fitneye bais olması ihtimalinden izalesi vecih görülmeğin mezbur bey bir veziri ve üç nefer yarar adamı ile gönderilüp kala kapusunda salp olunup andan sonra emâni osmani çağırtilup havften perakende olanlar ve gizlenenler giru yerlü yerlerine gelüp hisarın içi kelevvel şenlik olup refahiyyet tamam bulup haliya hıfz ve haraseti için Mısır muhafazasında olup bu bende ile bile gelen ümeradan Behram Bey bendeleri her vecihle yarar olmağın Mısır kullarının gönüllüler bölüğünden yüz nefer ve atlu tüfekci zümresinden dahi yüz nefer ve çerakese zümresinden yüz nefer ve hisar erinden yüz nefer ve azabından yüz nefer kimesneler ki cümle beş yüz nefer kul olur mezbur Behram Bey bendelerile bile konulup ve dizdar ve kethüda nasp olunup ve yirmi nefer topcular ile bir topcu başı ve bir topcular kethüdası tayin olunup bile konuldu.

Ve ilmişerifi cihanarâya mahfi ve mestur buyurulmiyaki bu tedbir ve tedarik ile fethi müyesser olmayup taşradan döymek ile veya beklemek ile alınmalı olsa bir taşını koparmak değil yakinine ve yöresine uğranmak mümkün olmazdı. Zira kadîmden suubet ile meşhur olmuş hısnü hasîn ve kalai metin olup bu zamane degin her kim fethü teshirine kast itse imkân ve derman müyesser olmayup fethi babında mahrum ve naümit gitmişlerdir. Zira ki üç canibin derya ihata idüp ve deryanın iç tarafın cibali şamih ve kullei rasih ihata eylemiştir ki her kulenin bünyadı âbda ve küllisi sehaptadır ve her kullei kühta bir bürci âli bina olunmuştur ki her biri samini sebi şeddad olup güyaki (lemyahluka misliha filbilad) anın hakkında nazil olmuştur ve kalesinin hısnü ve melâhatte naziri olmayup içinde olan evleri dahi bâlâ ve bülent olup her birinin sakafi bürücü feleğe uruc idüp heman

Mısır evlerine mümasil ve muadildir. Bihamdillâh devletlû padişahı âlempenah hazretlerinin devletinde bir ferdin burnı kanamayup fethi âsânlık ile müyesser oldu inşaallah eyyamı saadeti padişahide bu canibler tamam fetih ve zaptolunur, ziraki cemi memleketi Yemenin başı Aden olup Adenden Mekkei müşerrefeye varınca hayli vasi memleket olup Zebit ve Tais ve Sa'nan nam meşhur kaleler olup bu bendei bi vücut hod görmedüm amma efvahda otuz sancaklık kadar yerdir diyu söylenür öyle olicak bu deklü vasi memleketi durmayup fetih ve zabt etmek için bir yarar beylerbeyi konulmak lâzımdır ki eğer bunda Aden muhafazası için konulan Behram Bey bendeleridir ve eğer gayrıdır gelüp Zebit de cülus idüp atlu kullar ile etraf ve cevanip ta Mekkei müşerrefeden Adene gelince tahtı yedinde ve kabzai tasarrufunda olup gereği gibi hıfız ve haraset eyleyüp amma nefsi Adende âdeti kadime üzere hemen Dizdar ve Kethüda ve Hisar eri ve azap ola zira Aden dağ içinde vâki olmuş bir kala olup beylerbeyi sakin olmağa dardır amma Zebit memleket ortası olup anda durmakla her etraf ve cevanip zabt ve hıfz olunmağa kabil ve mümkündür ve haliya Diu canibine teveccüh etmeğe mevsum karip olup vakit ziyade dar olmağın bervechi tacil mastur kullar konulup bervechi istical olcanibe revane olundu.

Amma mezkûr kale ifrat ile büyük kale olup ve kaledan gayri Liman ağzında bir küçük kalesi dahi olup asıl kaleye beşyüz hisar eri ve dört yüz azap ve küçük kaleye dahi Dizdar ile yüz hisar eri konulmak lâzım olup ve zikrolunan kimesnelerden bunda bulunandan hemen on beş nefer adam yazılıp baki beş yüz seksen beş nefer adama ihtiyaç olmağın olcevanibden gönderilmek istida olundu ve etrafta olan memleketi hıfız ve hırasat etmek için dergâhı muallâdan bir gönüllüler ağası ve bir tüfekciler ağası ve bir azap ağası ve beşyüz nefer gönüllü ve beşyüz nefer atlu tüfekci ve kale için altmış nefer topcu ve on nefer top arabacı yazılıp ve ulufeleri tayin olunup Adene irsal olunmağa uluvvi inayeti padişahi mebzul ve masruf buyurula ekalli mayekûn gönüllülerin ulufeleri on altışar ve tüfekcilerin ulufeleri on bişer ve Hisar erenlerinin ulufeleri onar ve Azabların dokuzar akça olup ve topcuların ve top arabacıların dahi ulufeleri onar akça ola zira Mısırdaki ve bu yerlerde kat'a bir fert el girmek ihtimali yoktur ve irsal olundukta bir yıllık ulufeleri Mısır hazinesinden tayin olunup verile ta memleket düzelüp vüs'at bulup etraftan mahsul gelüp hazine hasıl olunca anunla kifayetleneler andan sonra ulufeleri bundan olup mu-tasarraf olalar ve dergâhı muallâdan arabaları ile otuz darbezen ve irili ufaklı otuz kı'ta şayka topları mühim olmuşdur ve andan gayri kalei mezburenin tamir ve termimi ve bazı mahallerinin teşyidi için

üç nefer mimar ve biş nefer halife ve bina mühimmatına lâzım olan kazmadan ve kürekten ve külünkden demir küsküden vesair binaya gereklü olan alât ve esbattan kifayyet miktarı alât ve esbap tedarik olunup Mısır beylerbeysine irsal buyurula ta ki anlar dahi Cidde eminine gönderüp Cidde emini dahi Aden de Behram Bey bendelerine irsal eyleyüp ulaşdura ve Mısır beylerbeysine bir hükmü şerif inoyet buyurula ki bervechi istical Mısırdan iki bin kantar barut tahsil edüp ve memleket düzelünce zahire için beş bin erdep buğday tedarik edüp bu cümleyi Aden kalesına ulaşdura ve mezkûr Aden beyünün niyeti ve kasti kâfir ile bir olmak imiş hattâ yakın zamanda kâfirden kenduye bir kayık gelmiş imiş ve sabıka padişahı âlempenah hazretlerinin namı şeriflerine kestirtüp Ferhat bendeleri ile dergâhı muallâya gönderdüğü para heman mahza bir sureti muamele imiş cemi akçesini kendu adına kestirüp ve hutbeyi kendu adına okutur imiş ve haliya işbu sene hamse erbain ve tisamie mahı Rebiülevvelinin on üçüncü günü cüma gün kale camilerinde cuma namazı kılınup padişahı âlempenah hazretlerinin namı şeriflerine hutbei fetih okundu baki ferman dergâhı muallânındır.

Bendel fakir
Süleymani hakir

Hadım Süleyman Paşa; Küçerat kıyılarında Diu kalesini muhasara ettikte; Bahadır hanın yerine geçmiş olan Mahmut şahın Türk sefer heyetine gösterdiği müşkülât ve kuvvetli bir Portekiz donanmasının imdada gelmek üzere olması ve Adene dönmek için müsait mevsim rüzgârı vesair sebeplerden dolayı muhasarayı kaldırarak geri döndü.

Hadım Süleyman Paşanın Hint seferi hakkında Kanunî Süleymana göndermesi icap eden raporu bulmak mümkün olsaydı Diu muhasarasının kaldırılmasını icap eden hakiki sebepler ortaya çıkacaktı; fakat bu raporu Topkapı arşivinde dikkatle aradığım halde bulmak mümkün olamadı; yalnız Arabistanın cenup kıyısında ve Adenin şarkında mühim bir liman olan şehir beyinden İstanbul'a gönderilmiş bir mektupta bu hususa az veya çok temas edilmekte ve (... vezirimüşarünileyh arzı Hinde sefer idüp Allahü taâlânın hıfzında selâmetle Diu benderine varup anda müteaddit kaleler ile ... müşriklerin kavi bürçlerini bulup bazısını yıkup yer ile beraber idüp mümkün olduğu denlü kâfirleri esir idüp bâki kalan bürçde az kâfir kalup nihayet derecede ceht ve cihat etmişlerdir ehli Hindin gönülleri kâfir ile beraber olup anlara müsait ... mütevehhim olup bu muhakkak ki darı Hint darı şirk ve nifaktır. Ehli Hindin cümle

ef'alinden biri budur ki askeri mansurun ifsadına kast etmişlerdir. Allahü taalâ, müşarünileyh veziri muazzama ilham idüp askeri anda durdurmada hüsnü tedbir ve fikri sakip eyleyüp donanmayı Hint vilâyetinden çıkardılar...) demektedir. [1]

Hadım Süleyman Paşanın bu seferde Osmanlı imparatorluğuna kazandırdığı sahaya yalnız Aden değil onun bütün Hinterlandını teşkil eden Yemen kıt'ası da dahildir. Hint seferinden dönüşte Yemen sahillerinin en mühim iskelesi olan Moha limanında donanma ile demirledikten sonra Yemen hükümdarı Nâhuda [2] Ahmede haber yolluyarak yanına çağırttı.

Mısırın Yavuz Sultan Selim tarafından 1517 yılında zaptı esnasında Mısır kölemenleri hizmetinde bulunan büyük Türk Amiralı Selman Reis de maiyetindeki Türk yiğitleri ve Çerkes askerleriyle Yemen kıtasını Arapların ellerinden almıştı. Kanunî Süleyman sonradan Selman Reisi buraya göndererek kendi hakimiyetini tanıtmış ise de Yemende bulunan beylerin Osmanlı hükûmeti ile bağlılıkları sözden ibaretti. Bu zengin ve büyük kıtayı ele geçirmiş olan Nâhuda Ahmet; hadım Süleyman paşa tarafından davete gelen hoşgeldi beyi yanına bile uğratmadı. Bunun üzerine hadım Süleyman paşa bu âsi valiyi hile ile ortadan kaldırmağa karar verdi; kendi kethüdası Süleyman ağaya icabeden talimatı vererek yolladı. Nâhuda Ahmet için hil'at, sancak ve Beylerbeylik beratı ve kâfi miktarda maiyet ile yola çıkan Süleyman ağa güzellik ile yola getiremezse onu hile ile öldürecekti.

Fakat Nâhuda Ahmet çok ihtiyatlı davrandı. Süleyman ağanın yanındaki fedailerin bir iş yapmalarına imkân bırakmadı. Süleyman ağa tarafından yapılan daveti de bir takım bahanelerle reddetti. Bunun üzerine Süleyman ağa; Nâhuda Ahmet ile bir mukavele yaparak her yıl bir milyon akçe vergi vermek şartıyla onun Zebit beyliğinde kalmasını kabul etti. Hil'at, sancak ve berat vererek geri dönüp Mohaya geldi. Nahuda Ahmet; maiyetindekilere bu mukaveleyi tatbik niyetinde olmadığını Süleyman paşa kuvvetlerinin Yemenden uzaklaşır uzaklaşmaz mukaveleyi bozacağını; hatta Aden kalesini bile ele geçireceğini söylemişti. Bunu haber alan Hadım Süleyman paşa; donanma ile Kameran adasına giderek toplar için araba yaptırdıktan sonra Salif limanında karaya asker döktü ve bu civarın hakimi olan kâşif Sinan da kendisine iltihak

[1] Topkapı sarayı müzesi arşivi No. 6704 bu vesikanın dahi fotoğrafı makalenin sonuna konuldu. Bazı yerlerini fare didiklediği için okunamamıştır.

[2] Nâhuda; Gemicî ve kaptan manasına kullanılır.

ederek hayvan tedarik etti; birlikte Zebit üzerine yürüdüler. Nâhuda Ahmet; Türk, Arap ve habeşlilerden mürekkep ordusunu topluyarak Süleyman paşaya karşı çıkdıysa da maiyetindeki komutanlardan Veli beyin ve bir kısım askerinin kendi aleyhine döndüğünü görünce Zebite çekildi. Ve hadım Süleyman paşaya karşı itaat tavrı gösterdi. Hadım Süleyman paşa müsait şartlar altında Zebite girdikten sonra Nâhuda Ahmedî idâm ettirerek Yemen kıtasını Osmanlı imparatorluğuna ilhak etti. Bu harekâtın ne suretle cereyan ettiğini bütün tafsilâtiyle görmek için Hadım Süleyman paşanın bu hususta gönderdiği raporu okumak kâfidir. Bu raporu aynen yazdıktan sonra makalenin sonuna fotoğrafisini ekliyorum.

Topkapı Sarayı arşivinde 9663 numarada kayıtlı olan bu raporun baş tarafı yırtılmış olduğundan noksandır. 228 X 100 santimetre eb'adında olup 83 satır yazı vardır:

(. . . . .)
 olan nâhuda Ahmet demekle maruf ve meşhur bir bedbahta merreten badeuhra devletlû padişahi âlempenah hazretlerinin namı şerifleri ile muanven hükmü şerifleri ve bu bendei bi vücudun mektupları ve hilati ile dergâhı muallâ müteferrikalarından hoş geldi bendeleri irsal olunup envai hüsnü vade ile bu bendei bi vücude gelüp buluşması babında türlü türlü saiylere olundukta mezbur nâhuda Ahmet dahi seri pür şururunda olan gururundan mezkûr hoşgeldi bendelerile gelüp bu bendeye buluşmağa kat'a riza göstermeyüp bir vechile izharı kibir ve enaniyet eylediki kabili tahrir değildir. Ol ecilden mezkûrun gelüp bu bendei bi vücuda buluşması ziyade mühim görülüp defaten sâliseten bu bendei bi vücudun kethüdası Süleyman bendeleri ile mezbur nâhuda Ahmede devletlû padişahi cihan penah hazretlerinin hilati ve sancağı ve beratı şerifi irsal olunup ve eğer mezbur nâhuda itaati emri padişahi eylemeyüp gelmezse bir fırsat deminde alelgafla mecal vermeyüp başın kesmeğe ikdam edesiz deyu ısmarladığımdan sonra mezbur kethüda bendeleri ile yirmi nefer mikdarı kılıç eri yarar yiğitler dahi bile koşulup gönderilüp mezburlar dahi varup vusul bulduklarında mezkûr nâhuda Ahmet dahi yanında bulunan atlu ve yaya Rum yiğitleri ve habeşî kulları ve iki üç adet sancakları ve tabihanelerile mezbur kethüda bendelerine bir mikdar karşı çıkup amma vehminden tamam ihtiyat ve ihtiraz üzere olup mezbur kethüdayi kat'a yanına yaklaştırmayup iraktan bir mikdar kelimat olunduktan sonra mezbur nâhudanın bu bendei bi vücude gelüp buluşması zikrolunup mezbur kethüda bendeleri dahi gelün paşa hazretlerine buluşun diyu merreten sâliseten mezkûru davet eyledikte mezbur nâhuda Ahmet dahi

ben sabıka hŭkŭm ile gelen hoş geldiye varmazım diyu ka'fı cevap virŭp ve ol zamana dek Zebıtae olan Rumlı tayfasının gŏnŭllŭleri ziyade nefret ve vahşet ŭzere olup biz kimesneye kul olmazız zira bu memleketi biz kılıcımız ile feth idŭp dururuz her kim elimizden almak ister ise gelsŭn kılıcı ile alsun diyu her birisi davayı merdi edŭp bizden ziyade iba ve nefret ŭzere olup birisi ka'fa dayiremize uğramayup ve bizum canibimizden varan adamlarımız ile dahi birisi sŏyleřmeyŭp ve bakışmayup ahirŭlemir kethŭda bendeleri vardıkta el altından mezburların gŏnŭllerini devletlŭ padişahı âlempenah caniblerine ram ve muti eyleyŭp her birinŭn tatlu dil ile gŏnŭllerini beru canibe mail edŭp akitup ve mezbur nâhuda Ahmedin olvechile virdŭđŭ cevabına ka'a mŭltefit ve mukayyet olmayup bade zamanın bir mecliste dahi mezbur nâhuda Ahmedi tekrar davet edŭp muhkem ikdam ve ihtimam eyledikte akibetŭlemir mezbur nâhuda Ahmet dahi mezkŭr Kethŭda bendelerininŭn kulağına hufyeten ben varurdum amma asker halkı komayup mani olurlar diyu cevap viricek hemen ol mahalde mezbur kethŭda bendeleri dahi mezkŭrun divanında olan cŭmle kâşiflerine ve yarar adamlarına ve sayir asker halkına :

— Yoldaşlar Ahmet Bey ; paşa hazretlerine gelŭp buluşmağa sizmi mani olursuz? elhamdŭlillâh cemi rubu meskunun padişahları yedi iklim padişahı padişahımız halledallahŭ milkehu hazretlerine kul olmağa can virurler siz razı deđilmisŭz deyu hitap eyledikte içlerinden Veli Bey bendeleri dimekle maruf bir yarar kâşifi ve dahi bazı yarar adamları ve sayir asker halkı - biz devletlŭ padişahı âlempenah hazretlerininŭn kulunun kulu olmağa lâyik deđilŭz bu kande kaldıkı yedi iklim padişahı kuli olmağa razı olmayup kulluğundan kaçavuz amma şimdilik bu kişi bizŭm başımız buğumuzdır bu gelsun ŏnŭmŭze dŭřsŭn biz dahi maşiyen alelvechi varup paşa hazretlerine buluşup izharı ubudiyet eyliyelŭm.

Diyu bilittifak mŭttheadŭllisan ve mŭttefikŭlkelâm cevap virdikle-
rinde mezkŭr kethŭda bendeleri dahi cŭmlesinŭn mŭvacihesinde mezbur nâhuda Ahmede :

— Siz paşa hazretlerine gelŭp buluşmağa asker halkı mani olur diyu ŏzŭr ve bahane edŭp isyanı ve gŭnahı bunlara isnat iderdŭnŭz haliya bunlar mukabele gŭnŭnde bihamdillah bu vechile cevap virdiler malŭm olduki gŭnah anlarun değil sizŭn imiş.

Diyu kendusuna bilmŭvacehe sŏyledikte mezbur dahi ol mukabele de aslâ cevaba kadir olamayup dembeste ve hayran kalup iki ellerile dizlerini dŏđŭp macera bu yŭzden vaki olduğuna envai teessŭf ve telehhŭf idŭp mŭlzem olup kendŭ adamları ile muarazaya başlayup ol hinde gazabından heman def'i meclis idŭp mezkŭr kethŭda bendeleri dahi

hinde mezbur nâhuda Ahmedün yarar kâşiflerinden nevahii şam kâşifi olan Ciddeli Sinan dimekle meşhur bir yarar kâşifi seksen miktarı atı ve kendü giyimli yarar yigitleriyle devleti âli himmeti padişahi berekâtında gelüp bu bendei bi vücuda buluşup mezbur bendelerine üç yüz bin akçe ile devletlû padişahi cihanpenah hazretlerinün sancağı virilüp ve devletlû padişahın bu bendesine olan sadakasından mezbur bendelerine otuz bin nakit akçe ve bir altun kılıç ve iki kıta teşrif kaftanları verilüp fevkalhad terqip ve tezhip olunduktan sonra ol dahi mezkûr Şam nevahisinin atın ve devesin ve katırın ve merkebin ve sığırın sürüp bu bendei bi vücut canibine götürüp kırk elli baş at ve katır cem olunduktan sonra heman mezbur Gubbetülsaliften göçüp aheste aheste üç menzil yir Zebit üzerine varulduktaki mezbur nâhuda Ahmet dahi bu bendei bi vücudün Zebit üzerine yürüdüğünü istima edicek atı giyimli ve kendü giyimli yedi yüz mikdarı yarar Rum yiğitlerinden gayri yüz elli mikdarı Rumlı yaya tüfekçiden ve sipahi Araptan ve Habeşî kullarından bin beş yüz miktarı asker cem idüp Zebitden çıkup ılgar idüp küçük Beytül fakih dimekle maruf karyeye geldikte sabıka mezbur mektup gönderdiğüm kâşif Veli Bey bendelerinden mezbur nâhuda Ahmet kenduye ademi sıdk olduğun sezip mezburu ol menzilde helâk eylemek kast eyledikte mezbur Veli Bey bendeleri dahi sen padişahi cihanpenah hazretlerine mutiim diyu bendelik davasını iderdün şimdi isyan mı idersin diyu heman mezburun askeri içinden sıçıratup çıkup devletlû padişahın doğrusu ve muhibbi olanlar gelsünler diyu alâmeleinnas nida idüp mardanelikler ve yegânelikler eyleyucek mezbur nâhudanın askerinden yetmiş seksen nefer mikdarı yiğitler ile iki nefer kâşiflik eylemiş yarar kimesneler devleti padişahi berekâtında mezbur Veli Bey bendelerine tâbi olup ol hinde bir miktar cenk ve cidal idüp mabeyinlerinde birkaç nefer adam düşüp mezbur Veli Bey ile yetmiş seksen nefer mikdarı adam zikrolunan iki kâşifler gelüp büyük Beytül fakih dimekle maruf karyede bu bendei bi vücude mülâki olup mezbur Veli Bey bendelerine dahi mezidi inayeti padişahiden üç yüz elli bin akçe ile devletlû padişahi cihanpenah hazretlerinün sancağı verilüp ve devletlû padişahi cihanpenah hazretlerinün ben bendesine olan sadakasından mezbur Veli bendelerine dahi teşriften seksen bin nakit akçe ve bir altun kılıç ve iki kaftan virilüp ana dahi envai izzü ikram olunup ve mumaileyh ile bile gelen adamlardan mezbur iki nefer kâşiflere dahi onar bin nakit akçe ve üç nefer adamlarınun her birine üçer bin akçe biş neferine dahi ikişer bin akçe virüp her birine envai riayetler kılındı. Allah Hazretine malûmdur ki malım değil başım ve canım dahi devletlû padişahi cihanpenah uğruna külliyyen fedadır öyle olsa mezkûr nkhuda Ahmet mezbur Veli Bey

bendelerinin padişahı âlempenah canibine tâbi olduğundan ziyade müteessir ve müteallim olup yanında olan askeri nagâh külliyyen kendüsünden yüz döndüreler diyu havf idüp hemen ol mahalde dönüp giru Zebide varup oturup derya canibinden bu bendei bi vücuda mektubu ile bazı adamların gönderüp çarünâcâr ızharı sadakat idüp bu bende dahi hüsnü tedbir ile teselli yüzünden mezbura bazı cevap gönderüp mezkûr dahi çarünâcâr zahiren itaat idüp amma yanında olan asker halkına el altından mezbur nâhuda Ahmedî zinhar bir tarafa kaçırmıyasız ve illâ hiç vecihle özürünüz kabul olmayup devletlû padişah hazretlerine isyan eylemiş olursız diyu mezburlara havf virüp onlar dahi bu bendei bi vücut varınca mezburu bekleyüp kaçırmamağa mültezimler olup bu bendei bivücut ile olan askeri mansurun ekseri piyade ve ekalli ata ve katıra süvar ve bazısı develere ve sığırlara ve merkeplere rakip olup dahi giceyi gündüze katup yürüyüp mahrusayı Zebide iki konak yir yakın geldüğimizde mezbur nâhuda Ahmetden atlar ve katırlar ve develer talep olunmağın bir miktar atlar ve develer gönderüp asker halkına tevzi olunup dahi yürüyüp on birinci konaktaki mahı şavvalin beşinci günidir gelüp Zebide yetişüp hemen geldüğimiz gün mezbur nâhuda Ahmet davet ve talep olunup ve cemi atlu ve yaya asker ve top tüfek ızhar olunup yümnü devleti padişahi ile mehabet ve haşmet yüzünden bir Divanı ali kurulup mezbur dahi bazı a'vanı ve ensarı ve İskender muzun bir sagir oğlu ve kendünün dahi bir küçük oğlu ile gelip bu bendei bi vücuda mülâki olduklarından sonra mezbur nâhuda Ahmede sana bu kadar adamlar ve devletlû saadetlû padişahı cihanpenah hazretleri canibinden hükmü şerifler gönderilüp davet olundugında sen niçün bu derece serkeşlik idüp fermani şerife muti olup gelmedün diyu sual olunduktan mezbur dahi bazı özür gûne kelimat ve cevaba şüru idince cevheri gayreti namusi padişahî ve ziveri hamiyeti saltanatı cihanşahî derunu dilden berk urup hemen ol lâhze bi tevekkuf üç nefer adamlarile tutulup seri bi saadetleri kesilüp vücudu bi sudları sahifei rüzgârdan hâk olunup vilâyeti Zebit tevabii ve levahiki ve erazi ve nevahisi ve kura ve bilâdü tılâl ve cibâl ve mezari ve merabi ve âbâr ve enharı ile muzafatı memaliki mahrusai padişahiden olup işbu sene hamse erbain ve tisamîa mahı şavvalinin dokuzuncu günü ki yeumülcumadır. Zebit camilerinde devletlû padişahî cihanpenah hazretlerinin namı şerifi saadet nizamlarına hutbei fetih okunup sikke kesildi ve mezbur nâhuda dinen müfsidin üç sancağı bulunup biri ak ve biri kırmızı ve biri yeşil olup iki sancağının başı bulunup birinin başı bulunmayup zikrolunan sancaklar bulunduğu üzere haliya asitanei saadete irsal olundu baki erman asitani muallânındır.

Bendei fakir
Süleymani hakir

Süleyman Paşa Yemenden dönüŖte Kâbeyi ziyaret etti ve bu esnada Şerif ebu Nemi ile Şam emiri haccı Hüseyin Bey arasında zuhur eden bir hadiseyi de Ŗu mektup ile padiŖaha bildirmektedir. Fotoğrafisi makalenin sonuna konulmuŖtur.

Ardai arsai asitanı saadet aŖıyan ebbedehullahü taalâ ve eyyedehu ilâ ebedüdevevan oldur ki :

PadiŖahi âlempenah sultanı a'zamı encümsipah hazretlerine mahfi buyurulmiyaki işbu sene sitte ve erbain ve tisamie yılında Mekkei muazzama Beyi Şerif ebu Nemi bendeleri ile Şam emiri haccı Hüseyin bendeleri mabeyinlerinde vâki olan husumetleri sahih olduğuna hiç Ŗaibeü Ŗüphe yoktur hakikaten olmuŖtur amma devletlü ve saadetlü padiŖahı âlempenah hazretlerinin reyî âlem arâlarına mestur buyurulmiyaki asıl bu fesada bais olan budur ki Şam huccacı içinde bazı esbap uğurlanup öyle olsa Şerif ebu Nemi bendelerinin halkından bir adam tutulup mezkûr emiri haç bendeleri bu âdemi katleylemek kast ittükte mezbur dahi naçar helâk olacağını fehmeylemeğin ben bu esbabı bulayın veya bulmazsam ödeyeyin diyü ikrar idüp mezbur emiri haç bendeleri dahi ikrarını sicillât idüp sicillât ittikten sonra Şerif ebu Nemi bendeleri mezkûr emiri hacca bir âdem gönderüp ol kiŖi uğri değildir eğer ol uğrise ben dahi uğriyim. Uğurlanan esbaba ben kefil olup bulayım ve eğer bulunmazsa ödeyeyim deyi haber gönderüp öyle olsa mezkûr emiri haç bendeleri dahi varan adama asla ve kat'a iltifat etmeyüp ve sözün dahi dinlemeyüp heman bi tevekkuf kalkup gelen adamın bir iki başına urup başını bir iki yirde yaralayup mezbur dahi al kana gark olup Şeriften yana çarŖu içinden alup gidüp ol esnada Şerifin karaları mezkûru bu halde göricek anda bulunan hacılarla muharebe idüp tarafeynden adam düşüp ol hinde Şerif ebu Nemi bendelerine haber olundukta yalın ayak taŖra seğirtüp ve bunda gelen oğlı Şerif Ahmet bendeleri dahi anda yetiŖüp biribirinden muharebe edenleri ayırup vaz geçtürür.

Devletlü saadetlü padiŖahı âlempenaha mestur buyurulmiyaki böyle olıcak mezkûr emiri haç bendelerine lâyıık bu iki ki Şerif ebu Nemi bendeleri gönderdüği âdemin sözöni dinleyüp ve kendu canibinden bir âdemisi ile ve esbabı uğurlanan kimesneyi bile gönderüp ta mezkûr bendeleri zâmin olduğu esbabı buluvire veya ödeye amma mezkûr emiri haccın bu sakameti bais oldu ve devletlü saadetlü padiŖahı gerdun iktidar hazretlerinin reyî mihri enverlerine bu mestur değildir ki cemi senede eğer bu bendei bi mikdarın zamanında ve eğer Hüsrev PaŖa bendelerinin ve eğer haliya Davut PaŖa bendelerinin eyyamında Mısır-

dan emiri haçlar gidüpdür eger anun gibi mezkûrun emre muhalifeti veya ademi mütavaatı zan oluna bunlar dahi dahl ve taarruz ide idi amma cemî senede vilâyeti Şamdan varan emiri haçlar bir bunun gibi şenaatten ve efali kabihadan halî olmazlar bu defa dahi mezkûr emiri haccın ademi fehminden ve sefahatinden bu kadar hadise oldu. Devletlû padişaha puşide buyurulmiyaki bu bendei bi vücud anda değil idi ve görmedi amma cemii ol canibden Mısıra mektuplar götürönlenden ve gelenlerden ve Şam yolunda bazı hacılardan istifsar olundukta hadise böyle oldu diyu haber verdiler ve devletlû padişahı âlem medara mahfi buyurulmiyaki bu bendei bi vücudun Allah malûmdur ki bundan garezi hemen budur ki bu yer boynı uzak yirdir. Mebada bu kişi ol vilâyetten bir yana çekilüp Mekkei muazzamai ve Medinei münevvereyi halî koyup etraftan berriye arabı üşüp ve yolları kesüp bir zarar ideler sonra bu hadise için bu canibden asker göndermek lâzımgelürse gayet müteazzir olur ve illâ bu bapta bu bendei bi mikdarın bundan artuk dahi bir garezi yoktur belki bu bendei zerre mikdarın garezi hemen ol emakini şerife ve mevatını münife emnü aman ve refahiyet ve itminan üzere olup devletlû ve saadetlû padişahı gerdun iktidar ve eazzallahü taalâ ensarehu ilâyevmülkarar hazretlerinin devamı eyyamı hümayunlarına samimi dilü candan dualar ve senalar ideler şolki vakii haldir payei seriri âlâ tûrabına arz olundu. Baki ferman dergâhı muallânındır.

Bendei fakir
Şüleymani hakir

Hadım Süleyman Paşa donanmayı Süveyşe gendemiş; kendisi de Mekkeye uğradıktan sonra aldığı emir mucibince İstanbul'a gelerek kubbealtı vezirleri arasına girmiştir. Bu esnada Lûtfi Paşa veziri âzam; hadım Süleyman Paşa ikinci vezir Sofu Mehmet Paşa üçüncü; Rüstem Paşa dördüncü vezir bulunuyordu. [1] Recep 946 - Birinci Teşrin 1539.

Lûtfi Paşanın malûm hadise yüzünden azli üzerine Hadım Süleyman Paşa veziri âzam oldu. Rüstem Paşa ikinci; Sofu Mehmet Paşa üçüncü vezir ve Mısır valiliğinden Rumeli Beylerbeyliğine geçmiş olan Hüsrev Paşa da dördüncü vezir tayin oldu. 1 Muharrem 947 - 8 Mayıs 1540.

Hadım Süleyman Paşa 13 Ramazan 951 ye kadar bu makamda kaldı. Kanunî Süleyman 947 H. 1540 milâdî yılında Budin üzerine sefer ederken Rüstem Paşa ile birlikte gitti. Veziri âzam Süley-

[1] Rüstem Paşa tarihi üniversite kütaphanesi No. 2438 varak 218.

man Paşayı bir mikdar askerle Anadoluya, Artık âbat'a göndere-
rek İranlıların her hangi bir hücumuna karşı Anadoluyu muha-
fazaya memur etti. Bu esnada Kanunî Süleymandan aldığı bir
emirde yanındaki askere iyi bakması bildiriliyordu. Buna cevap
olarak gönderdiği arizayı aynen yazdıktan sonra makalenin sonuna
fotoğrafisini ekliyorum. Hadım Süleyman Paşanın diğer mektup-
larında olduğu gibi bunun da sonunda imzası ve arkasında mührü
versa da hangi sene yazıldığı kayıt edilmemiştir. [1]

*Ardai arsai asitanı saadet aşiyân ebbedehullahü taalâ ve eyyedehu
ilâ ebedüddevran oldur ki:*

*Haliya bu bendei bi vücüdi zerrei mâdum ile bu canibe seferi hü-
mayuna bile koşılan dergâhı muallâ kullarından nev'a keyfiyeti hâl
istihbar buyurlarsa mahi seferülmuzafferin guresinden işbu cema-
ziyelahr ayının onuncu gününe gelince devletlû padişahı âlempenah
hazretlerinin eyyamı hümayunu saadet makrunlarında eger atlu ve eger
yaya kullarındandır. Şimdiye değin hiç ahat zulüm ve teaddi ve cevrü
eziyet görmüş ve rencide olmuş değildir. Cemisi hüsnü edeblerinde
ve erkânlarında olup huzuri hal ve feragi bal ile rahat ve refahiyette
ve insaf ve adalette asude olup hemen hüdavendigârı gerdun iktidar
eazzallahü ensarehu ilâ yevmülkarar hazretlerinin ilâmı nusret fer-
camları ilâ yevmülkiyam tâbende ve râhşende olup âdayi devletleri
makhur ve mükesser ve hazreti padişahı hilâfet şiar mansuru muzaffer
olmak dualarına bissidk ve bilitikat ansamimülkalp velfuat müdâvim
ve mülâzimlerdir. Ümittir padişahı âlempenah hazretlerinin eyyamı
devletlerinde minbait dahi hüsnî halleri ve feragi bâlleri yevenmen feyev-
men terakkide ve tezayütde vâki olan ve devletlu padişahı âlempenah
hazretlerinin ilmi âlem ârayı cihan nûmalarına mestur değildir fermanı
âlişan ile bundan esbak dahi nice bendeleri başbuğ tayin olunup bu
asıl hıdmete irsal olunmaludur reyi mihri enverlerine muhittir bu bendei
bi vücut dahi bu defa ki haliya bunun gibi hidmeti padişahiye memur
olunup irsal olundu. İnşaallahürrahman hakkın avnû inayeti ile dev-
letlû padişahı âlempenah hazretlerinin uluvvü himemi âlî himmetleriyle
her hususta eğer nizam ve intizamlarındadır ve eğer adlû insaf ve
riayetlerindedir ve eğer rahat ve istirahatlerindedir. Ümit budur ki*

[1] Hammer Osmanlı tarihi cilt 5, sahifa 223: (Veziri âzam, devletin hu-
dudî şarkiyesini muhafaza etmek bahanesile küçük Asyada kaldı. Padişah haz-
retleri Süleyman Paşaya 2500 yeniçeri ve 2000 bölük halkı koşup mübalâğa
yarak ve cephane verildi. Anadoluda Artıkâbada varup oturup ol etrafı hıfz ve
hırasat etmek için hicretin 948 Muharremininin 26 sında irsal olunup revane oldu.)
Rüstem Paşa Tarihi varak 219.

tamam rızayı hūmayunları üzere olup mukaddema başbuğ tayin olunup bu asıl hizmete memur olunan bendelerinden dahi bir bendeleri bu üslûb ile düzenlikli ve eyilüklü dahi bir tarihte ve bir eyyamda gelmiş ve itmiş olmya inşaallahül eazzülekrem saadet ve iclâl ve devlet ve ikbal ile mansur ve muzaffer makarrı hilâfetlerine tasmimi azimeti hūmayun olunup mūracaat buyurdıklarında bu bendei bi vücut ile bunda seferi hūmayunda vâki olan kulları dahi varup asitanei devlet aşiyanelerine yüz sürdüklerinde cemii ahval ilmi âlem ârâlarına muhit ve ruşen oluna ve bu bendei bi mikdarın canı ve başı malı ve menalı filcümle şol nesneye iktidarı vardır külliyyen padişahı âlempenah hazretlerinin uğuru şeriflerine bezlû sarfdır. Ve evvelâ barii izzü ismihi ve saniyyen devletlû padişahı âlempenah hazretlerinden gayri kimsem yoktur. Bâki ferman dergâhı muallânındır.

Bendei fakir
Süleymani hakir

Hadım Süleyman Paşanın bu esnada padişaha gönderdiği diğer bir arizada evvelce Bozok sancak beyi iken sonra Kastamoni sancak beyliğine tayin olunan İsa Bey ile Sis sancak beyi olan Zülkadirli Şahkulu beyin kızılbaş taraftarı olduğundan bahsediyor. Bu husustaki yazılarının tafsilâtını görmek için mektubu aynen okumak kâfidir. Fotoğrafisini makalenin sonuna ekliyorum. [1]

Ardai arsay asitanı saadet aşiyen ebbedehüllahü teala ve eyyedehu ila ebedüldevran oldurki :

Devletlû padişahı âlempenah halledetü hilâfetehu hazretlerinin ilmi âlem aralarına mestur buyurulmiyaki bundan akdem bozok sancağı beyi olup sanra Kastamonu sancağı inayet olunan İsa Bey bendeleri bu canibde bir hadise ve hareket etmek mukarrer imiş mezkûrun hakkında nice kimesneler gelup hufyeten bu bendei bi vücuda haber virüp amma bu bendei zerre mikdar kat'a kelimatlarına iltifat ve itimat itmeyüp ne abes söylersiz ol, devletlû padişahı âlem iktidar hazretlerinin yarar ve müstakim ve muti ve münkat bendeleridir kovup yüz virmeyüp hatta mezkûrun şol mertebe hareket eylemesi varmış ki Çorum şehirlüsi külliyyen esbap ve emlâkların ve davarların havflerinden Osmancık kalasına taşıyup kaçırmişlar ve bundan gayri mezkâr dört bin adet pabuç cem etmek tedarikin idüp dört bin nefer piyadeye idüp giydirmek fikrinde iken devletlû padişahı âlemedar hazretlerinin fermanı âlişanlarile bu bendei bi mikdar ve bunca dergâhı muallâ kulları bu canibe irsal olunduğu istima itmeğin perakende olup havfen bir an ve bir saat tehir ve tevekkuf itmeyüp sancağına dahi varmayup can atup ol canibe dergâhı felek iştibah kibeline müteveccih ve revane oldu velhasıl devletlu

*padıŝahı âlempenah hazretlerinin bu canibe bunca askeri zafer rehberi saadet eserleri irsal olunmiyaydı mezkûr İsa bendeleri bu canibde bir hadise itmek mukarrer ve muhakkak olmuştı hatta bilfiil Sis beyi olan **Zülkadırlı Şahkulu Bey** bendeleri dahi mezkûr ile bahar aylarında mazul oldukta mabeyinleri hayli mesafei baide var iken sancağını koyup gelüp bir iki ay bile olup maan müttehit ve müttefik imiş ve mezkûr Sis Beyi bendelerinin dahi asla din ve diyanet ve selâh ve emaneti olmayup bir mülhit ve bi mezhep heman sımsıkı kızılbaştır ve nice buncalayın kazaya iştülüptür amma bu bende devletlü padişahı âlem medarı gerdun iktidar hazretlerinden gayrı aslâ kimseye açmayup bilcümle devletlü ve saadetlü hüdavendigârı gerdun vekar hazretlerinin reyî âlem ârâyı gayip nûmalarına mestur buyurulmiyaki eğer mezkûr İsa Bey bendeleridir ve eğer Hamza sultan bendeleridir giru bu canibe geçmek aslâ caiz ve münasip değildir ümittir eğer sancaktır ve eğer gayrıdır avatıfı hüsrevaniden her ne inayet buyurulursa ol canibde Rumili yakasında inayet buyurula ve mezkûr Sis beyi bendeleri babında dahi her ne vechile reyî âlem ârâları ruşen ve muhit buyurulursa fermanı âliŝanları öylece sadır ve lâyih buyurula şolki vakii haldir asitanı saadet aŝiyane arz olundu bâki ferman dergâhı muallânındır.*

Bendei fakir
Süleymanı hakir

Kanuni Süleyman 1541 seferinden İstanbula döndüğü zaman Hadım Süleyman paşa da İstanbula çağırıldı.

Hadım Süleyman paşa 949 Hicri 1543 milâdi yılında Kanuni Süleyman ile birlikte Gıran seferine iştirak etti fakat seferden dönüş edildikten sonra Hadım Süleyman paşa ile dördüncü vezir Hüsrev paşa arasında çıkan bir ihtilâf her ikisinin de azline sebep oldu. 13 Ramazan 951 - 28 - II. teşrin - 1544.

Bu hususta Lütfi paşa diyorki: Süleyman paşa ve Hüsrev paşa, padişahı âlempenah huzurunda bazı husustan ötürü nâ makul ve nâ seza kelimatlar idüp gayetle edepsüzlük ittiklerinden ötürü padişahı zaman dahi hayli bi huzur olup ikisini dahi vezaretten azleyledi. [1]. Hammer; eserinde Süleyman paşanın azlini Hüsrev raŝanın bir hilesine atfeder. Halbuki bu azilden Hüsrev paşa değil; kanununin Hürrem sultandan doğmuş olan kızı Mihrümahın kocası Rüstem paşa istifade ederek veziri âzamlığa geçti diyor [2].

Hadım Süleyman paşa ile Hüsrev paşa arasındaki hadisede yukarıda bahsettiğimiz iki ve üç numaralı mektubların büyük bir

[1] Lütfi paşa tarihi sahifa 433

[2] Hammerin Osmanlı tarihi, Ata Bey tercemesi cilt 5, sahifa 259

alâkası olduğuna şüphe yoktur. Rüstem paşa tarihinde; (mübarek Ramazanın on üçünde veziri âzam Süleyman paşa ve Hüsrev paşa azlolunup Mısırdaki hükümetleri zamanları teftiş olunmasına emir olunup kethüdaları irsal olundu) diye tasrih edilmesi de buna bir delildir. [1]

Bu teftişin nasıl bir netice verdiği malûm değilse de Hüsrev paşanın azil edildikten sonraki hayatı hakkında Lütfi paşanın verdiği şu izahat teftişin Hüsrev paşa aleyhine çıktığına delâlet etse gerektir: (Ve vezaretten Hüsrev paşa ayrılmışın vesvesesi bi faide galebe idüp evinde mütemekkin olup durırdı. Hikâyet iderlerki bir gün ata binmek kastin idüp âdemleri önüne at getürdüler ol dahi ayağını üzengiye kuduğu halde dört canibine nazar idüp vezarete iken cemi âlem halkı hürmet ve izzet idüp ata bindüğüne hürmet ettiklerini fikredüp ve kendinin evvel fahir libaslarına ve altun üsküflerle kulları ve nögerleri hatırına gelüp ol halde anlardan az kimsene yanında bulunup evvelki hali ve ahvali görmeyüp şimdi ben bu hal ile ata binmekten ise ölmek yektir bari kimesne beni bu halde görmesin diyüp ayağını üzengiden çeküp andan sonra hemen sahib firaş olup bazi eşribe ve ilâç kastın ittiklerinde siz bana kast idersiz bana zehir yedirmek istersiz deyu gönlüne vesvesesi şeytanî galebe idüp kimesneye itimat ve itikat itmeyüp ahirüle mir 17 gün mikdarı yimek yimeyüp ve su içmeyüp bu hali üzerine dünyadan hasret ile gitti.) [2]

Maamafih Hadım Süleyman paşa da kendisini bu iftiradan kolay kolay kurtaramadı; azil hadisesinden iki yıl geçtiği halde yani 954 hicride yazdığı tazallümnâmede elli yıla yakın bir zaman bu devlete hizmet ettiğim halde hiç bir sözüm dinlenmiyor benim Mısırdaki hesabımı teftişe memur olan nazırı emval Mehmet çelebi ile Mısır kadısı ve diğer müfettişlerin haksız hareketlerine hedef oluyorum azil edildiğimden beri iki yıl olduğu halde aleyhimde en ufak bir isbat edilemedi bana olan zulüm kimseye olmamıştır böyle bir şey zulmü ancak yezit hanedana eylemiştir diye yanıp yakılmaktadır fakat Sadırazamlığı ele geçirmiş olan Rüstem paşa onu avutmakla vakit geçirdi ve kamusulâlâmdaki kayda göre

955 hicrisinde
1548 Milâdi Malkarada vefat etti. [3]

[1] Rüstem paşa tarihi varak 238

[2] Lütfi paşa tarihi sahifa 434

[3] Rüstem paşa tarihi, varak 251: «14 Şaban 954 te Süleyman paşanın vefatı haberi gelip devlethanesinde olan mal ve mülkü zaptolunup bi had ve bi ad kemer ve melbusat vesayir esbabı acayibat bulunup hizanei âmireye zaptedildi.

şerifiniz ola ki mezkûr Hicazî didükleri kimesne Davut Paşa ve nâzirûl-emval Mehmet Çelebi zamanlarında bir nahiyede âmil olup âmil olduğu zamanında üzerinde hayli malı miri baki kalmağın kenduyi arkhanede habs eylemişler idi. Arkhane didükleri dahi bir mahbestir ki kapusundan gayri asla ve ka'a penceresi veya gayri aydınlık girür bir yeri yoktur mezkûr müstevfî hicazî zikrolunan mahbeste biş altı yıl mıkdarı zaman mahbus yatup sonra bu muhibbinize teftiş vaki olmağın mezkûr arkhaneden ihraç olunup bu masalih için divanda kâtip eylemişlerdir bu muhibbinizin âdemisi mezbur Ferhat kilârci başı üzerine yazdıkları kaziye mezbur hicazi kelimatıyla yazmışlardır. Amma ümit budur ki Mısır divanında Türki ve Arabi mazbut olan mukataa defterlerinden mezkûr adamımız Ferhat kilârci başının sükker ve gayrû bahasından üzerinde baki çekilmiş malı padişahi var mıdır yok mudur nâzirü emval Mehmet Çelebiden sual olunsun ne yılda ve ne ayda almıştır ve sükker ve gayru bahasından nedir ve kaç kantar şekerdir ve kantarı neye olmuştur ve kimlerden almıştır aynı ile ihraç olunsun andan sonra bu yazdıkları kaziye müstevfî hicazî tasnifile mi yazmışlardır mukattaat defterlerinden ihraç olunup yazmışlardır? Sıhhati ve hakikati andan malûmu şerifiniz ola mezbur Ferhat Kilârci başı şeker almamıştır bu muhibbiniz dimezin almıştır amma akçesini vermiştir. Şerî hüccetleri dahi vardır bu muhibbinize isnat idüp yazdıkları kazayayı vallahülazim bir kimse harami dahi olsa idi bu deklü eylemek muhali akıldır lâkin elimizden ne gelür **elli yıla kariptir ki bu asitanei saadetin hidmet-kârı ve emekdarıyüz. Bunun birle her çentki kelimat eylesek makbul ve mesmu düşmeyüp ancak makbul ve mesmu düşen Mehmet Çelebinin kelimatıdır.** Mehmet Çelebinin fitne ve tasniıyla bu muhibbinize olan gamz bu asitanei saadette bir kimesneye olmamıştır ve filhakika Davut Paşa hazretleri ve nâzir Mehmet Çelebi ve müfettiş kadıları bu muhibbinize eyledikleri cevri ve sitemi yezit hanedanı ancak eylemiştir. Mehmet Çelebiye hod hezar... şakirt olabilmeye akabei kadı hod topuğuna asmaz bunun elinden diyarı Mısır ne mertebeye varduğı âyendeden ve revendeden malûmi şerifiniz olmuştur diyarı Mısıra bu eyleduğün ancak Buhtunnasar Kudüsü Şerife itmiştir amma Mısır yıkılmayınca malûmunuz olmaz yıkıldıktan sonra malûmunuz olur. Padişahı alempenah hazretleri bu muhibbinizi azil idüp iki yıla karibdir teftişe ellerine virdi. Hak üzre nesne zahir ve sabit olur bulmıyacak bunun gibi tezvirat ve telvisat yazmışlardır çok değil anları dahi azil eylesünler üç ay bu muhibbiniz eline virsünler padişahın doğrusu ve iğrisi kimdir malûm olur andan sonra vallahilazim ve tallahülkerim asla illet ve gazez olmasun hak üzre şer'ile görülsün malı padişahiye kimler ekleyleduğü

*ol vakit zahir olur bu muhibbiniz hod bir merdigaribim ümidüm hak subhanehu ve tealâ hazretlerinden budur ki benim hakkımı Davut Paşa hazretlerinden ve müfettiş kadılarında ve nazırda komayup yakın zamanlarda hakkımı hak eyliye allaha saldum dahi elimden nesne gelmez. Şöylece malûmu şerif oluna ve malûmu şerifiniz ola ki mu kaddema gelen kazaya defterinde Süleyman Paşa zamanında eminül-ümena olan Lûtfi Bey zimmetindeki haliya sancak beyidir sükkeri ham ve beyaz bahasından dört bin dört yüz altı altun ve yirmi bir buçuk para yazmışlar idi. Sonra Lûtfi Bey mazul olup sancak virülüp geçende bundan Mısırda vardıkta Mısır divanında mukataat defterlerini yazan yazıcılara sual eylemiş ki mukataat defterlerinde şeker bahasından benim üzerimde baki çekilmiş malı miri var mıdır didikte yoktur didüklerinde Nazır Mehmet Çelebi müstevfi hicaziyi getirtüp sual eyledüklerinde bu zikrolunan altun bu kadar değildir. Sehvi kalem olmuştur **müstevfi** hicazi defterinde bin dört yüzden ziyade altundur. Ahmet Rumi nam kimesne üzerinde yazılmıştır dimişler nazırı emval olan kimesne bu vecihle padişahı âlempenah hazretlerini vebale koymak hak tealâ hazretlerinden reva mıdır cümle ahvali ve efali ve ekvali hak üzere olmadığın bunun gibilerden malûm idinüp sair gördüğü kazaya dahi buna göre kıyas oluna.*

Hadım Süleyman paşanın Mısır varidatı hakkında yazdığı mektubu iyi anlatabilmek için Hicri (956 — 960) yılları arasında Mısır valiliği yapmış olan Ali Paşanın yazdığı şu muhasebe kaydini ilâve etmeyi faideli gördüm:

Topkapı Sarayı müzesi No. : 14/7295.

Muhasebei vilâyeti Mısır dokuz yüz elli altı ve dokuz yüz elli yedi ve dokuz (yüz) elli sekiz yıllarının mahsulâtı icmalidir.

Asıl mâl üç yılda — Otuz bir kere yüz bin ve kırk iki bin iki yüz otuz altı altın

Birer yıllığı — On kere yüz bin ve kırk yedi bin dört yüz on iki altın (1047412) altın

Minha

Üç yılda Mısır hazinesine teslim ve masraf — Otuz kere yüz bin ve elli sekiz bin on altı altın

Birer yıllığı — On kere yüz bin ve on dokuz bin üç yüz otuz sekiz altın (1019338)

İhracat

Teslimi bihazanei Mısır
üç yılda

yirmi sekiz kere yüz bin ve
kırk iki bin yüz elli altı altın

Birer yıllığı

Dokuz yüz kırk yedi bin üç
yüz seksen beş altın

Mısır da olan ümera ve askerın
otlakları ve kâşiflerin timarı ve
Cidde beyi ve Mekke kadısının
saliyanesi ve evkaf nazırla-
rının mevacibi ve gayri
üç yılda

Yüz doksan bir bin yedi yüz
yirmi bir altın
bir yılda

Altmış üç bin dokuz yüz yedi
altın

Şerakı der vilâyeti mezbure üç
yılda

Yirmi dört bin yüz kırk iki altın

Zikir olan altın mai nilin ademi şumulünden bazı yerler su iç-
meyip ziraat olunmamağın haracı alınmadı ve bu memleket kadı-
ları arzylediği ecilden alınmayıp mevkuftur.

Elbaki üç yılda : Seksen dört bin iki yüz yirmi altın

Baki mezburun sekiz bin altını ümerai sabık zamanında verilen
mukataatın yevmilkıstından olup bu bendelerinin sıhhat üzere
bakısı yetmiş altı bin iki yüz yirmi sikke florıdır ihtimam olunup
tahsiline ikdam olunsa hayli flori tahsil olunmak mukarrerdir

Muhasebei vilâyeti Mısırın dokuz yüz elli üç ve dokuz yüz elli
dört ve döküz yüz elli beş yıllarının mahsulât icmalidir derzamani
ümerai sabık

Asıl mâl üç yılda — Yirmi dokuz kerre yüz bin ve elli sekiz
bin altı yüz kırk dört altın

Birer yıllığı — Dokuz yüz seksen altı bin iki yüz on dört
altın [986214]

Minha üç yılda Mısır hazinesine teslim ve masraf — Yirmi
altı kerre yüz bin ve atmış üç bin yedi yüz altı altın

Birer yıllığı — Sekiz yüz seksen yedi bin dokuz yüz iki altın

Teslimi bihazanei Mısır üç yılda
Yirmi beş kerre yüz bin ve
kırk dört bin yüz yetmiş altı
altın

Bir yılda — Sekiz yüz kırk
sekiz bin elli sekiz altın

İhracat üç yılda
Yüz on dokuz bin beş yüz
yirmi dokuz altın
Bir yılda otuz dokuz bin sekiz
yüz kırk üç altın

Elbaki üç yılda : İki yüz doksan dört bin dokuz yüz kırk altın İlmî şerifi âlem ârâlarına hafi buyrulmıya ki sabıka vilâyeti Mısıriye de — hâkim olan bendelerinin üç yıllık mahsullerinden bu bendei hakirleri — Zamanında vâki olan üç yıllık mahsulün iki yüz doksan yedi bin dokuz yüz seksen sikke flori ziyadesi vardır Zikir olunan ziyade hazinei âmireye dahil olmayup yine her senede beş yüz bin floriden — ziyade gelmediği sual buyrulursa Davud paşanın arzı mucibince sabıka — altı yüz nefer adam yazılmak için hükmi hümayun verildikte kifayet etmez deyü bin sekiz yüz kul yazmışlar ulufeleri bu bendeleri zamanına düşmüştür — ve andan gayri vilâyeti yemen maslahatı için defaatle emri şerif mucibince — iptidadan üç bin nefere karip adem yazıp üçer aylık mevacipleri ile — levazımları görölüp gönderilmiştir ve vilâyeti Mısıriyenin mamur ve âbâdan — olması cesur tamiri ile dir sabık nazır olan Hasan bey bir yıllık cesur harcını görmeyip bu bendeleri zamanına düşüp üç yılda dört — senenin cesuru harcı görölmüştür ve Davud paşa zamanında işlenen baruttan ziyade barut işlenip deri devlete gönderilmiştir ana dahi — hayli harç gitmiştir ve Süveş iskelesinde dahi yirmi beş kıt'a gemiler donanıp kaptan Piri reis ile hürmüze gönderilmiştir ve beş — kıt'a gemiler dahi Akdeniz muhafazası için donanmıştır ve miri gulâl — maslahatı için bolâkta on beş pare gemiler bünyad olmuştur ve sabıka — Mısırdâ sancak beyleri beş altı nefer olur imiş bu bende zamanında on iki — nefer olmuştur zikrolan iki yüz doksan yedi bin dokuz yüz seksen — flori ki ümerai sabıktan ziyade tahsil olmuştur bu makule masrafa — sürölmüştür ve ilmişerifi âlem ârâlarına bu dahi mestur buyurulmıya ki dokuz yüz elli dokuz senesinde vâki olan mahsulün safi hasılı ki şeker ve pirinç dir — Yetiemediği ecilden vilâyet muhasebesi yazılmağa kabil olmayup emma senei mezburenin — irad ve masarifinin ruzname mucibince muhasebesi mevcuttur ve bu dahi ilmişerife hafi buyurulmıya ki bu bendeden evvel vâki olan üç yılda iki yüz doksan — dört bin dokuz yüz kırk sikke flori bâki göstermişlerdir Bu bende zamanında — vaki olan üç yılda yetmiş altı bin iki yüz yirmi sikke flori bâki vardır — Şöyleki ihtimam olunup tahsiline ikdam olunsa hayli flori tahsil olunmak — mukarrerdir Devletlü Padişahım bu veçhile arz olunmaktan garaz bu bende Mısıra varup emvali padişahı babında ciddü içtihat ile mahüvelmakdur bezlolunup — tahsil olunan ziyade ne asıl mühimmata sarf olunduğun ilâm etmektir eğerçi — saadetlü padişahın bu bendelerine

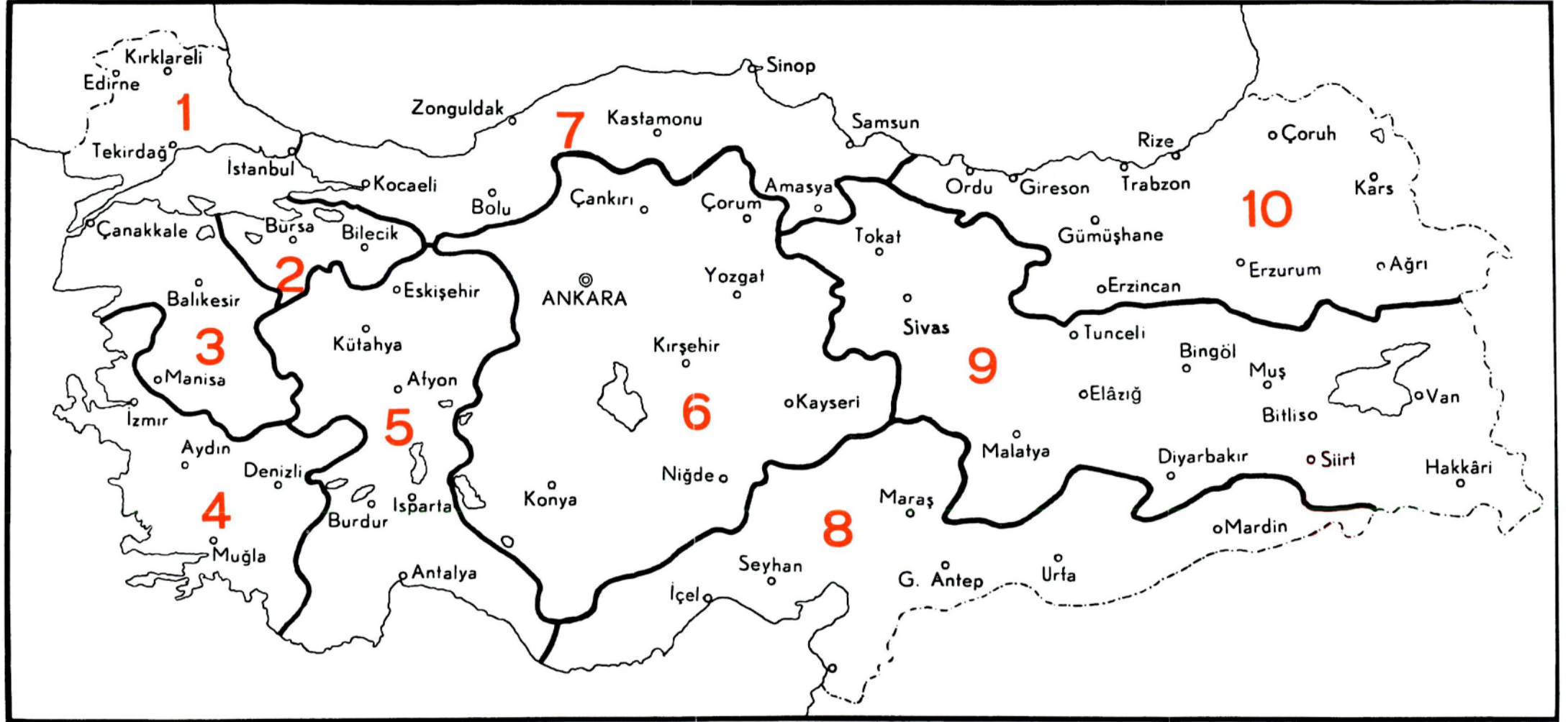
olan nazari inayetleri mukabilinde bu kadar — hizmeti şeyi yesir mesabesinde olup ilâmı dahi tarıkı edepten hariç idi lâkin izzi huzuri saltanata arz olunacak mufassal muhasebe defterinden nesne ahz olunması müteassir olunmağın bu kadar cür'ete ikdam olundu ve zikrolan masariften gayri yüz seksen altı bin seksen dört sikke flori — Mısırdaki Mehmet paşa kullarına teslim olunup bu bapta paşai müşarünileyh ve Mısırdaki — Nazirülemval mühürleri ile bu bende defter getirüp ve defterdar kullarına verilmiştir ve merhum — Davud paşa muhalefatından on dört bin yedi yüz altmış üç sikke flori dahi bu bende Halebe — geldikte hazanei âmireye teslim olundu bâki ferman padişahi âlempenah hazretlerindedir.

Ve meblağı mezburdan maada Davud paşa muhalefatından iki defa da kırk bin altın — ki cümle elli dört bin yedi yüz altmış sikke flori olur ve katlolunan Mehmet Bey — metrukâtından on bin altı yüz altın gönderilmiştir Mezkûr olan altınlar zikir — olan muhasebelerde dahil değildir ruzname muhasebesinde Mısır mahsulünden değildir deyu aynı ile kaydolunmuştur.

Notı (— işareti satır başlarını göstermektedir.

Betteten: C. IV

Belgrad kalesinin muhasara plâni

Hüseyin Paşa türbesi tamirden evvel

بگفتند که بود چه حاجت دیوید صلوات الله علیه که آنکه از سر سبز اینست میبندد و سینه الملوک هر سوزگن زبور و فی لوان صلوات
 علیه چونم فکند و میبوید هم نه و چونان کور که از این ایله در این تو کس ما جور بود و نه و دیوید و نه و لور و نه و ایست
 و نه گفت میبوید ملزم ازین کند و نه و ایله معارضه با شایب او و هیئت غصه فیه آن و نه و کس ایوب مد و نه و نه و نه
 زور تا خدا را حمد کند بود چه سرکش کنی و عدم مطاوعت و متابعت کردی بویست بد و نه و نه و نه و نه و نه و نه و نه
 بود آن رساله و نه
 و نه
 نسبت چون عیون ایوب که و چون کس و نه
 بود که عیالین و حوزین ناموسین تورات آید و نه
 بود با و نه
 هر کج طوبی بود و نه
 نه و نه

Yemenin zaptı hakkındaki mektubun ikinci kısmı

چیه که مسعود اولاد لوردین کور اذوه که لاله بایک شورت لردین هر یک صحرای
 تیره تار لردین و هر که مسعود لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 تدریم و بی اصل و نور نادر لردین و لردین و سوار اهل آن دقا و دوق و دگر که لردین و قیاب کتیا حرد کلکتر
 لردین و هر که مسعود لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 زبیر نادر لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 لردین و هر که مسعود لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 گورده نام خیر لمانه و لردین و دور لردین لردین مسعود لردین و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 باه عدله لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 تریب و تدریم لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 بر کد فوسه و لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 اسباب قالی لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 و یکا شهور بر لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 بولشوب زبیر لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 صد مسعود زبیر لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 اولاد لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 چهل و نه نفر لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 زبیر لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 عرب و ده جنی و لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 سابقا زبیر لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 ای که تصدیق زبیر لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 آن زبیر لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 ای که لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده
 من لردین و شرف زبون و ده گاه و ده زلف و ده لردین و زبیر و نه حلی و ده

Yemenin zaptı hakkındaki mektubun üçüncü kısmı

حاجتجه همه با یوزطقسان التي بيك يوزالتش اشرفي اولور
 ورتقى شه ده كبري التي بيك اوچوز قرق التي اشرفي ورتقى
 برنجي سه ده ده جي بگرم التي بيك اوچوز قرق التي اشرفي
 محصول اولمش وچدين نام قيردن اكي بيك سكا اشرفي
 محصول اولمش جها اكيوز التي بيك سگوز اولمش
 اشرفيد منه اديوان تسليم اولنان يوز كبري ايج بيك
 التمش بر اشرفي السائق يوز كبري سگريك يديوز
 التي بر اشرفي مذکورون محمداله ققر نام كمنه نوك اوزرن در
 وبن يلد كه هر سيل درت بيك بشيوز اشرفي حاجتجه
 جها اكيوز اكي بيك بشيوز اشرفيد كه ديواندن طرح اولمش
 انوك حقيقتي بو قدر و همت اشرفيد و ده جي هر سيل تام اوزر
 مالا پادشاهي توزيع اولور و قاصد اولدين تادفي
 كه تفتيش ايدوسا ووزالت بيك التيوز التي اشرفي كه بود
 و فلاح اولدي و اولدي ديوانوك حقيقتي ده جي بو قدر ديوان
 اقرار الدير بوجله اسلا الذرة بوجله اسلا و حقيقتي و بوجله
 حجه بوجله اولمش ديوان اولمش
 اكيوز التي بيك سگوز اولمش اشرفي يوزره اوچوز اشرفي
 اشرفي
 السائق يوز كبري سگريك
 اشرفي منزله نوك محمداله ققر نوك اوزرن در
 بوذن اقدم
 فوت اولان ادموروس يوزره اوچوز اشرفي يوزره اوچوز اشرفي
 حجازي تقريري ادين عيار تولى بولى ياز مشورده كه سليمان
 پاشا نوك كيلارجي باشي بي فرهاد ذمتك سگوفام و يانغ اسند
 كبري درت بيك بشيوز قرق التون و اوج باره در امدك

معلوم شيعر اولور كه مذکور حجازي يديوز كلري كمنه داوود
 و نامله مال محمد چلبى زماندن بر اعهده عامل اولوب
 عامل اولور ده جي زماندن اوزرن حيا و مال ميوي باقى المذ
 كمنه و يني عقاز ده حيس المذ لاري عقاز يديوز كلري
 ده جي بر حيد كه قوسدن غيري اصله و قطعاً بخير
 و يا غير يديوز بلف كورور بري يوقدر مذکور مستوفي
 حجازي ذكور اولان محبتك بينك سيل عقازي زمان
 محبوس ياقوب صكره بو محبزه تفتيش واقع اولماغين
 مذکور عقاز دن اراج اولوب بوسالاج ايجون ديواندن
 كاشا المذ درر بو محبزه اديوسوز فرهاد كيلارجي
 باشي اوزره يازد ققر يقيتت مزبور حجازي كلمايله يازنور
 اما سيد بود كه مضر ديواندن تركي و عربى مسيط اولان
 قاصدان دوترون مذکور ادموروس قاصد كيلارجي اشك
 سكر و غري بهاسندن اوزرن باقى جگلس ناك
 پادشاهي و اسيد يوقدر نامله مال محمد چلبى دن مال
 اولمش و اسيد يوقدر و سكر و غيري بهاسندن
 در و قاصد المذ و سكر و سكر و سكر و سكر و سكر و سكر
 المذ و سكر و سكر و سكر و سكر و سكر و سكر و سكر و سكر
 قاصدان حجازي تصنيفي ايزنلدر در مقاطعات
 ذققر لوزن اراج اولوب يازنلدر در حقيقتي
 المذ معلوم شيعر اولور نيزبور فرهاد كيلارجي باشي سكر
 ناسوزر بو محبزه ايزن المذ اما الحق و بر سندن اشرفي
 حجازي ده جي واردر بو محبزه اسناد اديوز يازنور
 قضايي و الله اعلم بر كليله حرا و يني اولمه اديك
 بود كلور ايمه محال عقابده كمنه مذكور اليمه
 قريه در كه بو استانه سعادتك حد سكراري و امكدار بود
 بونك بر هجده كلان ايسلكت قبول و سمع و دوسم و ايجاق
 قبول و سمع و دوشان محمد چلبى ناك كلمايله در محمد چلبى
 قسه و تصنيفيله بو محبزه اولان عمر بو استانه سعادتك بر

Kendi hesapları ve vaziyeti hakkındaki mektup

کندید اولمزدور و فی الحقیقه داود پاشا خفاری و نظر
محمد چلبی و مفتی قاضی میری بو محکمزه ایله و کلری هوی
وستی نرید خاندانه ایجاق الیمذر محمد چلبی خود هزار
دلہ شاکو اولی بلیه عقبه قاضی خود طوبوقه آهاز بونک
الذین دیار مصره مرتبیر وار دوغی آیندن و روندن
معلوم شریک اولمذر دیار مصره بولدیکن ایجاق البصر
قدس شریف ایتمذر اما مصره یکنین معلوم اولمزل یقلد قدس
معاذکرا اولور پادشاه عالم پناه خفاری بو محکمزه غریب
ایدوب آکی بیلد قزیدر تفتیشه الله و یردی خاوند
نسنظا هر و ثابت اولور بولیمجاق بونک کیمی زور برات و تلسیک
یازمذر در جوق دکلا اتلری دخی غریب لیسونلر اوجای
بو محکمزه الله و یرسونار پادشاهک طرفه هوی و اکوسی کیدر
معلوم اولور انذن صکره و اتد الفیلم و تانا اتد الکرم
اصلا علت و غرض لیسون حق اوزره شرعه کور لیسون
مال بادنا حی بی کیدر کمال الیه و کیمی اولوبوقه ظاه اولور
بو محکمزه خود بر مرد غریب سیدیم و کیمی و کیمی و کیمی
بودر که نیم قوی داود پاشا خفاری و مفتی قاضی نرید
و نازده قوم یوب یقین زمانلده حقیق من لیسون
صالدوم دخی المذن ننه کلیم شوی معلوم

و معلوم شریک اولمکه من کلاکن قضا یاد قترین لیمان
پاشا زمانده من لیسون لیسون لیسون لیسون لیسون
خالی ایجاق کیدر لیسون لیسون لیسون لیسون لیسون
در تیوز الی التون و کیمی بریحوق پاره یازمذر لیسون
صکره لطفی بکن خورلا اولوب ایجاق و یرلوب کچدی بوندن
مصره وار دقد مصره یوانند مقاطعات دقترین یازان
یازیمباره سوال ایلمکد مقاطعات دقترین سکر بهاسدن

نیم اوزرمه باقی جکاشن الی میری وار سیدر دیکن
بو قدر دیدک کلن نامر محمد چلبی ستونی حجازی
کفوره وب سوال ایلم کلن بود کرا و نانا التون
بو قدر دکلا در سهوقلم اولمذر ستونی حجازی
دقترین بیک در تیوزدن زیاده التوندر اهدرومی
نام کمت اوزره یازمذر و یتلر نامر اولوب
کمت بو وجهل پادشاه عالم پناه خفاری و باله قویاق
حق تعالی حضرتدن روا می در جمله احوالی و انعالی
واقوالی حق اوزره اولدوغین بونک کیدر معلوم
ایدینوب سار کوردوکی قضا یادخی بوکا کو قیاس
اولدو

Kendi hesapları ve vaziyeti hakkındaki mektubun sonu

Hüseyin Paşa türbesi tamirden sonra ve kapısı üstündeki kitabe

TRAKYA HAFRIYATI

Dr. Aриф Müfid Mansel

T.T.K. azası ve Trakya hafriyatı direktörü

I. 1936 — 1939 ÇALIŞMALARININ KISA BİR İCMALİ

Türk Tarih Kurumunun 1936 senesinden beri Trakyanın muhtelif yerlerinde yaptırdığı araştırmalar her sene mühim neticeler vermekten hâli kalmamışlardır. Bu araştırmalar ötedenberi asarı atika bakımından fakir bir mıntaka olarak telâkki olunan Trakyanın hiç te böyle olmadığını ve mühim eserlerle dolu olduğunu meydana koymuştur. Vakıa Trakyada büyük şehir harabelerine ve muazzam taş yahud mermer bina bakıyelerine tesadüf etmeğe imkân yoktur. Fakat buna mukabil bugünkü şehirler ve köyler civarında, alelekser yüksek sırtlar üzerinde, mahrutî şekilde yığma tepeler mebzulen mevcuddurlar. Trakyayı dolaşmış olan seyyahların ötedenberi dikkat nazarlarını cekmiş ve mahiyetleri uzun müddet meçhul kalmış olan bu yığma tepe yahud tümülüsleri fransız arkeoloğu A. Dumont Herodot'un (V,8) Trakların cenaze âdetlerinden bâhis fıkrasile alâkadar göstermiş ve bu suretle bunların mezar âbidelerinden başka bir şey olmadığını isbat etmiştir [1]. 1936 senesinden beri Türk Tarih Kurumunun emrile yapmış olduğum tetkik seyahatleri ve kazılar esas itibarile Ergenenin şimal kısımlarındaki tümülüslerin araştırılmasına inhisar etmiştir.

1936 senesinde Alpülluda, şeker fabrikasının şimalindeki sırtlar üzerinde bulunan bir tümülüs kazılmış (kutru: 50 m.; yüksekliği: 7 m.) burada hiç bir mezara rastlamak kabil olmamış, fakat tümülüsün altında, tabii zeminden 25-30 cm. aşağıda, üzerleri kı-

[1] A. Dumont, Voyage archéologique en Thrace (Archives des missions scientifiques II 6, 1871). Herodot'un V, 8 deki metnine dair mukayese ediniz: Semenov, Wochenschrift für klassische Philologie 1911, sah. 1429. Kaideleri yuvarlak ve üst kısımları mahrutî şekilde olan bu yığma tepeler B. Wace'in B grupuna (Annals of the British School at Athens 20, sah. 123 v.s.) ve St. Casson'un Grup I ine (Macedonia, Thrace and Illyria, 1926, sah. 120 v.s.) dahil olmaktadır. Bunlara dair umumî olarak: Pauly-Wissowa, Realenzyklopaedie der klassischen Altertumswissenschaft VI, A 1 sah. 535 v. s. (G. Kazarow). - A. Müfid Mansel, Trakyanın Kültür ve Tarihi, (Edirne ve Yöresi eski eserleri sevenler Kurumu yayınlarından No. 5), 1938, sah. 15 v. s.

zarmış kerpiç kitlelerinin gösterdiği gibi, bir yangın neticesinde harab olmuş, preistorik ev bakıyelerine ve bunlarla birlikte bir takım hayvan kemiklerine ve bilhassa bir hayli siyah, kül yahut toprak renginde monokrom keramiklere tesadüf edilmiştir. Elde, tornasız olarak yapılmış ve üzerleri perdahlanmış olan bu vazo kırıklarından bazılarını birleştirmek ve bu suretle bu keramiğin şekilleri hakkında bir fikir edinmek kabil olmuştur. En karakteristik şekil basık ve yayvan gövdeli, kalın ve uzun ağızlı ve tek kulplu bir vazo tarafından temsil olunmaktadır. Burada bulmuş olduğumuz keramikler, gerek şekil ve gerek teknik bakımından, mühim bir merkezi Macaristanın muhtelif eyaletlerinde bulunmuş olan ve Toszeg A kültürü adını taşıyan ilk tunç kültürü keramikleri ile beraber gitmekte, binaenaleyh ikinci bin yılının başlangıcına aid bulunmaktadır [1].

Alpullunun takriben 5 km. cenubunda, Sinanlı köyü mezarlığı içinde bulunan küçük bir hüyük (kutru: 20 m.; yüksekliği: 3 m.) dahi araştırılmış ise de [2] buranın evvelce açılmış olduğu anlaşılmış, civarda yapılan sondajlarda evvelce açılmış ve karıştırılmış mezarlara ait boncuklar, ağırşaklar, fayans bir arslan heykelciği, müteaddit toprak vazolar bulunmuş ve bunlardan hüyükün etrafındaki mezarlığın M.s. 1. - 2. asra ait olduğunu istidlâl etmek kabil olmuştur. Burada enteresan olan nokta Sinanlı köyü Türk mezarlığının pek eski bir Trak mezarlığının devamını teşkil etmesidir.

Aynı sene zarfında kazmış olduğumuz Edirne Hasköyü civarındaki bir hüyükte ise (kutru: 30 m.; yüksekliği: 7 m.) hiç bir mezar bulunmamıştır [3].

[1] Bu hafriyatın neticelerine, muhtasar bir şekilde, şu eserlerde temas edilmiştir: A. Müfid Mansel, Les fouilles de 1936-37 en Thrace (La Turquie Kémaliste, Numéro spécial consacré au IIe Congrès d'Histoire Turque et à l'Exposition d'Histoire, No. 21-22, Déc. 1937), sah. 37-38, res. 1-4.-A. Müfid Mansel, Trakyanın Kültür ve Tarihi, sah. 22-23, res. 29-31. Alpullu keramiklerine teknik ve şekil bakımından benzeyen Toszeg A kültürü keramikleri için: V. G. Childe, The Dawn of the European Civilisation, 1927, sah. 200 v. s. - The Danube in the Pralhistory, 1929, sah. 246 v. s. - F.v. Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912-1936. 24/25. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1934/5, sah. 61 v. s.

[2] Üzerinde dört dikili taş bulunan bu hüyükün fotoğrafisi: A. Müfid Mansel, Trakyanın Kültür ve Tarihi, levha V, res. 5.

[3] Bu kabil boş hüyükler dahi vardır. Bunlara Bulgaristanın muhtelif yerlerinde rastlamak kabil olmuştur. Hasköy hüyükünün bir fotoğrafını «Trakyanın Kültür ve Tarihi» nde, levha VI, res. 7 de bulmak kabildir. Bu hüyük

1937 senesi yazında Lüleburgaz kasabasının [1] dört kilometre şarkında bulunan ve Umurca höyükleri adını taşıyan dört tümülüstü üçü araştırılmış ve tarafımızdan B harfile gösterilmiş olan tümülüste (kutru:65; yüksekliği : 11 m.) biri kenarda, diğeri ise tepenin merkezinde olmak üzere iki mezar bulunmuştur. Basit müstatil şeklinde çukurlardan ibaret olan ve birincisinin üzeri tahta kalaslar, ikincisinininki ise mukavves ve mukaar geniş ve yayvan tuğlalarla örtülmüş olan bu mezarların içinde ve etrafında pek az altın ve gümüş, buna mukabil pek çok ve mütenevvi tunç, cam ve toprak eser bulunmuş ve bunlardan bu iki mezarın kadınlara ait olduğu istidlâl edilmiştir. Dış mezarda bulunmuş olan ve imparator Vespasian'dan Hadrian'a kadar gelen altı gümüş Romen sikke bu mezarların M.s. 2inci asrın ilk nısfına ait olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Mezar çukurlarının içinde iskeletler değil, fakat evvelce yakılmış olan cesetlerin külü bulunmuştur [2].

Bu civarda bulunan ve B hüyükünden çok daha küçük olan C tepesinde (kutru: 55 m.; yüksekliği: 4 m.) bir mezara tesadüf etmek kabil olmamış, D tepesinin ise (kutru: 35 m.; yüksekliği: 6 m.) evvelce açılmış ve soyulmuş olduğu tesbit olunmuştur [3].

1938 senesinde, araştırma ve kazılarımızın merkezi olarak Vize mıntakasını intihap ettik. Balkanlardan ayrılıp Karadeniz sahillerine muvazi olarak cenubu şarkî istikametinde uzanan "Küçük Balkanlar," yahud "Stranca Balkanları,"nın cenup eteğinde bulunan Vize (eski Bizye) şehri Trakların Ast kabilesinin merkezi idi ve M.e. 1inci asırdan Trakyanın vilâyet olarak Roma devletine ilhak edildiği M.s. 44 senesine kadar son bir Trak hanedanının tesis eylemiş olduğu "Şarkî Trakya Kırallığı,"nın payitahtı idi [4].

Arpaç ve Küküler üzerinden Süloğlu dereşi vadisini takiben Süloğlu kasabasına kadar uzanan mühim bir hüyükler grubunun mebd'ini teşkil etmektedir (mukayese ediniz: Trakyanın Kültür ve Tarihi, sah. 16).

[1] Lüleburgaz'ın eski ismi Bergule yahud Arkadiupolis idi. Bakınız: Pauly-Wissowa, Realenzyklopaedie der klass. Altertumswissenschaft III, 1, sah. 293 (Oberhummer).

[2] Lüleburgaz hafriyatına dair: «La Turquie Kémaliste» (No. 21-22, Déc. 1937) deki makalem, sah. 38 v.s.; res. 5 v.s. — Trakyanın Kültür ve Tarihi, sah. 18-19, levha VIII-XVIII.

[3] D höyükünün içinde cenup - şimal istikametinde bulduğumuz oldukça geniş bir galeri define arayıclarının burada esaslı bir surette çalışmış olduklarını göstermektedir. Lüleburgazda halk arasında dolaşan bir rivayete göre bu tepe 1878 seferinde Ruslar tarafından açılmıştır.

[4] Bizans'lı Stefan ve Strabon (VII, 331) tarafından «τῶν Ἀστών βασιλείον», Plinius (N. H. IV, 47) tarafından ise «arx regum Thraciae» olarak gösterilen bu

Anadere tarafından sulanan geniş ve münbit bir ovaya tamamen hâkim iki tepenin üzerinde ve yamaçlarında bina edilmiş olan ve mevkiinin güzelliği, sularının bolluğu ile temayüz eden Vize şehri bir hayli eski âsar ve bu meyanda üst kısımları bizanten (6 ıncı asır) alt kısımları ise daha eski bir devire ait bir kaleye malik bulunmakta, önündeki ovada ve bu ovayı cenup ve cenubu şarki kısımlarında ihata eden tepeler üzerinde ise muhtelif cesamette kırk kadar tümülüs ihtiva eylemektedir.

Vizede hüküm sürmüş kırallara yahut zadegâna ait mezarlar olmaları lâzımgüleceği mülâhazasıyle bu tümülüslerde yapmış olduğumuz araştırmalar bu kanaatimizin doğru olduğunu göstermiştir. Netekim 1938 senesinde Vize ovasında dört hüyük açılmış, bunlardan tarafımızdan A harfile gösterilmiş olan bir hüyükte hakikaten «kırallı» bir mezar bulmak kabil olmuştur. Bundan maada Vize kasabasının dahilinde, Çömlekçi Tepe [1] ve Kale dibinde sondajlar yapılmış ve buralarda M. s. 2. - 3. asra ait mühim bina bakileri meydana çıkarılmıştır [2].

1938 senesinde, Vize'den maada, M. e. 5. - 4 asırda mühim bir kültür merkezi olduğu anlaşılan Kırklarelinin [3] takriben 3 km. cenubunda bulunan üç tümülüsten ikisi açılmış, bunlardan tarafımızdan A harfile gösterilmiş olan tepede müstatil şeklinde bir dahliz ve üzeri yukarı doğru darlaşan taş halkalardan müteşekkil Miken tarzında bir kubbe ile örtülmüş 6,80 m. kutrunda yuvarlak mezar

---

şehir için şu eserlere müracaat olunabilir: Pauly - Wissowa, *Realenzyklopaedie* III, 1, sah. 552 (Oberhummer). — M. Kristodulos, *Περιγραφή ιστοριογεωγραφική της ἐπαρχίας Σαράντα Ἐκκλησιῶν*, Atina, 1881, sah. 35 v. s. - Th. Lakidis, *Ἱστορία Βιζύης καὶ Μηδείας*, İstanbul, 1899. — F. Schaffer, *Archaeologische Beobachtungen auf einer Reise im östlichen Thrakien*. Oesterreichische Jahrbücher VI, 1903, Beibl. sah. 63 v. s. — Şkorpil, *Notes sur les antiquités de Strandja-Planina*. Bulletin de la Société archéologique Bulgare III, 1912/13, sah. 238 v. s.

[1] Kristodulos, ismi geçen eser, sah. 36 da «Çömlekçi tepe» de bulunmuş olan âsardan bahsetmektedir. Biz burada, muahhar bir devirde bir şarap imalât-hanesi haline ifrağ edilmiş olan peristyl'li Romen bir bina (villa?) bakiyesine tesadüf ettik. Fakat bina maalesef pek harap bir halde idi.

[2] Kale dibinde, meyilli bir arazide yapılmış cesim payelere istinad eden kalın kemerlerden müteşekkil bir takım «substruction» lar meydana çıkardık. Bu mevkide bulunan, fakat ekserisi parçalanmış yahud üst kısımları yontulmuş olan büyük mermer mimari parçalar bu mevkide, ihtimal M. s. 2. - 3. asra aid, mühim bir binanın mevcut olduğunu göstermektedirler. Bu kazılar ayrıca neşrolunacaklardır.

[3] Eski adı katiyetle malûm olmıyan Kırklareli (eski Kırkkilise) için şu eserlere müracaat olunabilir: M. Kristodulos, *Περιγραφή ιστοριογεωγραφική της ἐπαρχίας Σαράντα Ἐκκλησιῶν*, Atina 1881. - Kristodulos, *Ἡ Θράκη καὶ αἱ Σαράντα Ἐκκλησιαί*, İstanbul, 1897.

odasından müteşekkil mükemmel bir taş tekniği arzeden bir mezar binası bulunmuş [1], tarafımızdan B harfile gösterilmiş olan diğer bir tepenin içinde ise üzerleri taş kemerle örtülü müstatil şeklinde bir dehliz ve yine müstatil şeklinde bir mezar odasından müteşekkil « Makedonya kamara mezarları » tipinde bir mezar binası meydana çıkarılmış, M. e. 5.-4. asra aid oldukları anlaşılan bu mezarların evvelce açılmış ve soyulmuş olduğu tesbit edilmiştir [2].

1939 senesi son baharında yine Vize ovasında beş hüyük (E, F, G, H, İ hüyükleri) açılmış, hüyüklerin en büyüğü olan E hüyüğünün (kutru: 65 m.; yüksekliği: 18 m.) üstünde, içinde bir takım altın, tunç, demir, cam ve toprak eserler bulunan bir mezar meydana çıkarılmış (M. s. I inci asır), tepenin altında bulunması lâzımgelen asıl mezarı keşfetmek için açılmış ve 16 metre derinletilmiş olan büyük tranşenin içi, hafriyatın sonlarına doğru yağın sürekli yağmurlardan dolayı su ile dolduğundan, buradaki ameliyeyi tatil etmek mecburiyeti hasıl olmuştur. Bu hüüğün hemen yanında bulunan F hüüğünde (kutru: 40 m.; yüksekliği: 3 m.) başsız bir at iskeleti meydana çıkarılmıştır. G tepesi şayanı dikkat bir eser vermemiş, H hüüğünde basit olmakla beraber başka başka tipler arzeden üç mezar keşfedilmiştir. İ hüüğünde ise hiç bir mezar bulunamamıştır.

Aynı sene zarfında Kırklareli cenubundaki üçüncü hüyük (C hüyüğü) dahi açılmış ve burada takriben 12 m uzunluğunda ve 3,12 genişliğinde ince uzun bir müstatil teşkil eden ve dört daireden ibaret bulunan, üzeri taş kemerle örtülü bir mezar binası bulunmuş, diğerleri gibi evvelce açılmış ve soyulmuş olan bu mezarın dahi, muhkem ve itinalı taş tekniğinden dolayı, M. e. 5. - 4. asra ait olduğu sabit olmuştur [3].

[1] Evvelce, 1891 senesinde, Eriklice mevkiinde, istihkâm inşaatı esnasında bu kabil bir kubbeli mezar bulunmuş (Kristodulos, 'H Θράκη και αἱ Σαράντα Ἐκκλησίαι, sah. 268) ve bu mezar Hasluck tarafından tarif ve tasvir olunmuştu (Annals of the British School at Athens XVII, 1910/11, sah. 76-79. Mukayese ediniz: aynı mecmua XVIII, 1912/13, sah. 216). Bulgaristanda ise Mezek (Cesri Mustafa Paşa) civarında aynı tarzda iki mezar meydana çıkarmak kabil olmuştur (B. Filov, Die Kuppelgräber von Mezek. Bulletin de l'Institut archéologique Bulgare XI, 1937, sah. 1 v. s.). Kırklareli mezarı bu mezarların en büyüğü ve en abidevisidir ve kubbeğe doğru yükselen harç ile yapılmış şakuli şeritler ve madeni tezyinatın raptı için yapılmış olan ve ufki tabakalar teşkil eden delikler ihtiva eylemesinden dolayı hususi bir ehemmiyete malik bulunmaktadır. Bu mezarı ayrıca neşredebiz.

[2] Mezar tipi için mukayese ediniz: Th. Macridy, Un tumulus Macédonien à Langaza. Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts XXVI, 1911, sah. 193 v. s., levha II - VI.

[3] Bu hafriyat ayrıca neşrolunacaktır.

II. 1938 senesi Vize Hafriyatı

Dört sene devam etmiş olan hafriyat faaliyetinde en mühim neticeler, 1938 senesinde, Vizede, elde edilmiştir. Binaenaleyh bu araştırmadan biraz daha mufassal olarak bahsetmeği faideden hali görmüyoruz. Bu kısımda hüyük hafriyatı nazarı itibara alınacak, Vize kasabası dahilinde yapılmış olan sondajlar ve Kırklareli hafriyatı ise ileride hazırlanacak bir makaleye mevzu teşkil edecektir.

1938 senesi hüyük hafriyatı 13 Ağustos 1938 den 17 Eylül 1938 e kadar devam etmiş, bundan sonra 5 Birinci Teşrine kadar Vize kasabası dahilinde ve Kırklarelinde çalışılmıştır. Hafriyat heyeti direktör olarak bu satırların müellifi, asistan olarak İstanbul Üniversitesi arkeoloji asistanı Münire Karacalarlı, muhasip olarak Topkapı Sarayı başkâtibi Şefik Güneşli ve mimar olarak Trakya Umumi Müfettişliği mimarı Mazhar Altan'dan teşekkür ediyordu. Canla başla çalışmış olan bütün bu arkadaşlara ve bilhassa her hususta kıymetli yardımından istifade etmiş olduğum Bay Şefik Güneşli'ye burada teşekkür etmeği bir vecibe addederim. Müzeler kimyageri Nureddin Akbulut mezar keşfiyatından sonra celbedilmiş ve mumâileyhin fresklerin çıkarılmasında ve asârın ambalajında himmeti sebkât etmiştir. Başta Trakya Umumi Müfettişi General Kâzım Dirik olduğu halde bütün mahalli otoritelerden gördüğümüz büyük yardımları dahi şükranla yadederim.

Yukarıda da söylemiş olduğum veçhile, 1938 senesi hafriyatında, Vize kasabasının takriben 4 km cenubunda, pek ivicacı bir seyir takip eden Ana Dere'nin kenarında ve civarında dört hüyük kazılmış ve bu hüyükler tarafımızdan, kazı sırasına göre, A,B,C,D harflerile gösterilmiştir. 50 metre kutrunda ve 9,5 metre yüksekliğinde olan ve oldukça muntazam mahrutî bir şekil arzeden bir tümülüs'te (res. 1) şark - garp istikametinde, 8 m. genişliğinde, bir tranşe açılmış ve tranşe tepenin ortasında 20 m. ye kadar genişletilmiş (res. 2 ve 3) ve 14 günlük bir ameliyeden sonra orta tranşe 9 m. derinliğe indikte, tepenin hemen hemen ortasında, müstatil şeklinde (iç eb'ad: 4,62 m × 3,12 m) muntazam işlenmiş ve muntazam ufki tabaklar şeklinde sıralanmış, mahalli yumuşak, sarımtrak kalker taşından harçsız olarak bina edilmiş ve üzeri aynı kalker taşından bir kemer ile örtülmüş bir mezar odası bulunmuştur (res. 3). Odanın kısa tarafları tam şark - garp istikametindedirler. Kalın dört köşe tuğlalarla kaplanmış olan odanın zemini bugünkü tarla seviyesin-

den 1,30 m. aşağıda bulunmaktadır (res. 4). Duvarların kalınlığı vassatı olarak 50 santimetredir. Res. 3 de görüldüğü veçhile müstatilin dört ucunda, kısa tarafların devamı olarak, 1,5 m. uzunluğunda ve 0,40 m. genişliğinde duvar çıkıntıları mevcuttur. (res. 7 yi dahi mukayese ediniz). Odanın uzun taraf duvarlarının dış kısımlarında pek muhtelif eb'adda kalker taşı ve taş kırıntıları ile takviye edilmiş bu suretle kemerin, bu kısımlar üzerine yaptığı tazyikin bir dereceye kadar karşılanmış olduğu tesbit edilmiştir (res. 3 ve 6). Genişlikleri 0,35 ile 0,54 metre arasında tehalüf eden ufki taş tabakalarından müteşekkil uzun tarafların duvarları odanın zemininden itibaren 1,18 metre şakuli olarak yükselmekte, bu seviyeden itibaren odanın üzerini örten kemerin kavsi başlamaktadır. Odanın azami yüksekliği 2,74 metreyi bulmaktadır. Res. 9 da görüldüğü veçhile odanın duvarlarını ve kemerini teşkil eden taşlar itinalı bir surette işlenmiş ve yekdiğeriyle muntazam olarak birleştirilmiştir. Bunların dış satırlarının kenarları ince şeritler halinde düzletilmiş, iç kısımları ise, üzerine sıva vurulabilmesi için, kabarıklık ve gayrı muntazam bir şekilde bırakılmıştır.

Mezar odası, şarka isabet eden kısa tarafında, mermer payeler ve dış kısmı silmeli bir mermer üst eşik ile tahdid edilmiş 1,40 m. genişliğinde ve 1,17 m. yüksekliğinde bir kapı ihtiva eylemektedir. Kapının dışına 1,70 m. yüksekliğinde ve 1,45 m. genişliğinde yekpare bir taş levha vazolunmuş ve bu levha üç büyük demir kenedle üst eşiğe raptedilmiştir (res. 7 ve 10). İşte bu suretle mezar odasının içine girilmemesi için büyük bir ihtimam gösterilmiş olduğuna şahid oluyoruz.

Odanın içinde, cenubu şarki köşesine yakın bir mahalde, balık sırtı şeklinde iki tarafa meyilli bir kapağı havi taş bir lâhid vardı (res. 5, 6, 11). Gerek lâhidin teknesi, gerek kapağı oldukça gayrı muntazam bir şekilde idiler. Lâhid teknesinin uzunluğu alt kısmında 2, üst kısmında ise 2,12 m. idi; şark kısa tarafının genişliği altta ve üstte 0,90 m., garp tarafındaki ise altta ve üstte 1,02 m. yi buluyordu. Kapağın yanlardan irtifacı 0,20, merkezden irtifacı ise 0,30 m. olup üst kısmının uzunluğu 2,12 idi. Teknenin yüksekliği şark tarafında 0,90, garb tarafında ise 1,02 m idi. Lâhidin içine ölünün külü ve bir takım kıymetli eserler vazolunduktan sonra kapak tekneye müteaddit demir kenedlerle raptedilmiş, bundan sonra lâhidin dışı, duvara müteveccih uzun tarafı hariç olmak üzere, kalın bir alçı tabakası ile örtülmüş ve bu tabakanın üzerine bir takım nakışlar yapılmıştı.

Lâhdin esas uzun cephesinde (res. 12-13) serpme siyah noktaları ihtiva eden beyaz bir zemin üzerinde bir kapı ve bu kapının sağında ve solunda, kordelalarla (taenia) süslenmiş girlandlar göze çarpmaktadır. Kapının çerçeveleri sarı ve mavi, kanatlarının üst kısımlarındaki kafesler ve alt kısım panoları ise kırmızımsıtrak kahve rengidirler. Girlandlar kahve rengi ve kırmızı, bunların ortasında bulunan rozetler ise siyahdırlar. Lâhdin kısa tarafları siyah benekli beyaz renkte olup kapağın vücade getirdiği üç köşe fronton'un içinde sekiz kollu bir rozet ihtiva etmektedirler. Kapağın üst kısmı kırmızıdır. Binaenaleyh bu lâhid cephesindeki kapı tasviri ve kırmızı kapağı ile, üzeri kırmızı kiremidlerle örtülü bir evi taklid etmektedir.

Fakat yalnız lâhdin dışı değil, mezar odasının içi dahi kâmilan alçı ile sıvanmış ve rengâ renk nakışlarla süslenmişti. En alt kısımda, 0,20 m. yüksekliğinde, üzeri beyaz bir zemin üzerine serpme kırmızı, mavi ve sarı noktalar ve hatlar ihtiva eden, binaenaleyh damarlı polikrom mermeri taklid eden bir kaide frizi bulunmakta, bunun üzerinde iç içe geçmiş kalın kırmızı, sarı ve daha ince siyah çerçevelerle tahdit olunmuş benekli beyaz satırlardan mürekkep 1,25 m. yüksekliğinde ve 6,95 m. genişliğinde mermer plâkaj taklidi büyük panolar gelmekte, bu panoların üzerinde ise kalın siyah çizgilerle tahdit edilmiş 0,32 yüksekliğinde bir friz bulunmaktadır. Bu friz koyu kırmızı bir zemin üzerine beyaz, sarı ve mavi renklerle işlenmiş iki sıra yarım daireler ihtiva etmekte ve bunların iltisak noktalarının altında ve üstünde palmetler, nebati motifler ve beyaz, yahut sarı gayet ince ve zarif vazolar yer almış bulunmaktadırlar (res. 14-20). Şakuli duvar tezyinatı bu frizle nihayet bulmakta, odanın kemer şeklindeki tavanının üzerinde mavi zemin üzerine yapılmış sekiz kollu beyaz yıldızlar göze çarpmaktadır (res. 9,15,19). İşte bu suretle tavan yıldızlı gökü tasvir etmektedir.

Odanın garp kısa tarafında, kırmızı friz ile kemer kavsi arasındaki sahanın, tavan gibi, mavi zemin üzerine yapılmış beyaz yıldızlar ihtiva ettiği anlaşılıyor (res. 15 ve 20). Şark kısa tarafında ise, kapının üst eşliğinin silmesi ve bu silmenin duvar üzerindeki devamı üzerinde, uzun taraflarda tesbit etmiş olduğumuz kırmızı friz gelmekte, bunun üzerinde, kemer kavsi tarafından tahdit olunan sahada insan tasvirleri yer almış bulunmakta idiler. Fakat bu kısmın duvarı, dış toprakların tazyikiyle çökmüş olduğundan bu figürlü freskleri maalesef restore etmek imkânı hâsıl olmadı.

Odaya girdiğimiz esnada fresklerden bir çoğunun dökülmüş, hattâ kemer ve yan duvar taşlarından bir kısmının odanın içerisine

düşmüş, bir kısmının ise rutubetin tesiriyle yumuşamış ve adeta kireç haline gelmiş olduğunu gördük (res. 11). Fakat duvarların üzerinde kalmış olan fresk bakiyeleri (res. 14, 16) duvar ve tavan dekorasyonunun terkihi için kâfi gelmiştir. Türk Tarih Kurumunun maddî yardımı ile İstanbul Arkeoloji Müzesinin üst kat salonlarından birinde tabii büyüklükte restore edilmiş olan mezar odası ve dahilî tezyinatı hakkında res. 13, 15, 17-20 bir fikir vermektedirler.

Gerek lâhdin, gerek odanın tezyinatında Romanın tesirleri göze çarpmaktadır. Romen lâhidler üzerinde kabartma olarak gösterilmiş girlandlara (bilhassa Küçük Asya lâhidlerinde) yahut kapı tasvirlerine sık sık rastlamak kabildir. Fakat Vize mezarında, gerek lâhidde, gerek odanın dahilinde bulduğumuz fresklerin enteresan olan ciheti, bunların Roma tesirlerine rağmen, tam Romen olmayışdır. Taş, yahud tahta lâhidlerin üzerlerinin kısmen alçı ile örtülmesine, hattâ bazan alçı yahud kemikten mamul kabartma aplikler ihtiva etmesine cenubî Rusyada, tümülüsler içinde bulunmuş olan lâhidlerde tesadüf edilmiştir [1]. Odanın iç tezyinatı dahi «enkrüstasyon üslûbunu», yahut kırmızı friz üzerindeki nebatî tezyinat ve ince uzun zarif vazolardan dolayı imparatorluğun ilk devirlerine ait bulunan muahhar «ikinci nakış üslûbunu» hatırlatmakla beraber [2], cenubî Rusya mezarlarında bulunmuş olan fresklere daha fazla yaklaşmaktadır. Cenubî Rusya ve bilhassa Kerç havalisinde dahi, oda duvarlarının üst kısımlarında, figürlü sahnelere tesadüf etmek kabildir [3]. Bu havalide bulunmuş olan mezarlar gerek plân, gerek inşa tekniği ve gerek dekorasyon bakımından Vize mezarına enteresan analogiler teşkil etmektedirler [4].

[1] Meselâ N. Kondakoff - J. Tolstoi - S. Reinach, *Antiquités de la Russie Méridionale*, 1891, sah. 39 v. s., res. 46. — C. Watzinger, *Griechische Holzsarkophage* (Wissenschaftl. Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, Heft 16).

[2] «Enkrüstasyon» üslûbunda alçak kaide, yüksek panolardan müteşekkil orta kısım, ince şerid halinde bir yahud müteaddid frizlerden ibaret, mermeri taklit eden duvar nakışlarına tesadüf etmek kabildir (Meselâ F. Mazois, *Les ruines de Pompéi III*, levha 36). Bu taksimatın esasî II inci ve III üncü üslûpta dahi baki kalmıştır. Vize kırmızı frizinin üzerindeki tezyinata müşabih tezyinat muahhar ikinci üslûba ait Romada Livia evi fresklerinde mevcuttur. (W Zschietzchmann, *Die Antike Kunst II*, 2, levha X).

[3] N. Kondakoff - J. Tolstoi - S. Reinach, ismi geçen eser, sah. 30 v. s., res. 30 v. s., 191 v. s.

[4] S. Reinach, *Antiquités du Bosphore Cimmérien*, 2. tabı, sah. 37, plân C, Nr. 7-10.

Hiç şüphesiz mühim bir şahsiyet ve bir erkek olduğu anlaşıl-
lan ölünün külünü ihtiva eden lâhdin içinde şu eserler bulun-
muştur (res. 21 i mukayese ediniz):

Altın bir çelenge ait defne yaprağı şeklinde, üzerlerinde yaprak damarları kabartma olarak gösterilmiş olan 60 kadar altın varak calibi dikkattirler. Bunların bir kısmı lâhdin garp tarafında idi ve bazı kısımları pek iyi muhafaza edilmiş ve etrafı tül nevinden pek ince bir kumaşla sarılmış deriden mamul bir şeride raptedilmiş bulunuyordu (res. 22). Diğer bir kısmı is aplik olarak, lâhdin içine yayılmış olduğu anlaşılın kırmızı bir mantoyu tezyin ediyordu. Lâhdin içinde bulunmuş olan asârın kâffesinin üzerinde kırmızımtrak kalın bir kül tabakası bulunmuş olması, bunların üzerinin kırmızı bir kumaşla örtülmüş olduğunu ima eylemektedir.

Lâhdin orta kısmında bulunmuş olan iki altın yüzükten bir tanesi iri ve kalın olup ancak başparmağa takılmak için yapılmıştı (iç kutru : 2,5 cm.). Yüzük taşının üzerinde ortada yüksek ayaklı ve tek kulplu bir vazo bulunmakta, vazunun bir tarafında bir leylek, diğer tarafında ise yukarıda uçan bir kelebeğe bakan bir köpek yahud bir tilki oturmakta ve bu sahne bize gayri ihtiyari «leylek ile tilki hikâyesini» hatırlatmaktadır (res. 23 a). Birincisinden daha ince ve daha zarif olan ikinci yüzük ise (res. 23, b) (iç kutru : 2 cm.), kırmızı akik taşının üzerinde, zaferden sonra istirahat eden kalkan ve mızraklı bir Atena tasviri ihtiva etmektedir [1].

Lâhdin içinde bulunmuş olan en mühim eserler meyanında beş adet gümüş kadehi zikredebiliriz. Bunlardan birincisi müdevver olup ağız kısmına doğru genişlemekte ve dış sathında, bazı kısımları altınlanmak suretiyle tebarüz ettirilmiş birtakım kabartma tasvirler (emblemata) ihtiva etmektedir (yükseklik : 0,10 m) (res. 24-25). Bu tasvirler meyanında vecde gelmiş bir halde sağa doğru ilerliyen ve bir elinde bir «tirsos» değneği ve bir pars postu, diğer elinde ise bir şarap vazosu tutan bir Satir, yahud noktalı hatlar tarafından vücade getirilmiş kaideler üzerine vazedilmiş olan veyahud bunlardan aşağıya sarkan Diyonizos âyinlerinde rol oynayan maskeler ve muhtelif eşya zikre şayandırlar. Maskeler sakallı yahut sakalsız, saçları alın üzerinde yukarı doğru kabaran ve bazan boynuz dahi ihtiva eden Satir başlarını profilden yahut

[1] E. Pernice - F. Winter, Der Hildesheimer Silberfund, 1901, sah. 21 - 24, levha I-II. Sah. 24deki res. 6 yı dahi mukayese ediniz.

cepheden olarak tasvir etmektedirler; başlarında bir sarmaşık çelengi olan Menad yahud kel başlı Silen maskeleri dahi mevcuttur. Diyonizyak eşya ise uçları kordelâlarla süslenmiş tirsos değnekleri, içinden bir yılan çıkan yuvarlak çekmeceler (cista mystica), üzerinde alev yanan üstüvane şeklinde bir mezbah, meşaleler, «sirinks» adını taşıyan musiki âleti, kordelâlarla süslü ucu kıvrık bastonlar (pedum), çalpareler (tympanon), çingiraklar, etraflarına sarmaşık sarılmış olan şara ptulumları tarafından temsil olunmaktadır. Bazı Silen maskelerinin gerisinde Diyonizos kültüründe mühim bir rol oynayan kozalaklı bir fıstık ağacı bulunmaktadır. Kadehin kulpu, alt kısmı palmet şeklinde bir çiçeği kaide olarak kullanan ve iki eliyle bir güvercin tutan, kanatlı bir Eros heykelciği şeklindedir [1]. Bu vazo şekil bakımından Pompeyi civarında Boskoreal villasında bulunmuş olan meşhur gümüş definesine aid, üzerlerinde iskelet tasvirleri bulunan, kadehler yahud dış sathı kuş tüyü motifini havi bir kadehle beraber gitmekte [2], üzerindeki Satir tasvirinden dolayı neo-attik asar ve bilhassa Vikarello'da bulunmuş olan bir gümüş kadehin tasvirleriyle karâbet göstermekte [3], maskeler ve diyonizyak eşyadan dolayı Hildesheim definesine ait «maskeli kadehler», yahut üzerlerinde friz şeklinde diyonizyak tasvirler ihtiva eden bir takım gümüş ve tunç asarla enteresan benzerlikler arz etmektedir [4].

Diğer dört gümüş kadeh ayaklı, iki kulplu ve beyzi şeklinde olup dış taraflarında yine kabartma tezyinat ihtiva etmektedirler:

[1] Kadehin altında, lehim yerlerinin gösterdiği gibi, üç küçük ayak mevcuttu. Bunların, Boskoreal definesi «iskelet» li kadehlerinin altındaki istiridye kabuğu şeklindeki ayaklara benzedikleri kabul olunabilir (H. de Villefosse, Monuments Piot V, 1899, sah. 62, res. 14. Levha VII-VIII i dahi mukayese ediniz). Bu alt kısımda, gayet ince çizgilerle yazılmış olan ve kadehin veznini bildiren kitabeyi daha henüz halledemedim. Kulp üzerinde tasvir edilmiş olan aşk ilâhı Eros'un vazunun dış sathında sembollerini bulduğumuz şarap ilâhı Diyonizos ile alakadar olduğu aşıkârdır (bakınız: Daremberg-Saglio, Dictionnaire des Antiquités I, 2, sah. 1604 v. s.).

[2] Monuments Piot V, levha VII-VIII, XXIII, 1 Aynı eserde, sah. 224 v. s. da zikredilen mümasil şekildeki vazoları dahi mukayese ediniz.

[3] Archaeologische Zeitung 25, 1867, sah. 78 v. s. Sah. 80-81 de zikredilen mümasil tasvirlere bakınız.

[4] Pernice - Winter, Der Hildesheimer Silberfund, sah. 35 v. s., levha XII-XVI.— F. Drexel, Alexandrinische Gefässe der Kaiserzeit. Bonner Jahrbücher 118 (1909), sah. 182 v. s. — Bu asarın üzerindeki maskeler, Drexel'in yazdığı gibi (ismi geçen eser, sah. 208 v. s.), üslûp yeknasaklığı ile temayüz eylemektedirler.

bu kabartmalar karşı karşıya muhtelif vaziyetlerde duran ve bazan bir kelebek, bazan bir yılan yutmakla meşgul olan iki leylekten (ihtimal erkek ve dişi) müteşekkil gruplardan ibarettirler. (Yükseklik: 0,10. Kulplarla birlikte yükseklik: 0,11), (res. 26). Kulpların bir ucu bir palmet, kadehin ağzına intibak eden diğer ucu ise yekdiğerine mütenazır iki kıvrımın altından çıkan iki kuş başı (ördek başları) ihtiva etmektedir. Kıvrımların alt ve üst kısımları çiçeklerle süslenmiştir (res. 27). Bu kadehler teknik, şekil ve tezyinat bakımından Pompeyi'de bulunmuş olan, yahut Boskoreal definesine aid bulunan ve üzerlerinde leylek ve turna kuşları ihtiva eden kadehlerle şayanı dikkat bir benzerlik göstermektedirler [1].

Lâhidde bulunmuş olan son gümüş eser olarak şakuli saplı küçük bir kepçeyi zikredebiliriz (kulpu ile birlikte uzunluğu: 9,5 cm.) (res. 28). Yunanlıların «kiyatos», Romalıların ise «simpulum» tesmiye ettikleri bu kepçe şarabı küpten alıp kadehlere taksim etmek için kullanılırdı. Bu kepçe, yukarıda tarif ettiğimiz beş gümüş kadehle birlikte, Romalıların «argentum potorium» una, yani içki vazoları ve kapları serisine dahil olmaktadır [2]. Lâhdin şark tarafında bulmuş olduğumuz ağzı bir bezle sarılı bir kúpün şarap destisi olması pek muhtemeldir (res. 51 c).

Lâhdin içinde bulunmuş olan tunç eserler meyanında insan başı şeklinde yapılmış bir miğfer hususî bir ehemmiyet arzetedir. Türkiyede ilk defa olarak bulunmuş olan bu kıymetli eser üzerleri ince bir gümüş tabakası ile örtülmüş olan [3] biri başa, diğeri ise yüze intibak eden iki kısımdan, yani bir «başlık» ve bir de «yüzlük» yahut «maske» kısımlarından tereküp etmekte ve genç bir erkek başını en ince teferruatına kadar tecessüm ettirmektedir (yükseklik: 0,27) (res. 29-31). Yüzlük başlığa alın

[1] Mümasil şekiller: Pompeyi: Museo Borbonico XIII, levha 49 ve XV, levha 35. S. Reinach, Repertoire des Reliefs I, sah. 227, Nr. 1-4). Berthouville definesi: S. Reinach, Rep. d. Rel. sah. 75, Nr. 1-2. Boskoreal definesi: Mon. Piot V, sah. 76 v. s., 216 v. s., levha 11-12 (turna kuşları), levha 13-14 (leylekler). Kulplar dahi hemen hemen aynıdırlar (Mon. Piot V, sah. 222-223, res. 54-55). Bu kadehlerin alt kısımlarında ince çizgilerle gösterilmiş vezine müteallik yazılar vardır.

[2] Napoli Müzesinde bu kabil kepçelerden mürekkep zengin bir koleksiyon mevcuttur. Buna benzeyen parçalara Boskoreal definesinde dahi rastlamak kabil olmuştur (Mon. Piot V, sah. 111, levha 24, Nr. 3).

[3] Bu tabakanın bakiyelerine elyevm saçların arasında rastlanmaktadır.

üstüne tesadüf eden bir menteşe vasıtasıyla raptedilmiştir. Yüzlüğün yan taraflarında, kulakların altına tesadüf eden kısmında, birer halka ve başlığın enseyi örten kısmının uçlarında ise birer delik göze çarpmaktadır. Yüzlük açılmak suretiyle miğfer başa geçirildikten sonra yüzlük aşağı indirilir, bir ucu enselik üzerindeki deliğe raptedilmiş deri bir şerit halkaya bağlanır ve bu suretle yüzlüğü çehre üzerinde tesbit etmek kabil olurdu.

Beyzi bir şekil arzeden yüzlük genç ve sakalsız bir erkeğin portre hatlarını ihtiva etmektedir. Gözler oyulmuş, yalnız göz bebeğine tekabül eden kısım ince bir halka şeklinde tebarüz ettirilmiştir. Burun delikleri dahi oyulmuştur. Ağız hafif açıktır. Tekmil bu hususlar bu miğferin sahibi tarafından takılmış olduğunu göstermektedirler.

Miğfer zengin kabartma tezyiyat ihtiva etmektedir. Başlığın önünde ve alnın hemen üstünde, ortaya doğru yükselen bir alınlık vardır: bu alınlık Odisevs'in arkadaşlarını yutmakla meşgul Skilla'yı musavver bir kabartma ile süslenmiştir. Skilla üst kısmı insan, akant yapraklarıyla nihayete eren alt kısmından iki tarafa doğru fırlayan köpekler ve fışkıran balık kuyruklarıyla korkunç bir ejder şeklinde tasvir edilmiş olup sağ elinde parçalamış olduğu bir geminin dümenini tutmaktadır. Köpekler denizde yüzen Odisevs'in bedbaht arkadaşlarından ikisini yakalamışlardır. Deniz dalgalı bir surette gösterilmiş ve alınlığın köşelerine vaz edilmiş olan yunus balıklarıyla karakterize edilmiştir.

Skilla tasvirleri gerek Yunan ve gerek Roma sanatında pek mebzul değildir [1]. Skilla tasvirlerine, miğfer tezyinatı olarak 4. asrın ilk nısfına aid Sicilya sikkeleri üzerinde rastlanmaktadır [2]. Fakat daha sonraları bu adetin terkedilmiş olduğu anlaşılıyor. Vize tasviri üzerindeki kabartmaya gerek motif, gerek üslup bakımından Boskoreal'de bulunup bilâhare British Museum'a götürülmüş olan bir tunç tabağın içindeki kabartma en fazla yaklaşmaktadır [3]. Başta, bu alınlıktan maada, yine

[1] O. Waser, *Skylla und Charybdis in der Literatur und Kunst der Römer und Griechen*. Diss. Zürich 1894. — O. Waser «*Skylla*» in: *Roscher's Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* IV, sah. 1035 v.s.)

[2] *Roscher's Lexik. d. griech. u. röm. Myth.* IV. sah. 1038/9 daki bibliyoğrafyaya bakınız. Skilla tasvirine Kırimda bulunmuş olan miğferin yanaklıkları üzerinde dahi rastlanmaktadır (S. Reinach, *Antiquités du Bosphore Cimmérien*, levha XXVIII, 1).

[3] *Walters, Catalogue of Bronzes in the Brit. Museum*, 1899, sah. 162, levha 25. - *Roscher's Lexik. IV*, sah. 1044, res. 11.

kabartma olarak gösterilmiş olan meşe yaprakları ve palamutlardan müteşekkil bir çelenk bulunmaktadır [1]. Romalılarda «corona civica» adını taşıyan bu çelenk ön tarafında, ortasında bir taş bulunduğu anlaşılan bir çiçek ihtiva etmekte, arkada ise uzun bir kordelâ ile bağlanmış bulunmaktadır (res. 31). Enseyi örten kısmın üzerinde ortada üç dilimli bir akant yaprağından fışkıran ve iki tarafa, birbirine mütenazır olarak bir dalgalı hat şeklinde uzanan ve akant yaprakları ve muhtelif çiçeklerle tezyin edilmiş olan, bir asma dalı motifi göze çarpmakta, aynı motife, Romada Farnesina evi duvar tezyinatı ile beraber giden Hildesheim definesine ait gümüş tabakalarda rastlanmaktadır [2]. Yüzlükteki yanaklıklar üzerinde, omuzlarında bir miğfer, bir zırhlı elbise ve iki beyzî kalkandan müteşekkil tropaion'lar, (harp ganaimi) tutan, bir eliyle bu tropaion'u destekleyen ve bir kürre üzerinde duran kanatlı Viktoria'lar (zafer ilâheleri) tasvir edilmişlerdir [3].

Bu miğfer ilk defa O. Benndorf tarafından toplu bir halde «Gesichtshelme und Sepulcralmasken» (Denkschriften der Wiener Akademie, 1878) adlı eserinde tetkik edilmiş olan âbideler grubuna dahil olmaktadır. Tunç yahud demirden mamûl ve bazılarının üzerleri altın yaldızlı veyahud ince bir gümüş tabakası ile kaplı bu kabil yüzlüğü miğferlere şimdiye kadar İngiltere, Holanda, Fransa, cenubi Almanya, Sırbistan, Romanya ve İtalyada tesadüf etmek kabil olmuştur. Bulgaristanda ise bu kabil miğferlerden iki tane bulunmuştur: Bunlardan birincisi Nikopolis civarında meydana çıkmış ve Viyanaya götürülmüş, ikincisi ise Filibe civarında Cambaztepe hüyükünde keşfolunmuş ve Filibe müzesine nakledilmiştir [4]. Bu serinin en güzel ve en iyi muhafaza edilmiş parçalarından biri olan Vize miğferi üslûp bakımından Almanyada Württemberg'te, Bettenberge'de bulunmuş olan ve M.s. 1 inci asra aid

[1] Buna mümasil bir çelenk Filibe civarında Cambaztepede bulunmuş olan yüzlüklü bir miğfer üzerinde dahi vardır (B. Filov, Annuaire de la Bibliothèque de Plovdiv 1923, sah. 140 - 142, res. 1 - 3). Aynı üslûpta çelenklere ilk imparatorluk devrine ait sikkeler yahut imparator büstleri üzerinde tesadüf olunmaktadır (Daremborg-Saglio, Dict. d. Antiquités I, 2 s. 1535/36).

[2] Pernice-Winter, Der Hildesheimer Silberfund, sah. 57 v. s. levha 29.

[3] Aynı tipte Viktoria tasvirleri: K. Wölke, Bonner Jahrbücher 120, 1911, s. 167/168. -Daremborg-Saglio, Dict. d. Antiquités, V, s. 517.

[4] Nikopolis miğferi: Benndorf, ismi geçen eser, sah. 30 v.s. levha XII, 3 a - 3 c. Cambaztepe: Diakowic, Sbornik za narodni umutroveniya 22 - 23, 1 Filov, ismi geçen makale.

bulunan bir miğfere yaklaşmaktadır [1]. Miğferin saçlarının işleniş tarzı Augustus portreleriyle benzerlik göstermektedir [2].— Bu kabil yüzüklü miğferlerden bazıları kadınlara aid bulunmakta, göz ve burunlarında hiçbir delik ihtiva etmemekte ve bu bakımdan Miken devrinden beri mezarlar içinde, ölülerin yüzlerine konulan ve bunların portre hatlarını ihtiva eden cenaze maskeleriyle karabet göstermektedirler. Bu miğferlerin şekillerini ve inceliklerini nazarı itibare alan Benndorf bunların şiddetli hareketlere mukavemet edemeyeceğini, yalnız sakin vaziyetlerde taşınabileceğini iddia etmekte, binaenaleyh bu miğferlerin dinî alay ve resmi geçitlerde kullanılmış olduğu neticesine varmaktadır. Bu miğferlerin esas mahiyetleri hakkında kat'i bir hüküm vermekten henüz uzakız. Yalnız muhakkak olan bir şey varsa o da yüzüklü miğferlerin Romalılar tarafından koruyucu bir silâh olarak kullanılmamış olmasıdır. Harp silâhı olarak bu miğferlere müşabih miğferlerin Part ve Sarmat ağır silâhlı süvarisi tarafından kullanılmış olması muhtemeldir [3]. Biz Vize miğferini, yanında, aşağıda tarif edeceğimiz bir takım silâhlar bulunmuş olmasına rağmen, ancak merasim esnasında giyilmiş olan ve dinî mahiyetten tamamile âri bulunmayan bir miğfer olarak kabul edeceğiz [4].

Bu miğferin yanında tamamile muhafaza edilmiş ve lâhdin icine konulmadan önce katlanmış olan bir zırhlı elbise bulunmuştur. Bu elbise tunç zincirli bir satıh üzerine raptedilmiş küçük gümüş, tunç ve demir pullardan tereküp etmekte ve muhtelif cins maddeden (demir, tunç, gümüş kaplama tunç) yapılmış olan pullar elbisenin dış sathında bir takım hendesi tezyinat vücade getirmektedirler. Zincirli sathın altında ise mükemmel bir tarzda muhafaza edilmiş keten bir kumaş vardır (en fazla uzunluğu : 0,58 m.) (res. 32, a). Orta kısımda biri birinin içine geçen raptiye kolları mevcuttur. —Bu kabil pullu zırhlı elbiseler «cataphracti» adını taşıyan Pers-Part-Sarmat süvarisi tarafından giyilmektedir. Romalılara bu elbise-

[1] Benndorf, ismi geçen eser, sah. 22 v. s., levha VII — VIII. XV, 2.

[2] Meselâ: A. Hekler Die Bildniskunst der Griechen und Römer, levha 166, 167, 168, 171.-G Rodenwaldt, Die Kunst um Augustus. Die Antike XIII, res. 1, 3, levha 5.

[3] Benndorf, ismi geçen eser, sah. 61 v. s. Benndorf'un zikrettiği Heliodor, Aethiop. IX, 15 ve Amm. Marcellinus XXV, 1, 12 yi dahi mukayese ediniz.

[4] Maskeli miğferler ve cenaze maskelerine dair bir makalem yakında, İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisinde çıkacaktır.

ler Antoninler devrinden sonra nüfuz etmiştir [1]. Cenubî Rusya mezarlarında bu kabil elbiselere ait yüzlerce tunç yahut demir pul bulunmuştur. Bunların doğrudan doğruya deri, yahut kumaş üzerine raptedildikleri anlaşılıyor. Vize zırhlı elbisesi bu kabil parçaların en tamamı ve en iyi muhafaza edilmiş olanlarından biridir.

Bu elbiseden maada ahşap kılıfı kısmen muhafaza edilmiş uzun ve düz bir demir kılıç (uzunluğu: 0,80), iki demir mızrak ucu (uzunlukları: 0,41) (res. 32,b) mezarın sahibi prensin silâhlarını tamamlamaktadırlar [2].

Mezar odasının içinde, muhtelif yerlerde, alekser duvar kenarlarında, zengin ve mütenevvi tunç, cam ve toprak eserler vardır (res. 21) [3].

Lâhdin dışında bir tek gümüş eser bulunmuştur : uzun saplı bir maşrapa (sapile birlikte uzunluğu: 0,25) (res. 33). Romalıların sofraya servisinde «*argentum potorium*» a dahil olan ve «*trulla*» adını taşıyan bu maşrapalar, *simpulum*'lar gibi, büyük küpler dahilinde şarabı su ile karıştırmak, yahut bu kabil küplerden şarabı alıp kadehlere doldurmak için kullanılırdı. Muhtelif ebad ve şekilde ve alekser kulplarının üzerinde birtakım kabartma tezyinat ihtiva eden bu kabil maşrapalar pek mebzuldürler; bunlara Hildesheim ve Boskoreal definelerinde dahi rastlamak kabil olmuştur [3]. Bu maşrapanın, biraz ilerisinde bulunan iki kulplu uzun bir şarap testisiyle (res. 52) alâkadar olması muhtemeldir. Lâhdin karşı tarafında daha büyük ve daha derin uzun saplı bir tunç «*trulla*» dahi bulunmuştur [4] (res. 34).

Lâhdin baş ve ayak uçlarında birer şamdan duruyordu (res. 35). Bu şamdanların birincisi aslan pençesi şeklindeki üç ayağı, şakuliyivli ince ve narin gövdesi, «*kalatos*» şeklindeki başlığı ve kenarı yumurta frizi ile süslü kandil tabağı ile normal Romen şamdanlar

[1] Bu zırhlı elbiselere dair umumi olarak: Daremberg - Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines* III, 2, sah. 1315. — I, 2, sah. 966. — Pauly-Wissowa, *Realenzyklopaedie* VI, A, 1, sah. 335-336 (Fr. Lammert). Cenubî Rusyada bulunmuş olan pullara dair: S. Reinach, *Antiquités du Bosphore Cimmérien*, sah. 75, levha XXVII, 4-6.

[2] Mümasil mızrak uçlarına Bulgaristanda, M.s. I inci asra aid olan Ayazlar hüyükünde tesadüf edilmiştir (*Bulletin, de l'Institut. arch. Bulgare* V, 1928/29, s. 51, res. 77).

[3] Hildesheim: Pernice-Winter, *Der Hildesheimer Silberfund*, sah. 71 v. s., levha 43-46. Boskoreal: Mon. Piot V, No. 51-54, ve sah. 247-248.

[4] Bu maşrapalara dair mufassal bir surette: H. Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und von Niedergermanien*, 1907, sah. 73 v. s.

serisine dahil olmaktadır (yükseklik 1,37) [1]. İkincisi ise kamış taklit eden boğumlu ve yapraklı ayak ve gövdesiyle, kandil tabağını taşıyan ve üç ince kamış dalından müteşekkil üst kısmı ile daha enteresan ve daha nadir bir şamdan tipini temsil etmektedir (yükseklik : 0,95). Bu kabil üslûplaştırılmış kamışların Pompeyide, ikinci ve üçüncü nakış üslûbuna ait freskler üzerinde tasvir olunduğu görülmektedir [2].

Bu şamdanların üzerlerinde tunc kandiller vardı. Birinci şamdanın yanında, yere düşmüş olarak, zarif bir şekilde üslûplaştırılmış yaprak şeklinde bir kulp ve yağ hazinesinin üzerinde bir kapak ihtiva eden, (res. 36 a) ikincisinin yanında ise, yukarı doğru kıvrılmış ve bir yunus balığı başıyla nihayetlenen bir kulpla tezyin edilmiş diğer bir kandil bulunmuştur (res. 36 b). Buldukları esnada, bu kandillerin ağızlarında, tamamiyle yanmamış olan fitilleri dahi mevcuttu [3].

Lâhdin garp tarafında, birinci şamdanın yanında, bir el feneri bulunmuştur (yükseklik : 0,24, kutru : 0,13). Bu fener, yağdanlık ve fitil muhafazasını muhtevî yuvarlak bir tepsi, bu tepsiye iki şakulî kol ile raptedilmiş bir çember ve bu çemberin üzerine oturan nısıf kubbe şeklinde delikli kapak, bu kısmı taşıma mahsus zincirler ve birbirini amuden kateden iki taşıma kolundan ibarettir (res. 37). En karakteristik nünuneleri Pompeyi ve Herkulaneum'da bulunmuş olan ve S. Lösckke tarafından [4] esaslı bir surette tetkik edilmiş olan bu fenerlerde iç yağı kullanıldığı, fenerin etrafının camla değil, fakat rutubet ve hararete karşı iyi mukavemet eden ve ince levhalar halinde kesilen sığır boynuzları ile kaplanmış olduğu tesbit edilmiştir. Vize fenerine pek benzeyen, fakat daha iyi muhafaza edilmiş olan bir fenere Boskoreal'de bulunmuş ve

[1] Umumi olarak bakınız : Daremberg-Saglio, Dict. d. Antiqu. I, 2, sah. 834. E Pernice, Gefaesse und Geraete aus Bronze (Die Hellenistische Kunst in Pompeji IV), 1925, sah. 47 v. s.

[2] E. Pernice, ismi geçen eser, sah. 55 v. s.

[3] Birinci kandile müşabih bir kandil İstanbul müzesindedir. Aynı şekilde bir kandil ise Kahire müzesinde bulunmaktadır: C. C. Edgar, Greek Bronzes, 1904, sah. 38, No. 27781, levha XI. — Kulpları yukarı kalkık olan ve bir hayvan başıyla nihayetlenen kandiller mebzuldürler: Daremberg-Saglio, Dict. d. Antiqu. III, 2, sa. 1327-28, res. 4591, 4596. - A. Mau, Pompeji in Leben und Kunst, sah. 367, res. 198. - Collection Gréau, Bronzes antiques 75,348. - Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare V, 1928-29, sah. 35, res. 40 (M. s. 1 inci asra ait Elehça tümülüsü).

[4] S. Loeschke, Antike Laternen und Lichthauschen. Bonner Jahrbücher 118 (1909), sah. 370 v. s.

bilâhare Berline nakledilmiş olan tunç definesinde rastlamak kabil olmuştur (res. 38) [1]. Bulgaristanda, Karaağaç tepesinde, M. s. 1inci asra ait bir mezarda, buna mümasil bir fener meydana çıkarılmıştır [2].

Tunç vazolar meyanında iki büyük vazoyu zikredebiliriz (yükseklik: 0,34) (res. 39). Takriben 8 litre su alan ve profili elâstiki bir münhani şeklinde olan bu vazolar kuvvetli ve süslü kulp-ları havidirler. Kulpun alt kısmında, başında bir «stefane» taşıyan bir kadın büstü bulunmakta, küpün yuvarlak ağzına intibak eden üst kısmı ise iki tarafa mütenazır bir şekilde uzanan kuş başlarıyla nihayete ermektedir. Biribirinin üzerine vazedilmiş ince uzun yaprak dilimleriyle tezyin edilmiş olan kulpun mütebaki kısımlarının üzerinde, yukarı doğru kalkmış palmet şeklinde bir yaprak göze çarpmaktadır. Burası, suyun yahud diğer bir mayiin kolayca dökülebilmesi için, başparmağa bir istinad noktası teşkil etmektedir. Bu kabil vazolar Napoli müzesinde yahud yukarda zikrettiğimiz Boskoreal tunç eserleri meyanında mevcuddurlar [3].

Gövdesi yayvan ve basık, ağzı üç dilimli olan ve elâstiki bir münhani vücade getiren bir kulp ihtiva eden küçük bir ibrik dahi zikre lâyıktır (yükseklik: 0,13), (res. 40). Kulpun üst kısmında başparmağa istinat teşkil etmek üzere yapılmış bir çıkıntıyı haiz olan bu ibrik ihtimal ağır bir mayi, meselâ zeytinyağı vazosu olarak kullanılıyordu. Mümasil parçalar Pompeyi ve Boskoreal'de bulunmuşlardır [4].

Ağzı yonca yaprağı şeklinde üç dilimli olan ve süslü bir kulp ihtiva eden ayaklı bir şarap ibriği (oinochoe) işiliğinin güzelliği ve şeklinin zarafeti ile temayüz etmektedir (yükseklik: 0,16), (res. 41). Kulpun alt kısmında bir kadın maskesi (ihtimal bir Menad) bulunmakta, üst kısmında ise, gayet spiritüel bir şekilde, şaraba pek haris olan kel başlı bir Silen vazunun ağzını kucaklamış bu-

[1] E. Pernice, Bronzen aus Boscoreale. *Archaeologischer Anzeiger* 1900. sah. 193, res. 22-23.

[2] *Bulletin de l'Institut archéologique Bulgare* V, 1928-29, sah. 24 v. s., res. 25.

[3] Napoli, Museo Nazionale: Museo Borbonico XII, levha 58, 3-4. - Schreiber, *Alexandrinische Toreutik*, sah. 334-35, res. 82, 86. - Boskoreal: *Archaeologischer Anzeiger* 1900, sah. 189-190, res. 17.

[4] Pompeyi: Avellino, *Mem. d. R. Accad. Ercolanese di Archaeologia* IV, 1853, sah. 99 v. s., levha 9. H. Willers, *Neue Untersuchungen*, sah. 70 v. s. res. 41, - Boskoreal: *Archaeologischer Anzeiger* 1900, sah. 187, res. 13.

lunmaktadır. Mümasil vazolar Bulgaristanda M. s. 1 inci asra ait Alikaria ve Elehça tümülüslerinde meydana çıkarılmıştır [1].

Basık ve yayvan gövdeli, kalın boyunlu ve iki kulplu tezyinatsız bir vazo (yükseklik : 0,17) (res. 42) aynı seriye dahil olmaktadır.

Uzun ve musanna saplı tava şeklinde yayvan iki kap «patera» adını taşımakta ve İtalyada, yahut Romanın tesiri altında kalmış memleketlerde mebzulen bulunmaktadır. Bunlardan Vizede iki tane bulunmuştur. Birincisinin sapının bir ucunda bir Satir başı, yayvan kısım ile iltisak peyda eden diğer ucunda ise Diyonizos mezhebinde bir rol oynayan bir keçi başı vardır (sapı ile birlikte uzunluğu: 0,29; yayvan kısmın kutru: 0,15) (res. 43) [2]. İkincisinin sapı ise uzun burunlu bir köpek başıyla nihayete ermektedir (sapı ile birlikte uzunluğu: 0,29; yayvan kısmın kutru: 0,17) (res. 44). Bu kapların itinalı bir surette yapılmış ve saplarının tezyin edilmiş olması bunlarda, yalnız yemek pişirilmediğini, fakat pişirilmiş yemeğin sofraya getirildiğini muhtemel kılmaktadır.

Res. 45 de görülen yayvan bir kap yahud lenger (kutru: 0,28; yüksekliği: 0,11) iki kulp ihtiva etmekte ve bu kulpların kâseye intibak eden uçları yılan başlarıyla nihayete ermektedirler. Bu kabil lengerler Lüleburgazda, Bulgaristan tümülüslerinde, yahud Boskoreal tunç definesinde bulunmuşlardır [3]. — Yuvarlak kapaklı ve iki demir kulplu bir tencere dahi burada zikre şayandır (kutru: 0,33; yüksekliği: 0,10) (res. 46).

Cam eserler meyanında uzun mahrutî gövdeli, uzun boyunlu ve tek kulplu üç sürahiye zikredebiliriz (yükseklikleri: 0,28) (res. 47). Oldukça şeffaf mavimtrak camdan yapılmış olan bu sürahilerin gövdeleri üzerinde ince ufki beyaz çizgiler göze çarpmak-

[1] Welkow, Bulletin de l'Institut archéol. Bulgare V, 1928-29, sah. 27, res. 26-28. Elehça: aynı yerde, sah. 36, res. 45.

[2] Her ne kadar bu kabil tavaya benzer kaplar muhtelif yerlerde ve bilhassa Bulgaristan tümülüslerinde mebzulen bulunmuş iselerde ekserisinin sapı bir köç başile nihayetlenen bu kapları burada birer birer zikretmekten sarfınazar ediyoruz. Lüleburgaz - Umurca B hüyükünde bulunmuş olan iki patera'yı mukayese ediniz: A. Müfid Mansel, Trakyanın Kültür ve Tarihi, levha XVII, res. 25) Vize patera'sında bulduğumuz kulp tezyinatı oldukça nadirdir. Alikaria hüyükünde bulunmuş olan bir patera'yı mukayese ediniz: Bulletin de l'Institut Archeol. Bulgarev, 1928/9, sah. 29, res. 30-31,

[3] Lüleburgaz lengeri henüz neşredilmemiştir. Bulgaristanda Karağaç tepesi: Bulletin de l'Institut Arch. Bulgare V, 1928/9, sah. 22, res. 18-19. Boskoreal: Archaeologischer Anzeiger 1900, sah. 190, res. 18.

tadır. Bunlardan maada odanın şimali garbi köşesine doğru toplu, fakat maalesef büyük bir kısmı tavandan düşen sıvalar tarafından kırılmış bir halde, ince ve şeffaf sarı camdan mamûl bir hayli tabak, kadeh ve kapa rastlanmış, bunlardan bir kısmının bilâhare terkibine imkân hasıl olmuştur. Bu sayede dört esas şekil tesbit etmek kabil olmuştur: Yassı ve yan cidarları pek alçak ve hemen hemen şakuli olan tabaklar (res. 48, a); daha küçük ve yukarıya doğru genişliyen mail cidarlı kaplar (res. 48, b); ayaklı ve oldukça derin kâseler (res. 49, a); ağızlarına doğru darlaşan derin kadehler (res. 49, b). O devirde hiç şüphesiz tunç ve hatta gümüş eserler kadar kıymetli olan bu cam asarın açıkta bulunmayub tahta bir çekmeçe içinde hıfzolundukları anlaşılıyor. Bunların yanında bulduğumuz demir çiviler, kâbartma şeklinde sığır başlarile müzeyyen tunç kilid mahfazası, kilid kolu, sürgü ve anahtar bakıyeleri bu hususu teyid etmektedirler. Bu camlardan maada odanın muhtelif yerlerinde mavimtırak, yahud sarı, daha adi bir camdan mamûl, mahrutî gövdeli ve uzun boyunlu vazolar bulunmuştur.

Toprak eserler meyanında geniş gövdeli, kalın ve basık ağızlı ve tek kulplu kırmızımtırak kahve rengi üç destiyi zikredebiliriz (yükseklikleri: 0,49; 0,41; 0,46) (res. 50 a-b, 51 d). Lâhdin yanında, garb tarafında, bulunmuş olan iki kulplu ve uzun gövdeli bir şarap küpü calibi dikkattir (yüksekliği: 0,87) (res. 52). Bu küpün gövdesinin sivri bir şekilde nihayete ermesi bunun kısmen toprağa gömülmek için yapılmış olduğunu göstermektedir. Yukarıda tarif ettiğimiz gümüş maşrapanın bu küple alâkadar olduğu anlaşılıyor. Bu büyük küplerden maada mahrutî gövdeli ve uzun boyunlu iki aded küçük vazo dahi bulunmuştur.

A hüyüğünün takriben 50 m cenubu garbisinde, alçak ve yayvan bir tepe vardı (kutru: 30 m.; yüksekliği: 4 m.). Tarafımızdan B harfile gösterilen ve A hüyüğü ile birlikte 13 Ağustosta kazılmağa başlanılan bu hüyüğün orta kısmında, şark - garp istikame-tinde, 10 m genişliğinde bir tranşe açtık (res. 53). On dört günlük bir ameliyeden sonra, 27 Ağustosta, tepenin ortasında ve bugünkü tarla zemininden 0,50 m. aşağıda, yan yana iki mezar bulduk (1 inci mezarın genişliği: 0,55 m.; uzunluğu: 2,05 m. İkinci mezarın genişliği: 0,60 m.; uzunluğu: 1,65 m.). Bu mezarlar şöyle yapılmışlardı: İlk evvelâ zemin düzlenmiş, bu zemin üzerine ölülerin külü ve muhtelif eşya vazolunmuş ve bunların üzerleri balık sırtı şeklinde biri biriyle birleştirilmiş kalın ve kenarlı tuğlalarla örtülmüştü. Toprağın

tazyikiyle tuğlalar kırılmış ve çökmüş olduğundan bu iki mezar res. 55 de görülen şekli almıştı. Tuğlalar kaldırıldıktan sonra büyük mezarın içinde şu eserleri bulmak kabil olmuştur: Şark ucunda bir çelenge aid oldukları anlaşılan 58 adet meşe yaprağını taklid eden, kenarları tırtıllı altın yaprak ve bunların arasında mahrutî gövdeli ve uzun ağızlı bir şişe ve iki kulplu bir kap. Mezarın orta kısmın da etrafı altınla çevrilmiş kırmızı bir taş ve bunun altında aşağıya doğru sarkan iki ince koldan müteşekkil basit bir küpe (res. 56, a), altın bir zincire geçirilmiş yarım ay şeklinde bir askıyı havi bir gerdanlık (zincirin uzunluğu: 0,38; yarım ayın kutru: 0,03) bulunmuştur. Askı orta kısmında rozet şeklinde mavi bir cami ihtiva etmekte ve buun iki tarafında ve uçlarında palamutlarla, orta kısmında ise altın tellerle «filigran» tekniğinde yapılmış çiçek ve yapraklarla tezyin edilmiş bulunmaktadır (res. 56, b) [1]. Orta kısımlarında bugün mevcut olmiyan taşların mahfazası olarak yapılmış beyzi bir kısım ihtiva eden ve üzerleri kabartma nokta yahut hatlarla tezyin edilmiş geniş bir şeritten ibaret olan iki adet altın bilezik (iyi muhafaza edilmiş olanın kutru: 0,055. şeridin genişliği: 0,02) (res. 56, c - d) dahi calibi dikkattir. Aynı yerde bulunmuş olan iki adet yüzükten birincisinin beyaz cam sathı üzerinde arkasında ok mahfazası bulunan ve kısa kollu bir himation giymiş olan ilâhe Artemis tasvir olunmuştur (res. 23, c ve 56, e).— Mezarın garp ucunda bulunmuş olan tunç eserler ise A mezarı eserlerine benzemektedirler. Rutubetin tesiriyle pek fazla bozulmuş olan bu eserler meyanında iki kulplu bir lenger ve bu lengerin içinde, uzun ağızlıklı bir tunç kevgir, bir tunç kandil, muhtelif toprak ve cam uzun ağızlı vazolar, lengerin yanında yayvan tava şeklinde bir kap yahut ağzı üç dilimli musanna kulplu bir «oinohoe»

[1] Bu kabil yarım ay şeklinde askılar zincirli, yahud zincirsiz olarak, Romalılar devrinde revaçtadırlar. Bakınız: F. H. Marshall, Brit. Mus. Catalogue of the Jewellery, 1911, levha 57, No. 2719, 68, No. 2920, 2932-2934. Vize askısının üzerindeki tezyinata müşabih tezyinat M. s. 1 inci asra aid bir kolyeyi meydana getiren altın üstüvaneler üzerinde bulunmuştur: Marshall, ismi geçen eser) No. 2697, levha 57. Marshall buna benzeyen bir parçanın Pompeyide bulunmuş olduğunu kaydetmektedir: Trollope, Illustrations of Ancient Art (1854), levha 25, res. 5). Bu kabil yarım ay seklinde askılar (μηνίσκοι, lunulae) muska olarak kadınlar ve çocuklar tarafından kullanılırdı (Marshall, ismi geçen eser sah. XLVI). Aynı mezarda, bulduğumuz altın yüzüğün taşı üzerinde bir ay ilâhesi olan Artemis = Bendis'e tesadüf etmemiz, bu gerdanlığın bu ilâhe ile alakadar olduğunu muhtemel kılmaktadır.

zikre şayandırlar (res. 54). Mezarın garp ucunda bulunmuş olan mahrutî gövdeli ve uzun boyunlu bir cam vazo dahi calibi dik-kattir. İkinci mezarın içinde ölünün külünden maada pişmiş topraktan mamûl bir takım heykelcik bakiyelerine rastlanmış ve bunlardan ikisini terkip etmek kabil olmuştur. Üzerlerinde boya bakiyeleri ihtiva eden bu heykelcikler (yükseklik: 0,18) (res. 57) dış satırları grifonlarla tezyin edilmiş kırmızı bir kaide üzerinde oturmakta ve ellerinin birinde meyvaya benzeyen (nar?) bir cisim, diğesinde ise rozet şeklinde bir kâse tutmakta ve bunları çalpare gibi biribirine vurmaktadırlar. Çocuklar şişman ve basık vücut ve başlarıyla temayüz etmekte, çıplak olup boyunlarında yalnız bir kolye taşımaktadırlar. Bu çifte mezarın şimalinde dikine vazedilmiş bir tunç şamdan bulunmuştur. Natamam bir şekilde meydana çıkarılan bu şamdan yivli gövdesinin üzerinde kompozit bir sütun başlığı ve bunun üzerinde, dış satırları musanna «kalatos» şeklinde bir kısım ihtiva etmektedir. Bulgaristanda, Elehça tümülü-sünde mümasil bir parçada olduğu gibi [1] başlık ile «kalatos» arasında kandil tabağına müşabih bir kurs bulunmuş olması muhtemeldir.

Bu eserler büyük mezarın bir kadına ve küçük mezarın, toprak heykelciklerin ima ettiği veçhile, bir çocuğa ait olduğunu göstermektedirler. Diğer taraftan B hüyükünün A hüyükünün yanında oluşu ve aynı devire ait bulunuşu bu iki hüyükün sahipleri arasında bir karabet mevcut olduğunu muhtemel kılmaktadır. B hüyükünün A hüyükünün sahibi kıral yahud prensin karısı ve çocuğuna ait olduğunu söylersek, zannederim, hakikatten pek fazla uzaklaşmamış oluruz.

B hüyükünün takriben 80 m cenubunda tarafımızdan C harfile gösterilmiş olan üçüncü bir hüyük kazılmış (kutru: 50 m.; yüksekliği: 2,5 m.) ve hüyükün cenubu şarkî kısmında ve 2,5 m derinlikte geniş bir ateş mahalline rastlanmış ve küller arasında, bir hüsnü tesadüf eseri olarak, üzerinde tüyleri mevcut kır bir atın deri parçaları bulunmuştur. Bu keşif bu tepenin bir ata (hiç şüphesiz A hüyükünün sahibi prene aid bir ata) aid olduğunu göstermektedir[2].

Bu hüyükler grupunun haricinde, bunların takriben 500 m. sarkında tarafımızdan D harfiyle gösterilen bir hüyükte (kutru: 35 m., yük-

[1] Bulletin de l'Institut arch. Bulgare V, 1928-29, res. 48/49, sah. 32 ve 38.

[2] Trakların atlara büyük ehemmiyet verdikleri malûmdur (A. Müfid Mansel, Trakyanın Kültür ve Tarihi, sah. 11-12). 1939 senesinde, F hüyükünde dahi bir at iskeletine rastlanmış olduğunu yukarıda (sah. 93) söylemiştik.

sekliği : 7 m.) üç hafta kadar çalışmış ve tepenin hemen hemen dörtte üçünü kaldırmış olduğumuz halde hiç bir mezara rastlayamadık. Bu tepenin boş olduğunu kabul etmemiz lâzımgeliyor [1].

Yukarıda gözden geçirmiş olduğumuz eserlerin heyeti umumiyesine bir nazar atfedecek olursak altın ziynet eşyasının ve gümüş kadeh ve diğer asarın Romen olduklarını ve lüks eşya olarak Trakya'ya ihraç edilmiş, yahud Romalılar tarafından, bunların himayesi altında bulunan şarkî Trakya kırallarına yahud prenslerine, hediye olarak, gönderilmiş olduğunu kabnl edebiliriz [2]. Bilhassa gümüş eserlerin Hildesheim, Boskoreal defineleri eserleri ve Pompeyi'de bulunmuş olan asar ile pek yakından akraba oluşu bu hususu vazih bir surette göstermektedir [3]. Fakat altın ve gümüş eserlerden maada tunç eserleri dahi İtalyaya izafe etmek mecburiyetindeyiz. Burada tunç sanayiinin Kampanyanın merkezi Kapua şehrinde temerküz ettiği anlaşılıyor [4]. Esasen Vizede bulunmuş olan tunç eserlere müşabih, hattâ bunların hemen hemen aynı eserlere bir taraftan Mısır ve Suriye, diğer taraftan Bulgaristan, Almanya ve Fransa gibi memleketlerde rastlanmış olunması, bunların bir tek merkezde yapıilup muhtelif memleketlere ihraç edildiklerini teyid edecek mahiyettedir. Cam eserleri ve bilhassa şeffaf sarı

[1] Alpullu, Hasköy ve Vize D hüyüklerinde dahi hiç bir mezar emaresine rastlayamadık. Bulgaristanda bu kabil boş hüyüklere sık sık tesadüf olunmaktadır (B. Filow, Die Grabhügelnekropole beiDuvanlij in Südbulgarien, 1934, s. 156-17).

[2] Kıymetli altın ve gümüş asarın imâlât merkezlerinin en mühimlerinden birinin Roma olduğu anlaşılıyor (Marshall, ismi geçen eser, sah. XLIV).

[3] Gümüş vazoların menşe' meselesi arkeolojide bir hayli münakaşayı mucip olmuştur. İmparatorluğun ilk devirlerinde Roma sanatı üzerinde kuvvetli bir İskenderiye tesiri mevcut olduğu gayrı kabli inkârdır. Netekim bu zamana aid bazı gümüş ve tunç vazolar şekil, tezyinat ve teknik bakımından İskenderiye ile alâkadarlırlar. Bu İskenderiye tesirleri üzerinde bilhassa Th. Schreiber durmuş ve kulpları kuşbaşılarla nihayete eren gümüş ve tunç vazoları İskenderiye malı olarak kabul etmiştir (Th. Schreiber, Alexandrinische Toreutik. Abhandlungen d. Saechs. Gesellschaft der Wissenen. philos.- hist. Classe XIV). Drexel ise (Alexandrinische Gefaesse der Kaiserzeit. Bonner Jahrbücher 118, 1909, sah. 182 v. s.) maske ve hayvan frizlerini havi vazoları yine İskenderiye sanat muhitine izafe eylemiştir. Fakat bu hususta İskenderiyeden maada Anadolunun dahi bir rol oynamış olduğu anlaşılıyor (H. de Villefosse, Mon. Piot V, sah. 261-262). Bu muhtelif tesirler altında kalan ve o zamanın mühim sanayi merkezlerinden birini teşkil eden Romada dahi bu kabil vazoların imal edilmiş olduğunu kabul etmek zarureti vardır.

[4] Cato (De Agricultura, 135). Sueton (Caes. 81), Horas (Sat. 1, 6, 16) ve bilhassa Plinius (Nat. Hist. 34,95) e istinad eden H. Willers Kapua'nın imparatorluk devrinde tunç sanayiinin merkezi olduğunu tebarüz ettirmiştir (Willers, Die römischen Bronzeimer von Hemmoor, 1901, sah. 203 v.)

camdan mamûl asarı dahi Romen mamulâtı olarak kabul edebiliriz. Şu halde mahallî eser olarak yalnız toprak vazolar kalıyor demektir.

Fakat bazı eserler işçilik bakımından Romen olmakla beraber mahiyet bakımından Roma telâkkilerinden uzaklaşmaktadırlar. Bu meyanda Part - Sarmat ananesine dahil bulunan yüzükü miğferi, yahut pullu zırhlı elbiseyi zikredebiliriz. Mezar odasının dahili tezyinatı ve lâhdin freskleri dahi, Roma tesirleri göstermekle beraber, cenubî Rusya mezar dekorasyonları grupuna dahil olmaktadır.

Bu mezarın Vizede hüküm süren şarkî Trakya kırallarından yahut prenslerinden birisine ait olması lâzımgeldiğine yukarda işaret etmiş-tik. Mezarın zenginliğini başka türlü tefsire imkân yoktur. Miğfer üzerinde bulduğumuz meşe çelengi, harp ganaimi taşıyan zafer ilâheleri mezkûr kiral yahud prensin harbe iştirak etmiş ve muvaffakiyetler elde etmiş olduğuna işaret etmektedirler. Meşe çelengi (corona civica), malûm olduğu veçhile, askerî bir nişan mertebesinde olup Romalı bir vatandaşın hayatını kurtaran bir Romalıya, birtakım imtiyazlarla birlikte, verilirdi. Binaenaleyh bu miğfer ya Roma için harbetmiş bir kiral yahut bir prence Romalılar tarafından hediye olarak, diğer kıymetli asarı ile birlikte, gönderilmiş, yahut, kendi milletinin anelerini unutmaksızın, Romanın tesiri altında kalmış olan bir hükümdar, kendisi için Romada bu kabil bir miğfer imal ettirmiştir.

Bu keşfiyattan Trakların ve bilhassa Vize mıntakasında oturan Ast'ların kültür seviyesi, dinî nazariyeleri ve ölüleri defnetme âdetleri hakkında umumî neticeler çıkarmaksızın [1] cesetlerin kâffesininin yakılmış olduğunu ve mezarların şark-garp istikametlerine müteveccih bulunduğunu söyleyebiliriz. Enteresan olan nokta tekml bu mezarlarda, ölüler yakılmış olmakla beraber, ceset mefhumunun canlı bir surette baki kalmış olmasıdır. Çünkü gerek A hüyükündeki taş lâhid gerek B hüyükündeki tuğlalarla örtülü mezar normal bir insan cesedini ihtiva edebilecek büyüklüktedirler.

Burada tesadûf ettiğimiz ilâhlar meyanında Diyonizos mühim bir mevki almaktadır [2]. Üzerinde diyonizyak semboller ihtiva eden gümüşkadeh ve diğer eserlerde (bilhassa tunç asar) bulduğumuz Satir, Silen, keçi ve yılan başları, şarap kadehi ve küplerinin mebzuliyeti bu hususu vazıh bir surette göstermektedir. İlâhe Atena'ya ise, mü-

[1] Bunu ancak bu havalide 35-40 kadar tümülüs kazdıktan sonra yapabiliriz.

[2] Trak ilâhı olarak, Diyonizos için: Pauly-Wissowa, Realenzyklopaedie VI A 1, sah. 488 v. s. (G. Kazarow).

sellah bir şekilde lâhdin içindeki yüzük üzerinde rastlıyoruz [1]. B kadın mezarında bulunmuş olan yüzük taşının üzerinde ilâhe Artemis'in tasvir edilmiş olması calibi dikkattir; malûm olduğu veçhile bu ilâhe Trakyada mahallî bir ilâhe olan Bendis ile hemcins addedilirdi [2]. Aynı zamanda bir ay ilâhesi olan Bendis ile kolyenin askısında bulduğumuz yarım ayın alâkadar olması pek muhtemeldir [51].

Son olarak bu mezarların tarihine dair birkaç söz söyleyelim. A mezarında bulunmuş olan gümüş ve tunç asarı tetkik ederken bunların Hildesheim yahud Boskoreal defineleriyle arzettikleri karabete müteaddit defalar işaret ettik. Elyevm Berlin müzesinde bulunan bu gümüş definesinin büyük bir kısmı, üzerlerindeki tezyinat bakımından Romada Farnezina evinin tezyinatı ile beraber gitmekte, binaenaleyh imparator Avgustus zamanına ait bulunmaktadır [52]. Boskoreal'de bulunmuş olan gümüş definesi [53] ve tunç definesi [54] bu havalinin

[1] Atena'nın Trakyada pek büyük bir itibare mazhar olmadığını bu ilâheye aid eserlerin azlığı göstermektedir. Bakınız: Pauly-Wissowa, *Realenzyklopaedie* VI A 1, sah. 526 (G. Kazarow).

[2] Pauly-Wissowa, *Realenzyklopaedie* III, sah. 269. Suppl. Bd. I, sah. 247. VI A 1, sah. 505 v.s.

[51] Yukarıda not 41 e bakınız.

[52] Elyevm Berlin müzesinde hifzolunan bu mühim defineye dair, yukarıda müteaddit defalar zikrettiğimiz Winter ve Pernice'in eserinden maada şu eserlere dahi müracaat olunabilir: E. Hübner, *Zum Hildesheimer Silberfund*, *Archaeologische Zeitung* 26, 1868, sah. 110 - 111. — F. Lenormant, *Le trésor d'Hildesheim*, *Gazette des Beaux-arts* 2, 1869, sah. 408 - 425. — R. Schöne, *Zum Hildesheimer Fund*, *Hermes* 3, 1869, sah. 469 - 479 — F. W. Unger, *Der Silberfund von Hildesheim*, *Zeitschrift f. bild. Kunst* 4, 1869, sah. 65 - 71. — E. Hübner, *Zum Hildesheimer Silberfund*, *Archaeologische Zeitung* 28, 1870/71, sah. 89 - 90. — F. Winter, *Zum Hildesheimer Silberschatz*, *Archaeologischer Anzeiger* 1897, sah. 115 - 131. — J. Lessing, *Der Hildesheimer Silberfund*, *Archaeologischer Anzeiger* 1898, sah. 32-39. — E. Winter - E. Pernice, *Zum Hildesheimer Silberschatz II*, *Archaeologischer Anzeiger* 1899, sah. 121 - 130.

[53] Müteaddit defalar zikrettiğimiz Mon. Piot V den maada bu defineye dair şu eserlere dahi bakınız: A. H. de Villefosse, *Le trésor d'argenterie de Boscoreale*, *Gazette d. Beaux-arts* 14, 1895, sah. 89-104. — Aynı müellif, *Le trésor d'argenterie de Boscoreale*, *Comptes-rendus de l'Académie des inscriptions et belles lettres* 4. S. 23, 1895, sah. 257 - 279, 472 - 482, 575 - 587. — E. Bonnaffé, *A propos du trésor de Boscoreale*, *Gaz. d. Beaux-arts* 15, 1896, sah. 112 - 120. — F. Winter, *Der Silberschatz von Boscoreale*, *Archaeologischer Anzeiger* 1896, sah. 74 - 87. — A. André, *Le trésor de Boscoreale*, *Revue Archéologique* 4. S. II, 1903, II sah. 342 - 343. — A. H. de Villefosse, *L'argenterie et les bijoux d'or du trésor de Boscoreale*, Paris, 1903. Bu mühim define elyevm Pariste, Louvre müzesindedir.

[54] Yukarıda zikrettiğimiz E. Pervice'in «Bronzen aus Boscoreale» (*Archaeologischer Anzeiger* 1900, sah. 177 - 198) adlı makalesinden maada Berlin müzesi tunç eserler kataloglarına dahi bakılabilir.

Vesüv'ün indifai neticesi harap olduğu M. s. 79 senesinden evvelki bir devre ait bulunmaktadır. Diğer taraftan Vize asarı Bulgaristanda M. s. 1 idci asra ait tümülüslerde bulunmuş olan asar ile beraber gitmektedirler [55]. Şu halde bu eserleri ve dolayısıyla A ve B mezarlarını M. s. 1 inci ve hattâ bu asrın ilk nısfına, ve A mezarının bir Trak kıralına ait olduğunu kabul ettiğimizde, M. s. 44 senesinden önceki bir devire ait olduğunu söyleyebiliriz. Vize mezar keşfiyatı, yalnız zenginlik ve tenevvü bakımından değil, fakat muhtelif kültürlerle arzettiği rabitalardan dolayı, zannımıza göre antik kültür, sanat ve dinler tarihinde mühim bir rol oynamaya namzettir. İleride yapılacak araştırmalarda bu keşfiyatın ortaya attığı birtakım meselelerin halli mümkün olacağına kani bulunmaktayız.

---

[55] Bilhassa Cambaztepe, Alikaria ve Elehça tümülüsleri.

LES FOUILLES DE THRACE

Dr. Arif Müfid Mansel

I — COURT APERÇU SUR LES TRAVAUX EXÉCUTÉS DANS LA PÉRIODE COMPRISE ENTRE 1936 ET 1939.

Les travaux de fouilles en cours d'exécution en Thrace depuis 1936, par les soins de la Société d'Histoire Turque, ont donné jusqu'ici d'importants résultats. Par l'abondance de leurs trouvailles, ces travaux ont mis en lumière l'inanité des assertions prétendant depuis d'assez longues années que la Thrace serait un pays pauvre en fait de trésors archéologiques. Certes il ne faut pas s'attendre à y découvrir des restes de grandes villes antiques ni des vestiges de bâtisses monumentales. Mais on rencontre à proximité des cités et des villages d'aujourd'hui et, le plus souvent sur des endroits élevés, des tertres coniques, faits de terre amoncelée. Ces tertres ou tumulus, qui de tous temps ont excité la curiosité des voyageurs et dont la signification est restée longtemps inconnue ont été mis en rapport par l'archéologue français A. Dumont avec le passage d'Hérodote (V,8) relatant les coutumes funéraires des anciens Thraces. A. Dumont montra ainsi que la plupart de ces monticules n'étaient autre que des monuments funéraires [1].

Les voyages d'études et les fouilles que j'ai entrepris depuis l'an 1936 au nom de la Société d'Histoire Turque se sont bornés à établir la répartition, les caractères généraux, ainsi que les modes de sépulture des tumulus se trouvant au Nord du fleuve Erguéné.

En 1936 nous avons fouillé à Alpoullou un tumulus, de 50 m. de diamètre et 7 m. de hauteur, situé sur des buttes au Nord de la Raf-

[1] A. Dumont, Voyage archéologique en Thrace (Archives des missions scientifiques II, 6, 1871). Au sujet du passage d'Hérodote V, 8 cf. Semenov Wochenschrift für klassische Philologie 1911, S. 1429. Ces tumulus à base circulaire et partie supérieure conique, entrent dans le groupe B de B. Wace (Annals of the British School at Athens 20, p. 123 ss.) et au groupe I de St. Casson (Macedonia, Thrace and Illyria, 1926, p. 120 ss.) Sur ces tumulus cf. encore: Pauly-Wissowa, Realenzyklopaedie der klassischen Altertumswissenschaft, VI, A, 1, p. 535 ss. (G. Kazarow). — A. Müfid Mansel, Trakyann Kültür ve Tarihi, 1938, p. 15 ss..

finerie de Sucre. Nous n'y trouvâmes pas de sépulture; mais par contre, à 25-30 cm. de profondeur au-dessous du sol naturel, des restes d'habitations préhistoriques, détruites par un incendie, ainsi qu'en témoignent des masses d'argile à surface rougie et des os d'animaux, et surtout une grande quantité de céramique monochrome, noire, grise ou brune. Il nous fut possible de recomposer une partie de ces vases travaillés à la main et à surface extérieure polie et munie de dessins géométriques incisés. La forme la plus caractéristique y est représentée par un vase à anse unique, à ventre arrondi et à long col. La céramique trouvée ici offre, tant par sa forme que par sa technique de grandes analogies avec celle de la culture dite de Toszeg A des premiers siècles de l'Âge de Bronze, qui a été mise au jour dans différentes provinces de la Hongrie actuelle. Il y a donc lieu de dater la céramique d'Alpoullou du début du second millénaire av. J.—C. [1].

Un tumulus de petites dimensions (20 m. de diamètre, 3 m. de hauteur) situé à 5 km. au Sud d'Alpoullou, dans le cimetière du village appelé Sinanlı, a été également fouillé [2]. Nous avons constaté que ce tumulus avait été violé antérieurement. Des sondages effectués aux environs ont permis de mettre au jour des objets ayant appartenu aux différentes sépultures du Ier ou IIème siècle ap. J. - C. Il est intéressant de constater ainsi que le cimetière turc de Sinanlı se trouve sur l'emplacement d'un cimetière thrace, comme si rien n'avait changé depuis des siècles.

Dans un autre tumulus (diamètre 30 m., hauteur 7 m.), se trouvant à proximité de Hasköy d'Edirné, nous n'avons pu trouver aucune tombe [3].

[1] Sur les résultats de ces fouilles on peut trouver des aperçus succincts dans les ouvrages suivants: A. Müfid Mansel, Les Fouilles de 1936-37 en Thrace (La Turquie Kémaliste, Numéro spécial consacré au IIe Congrès d'Histoire Turque et à l'Exposition d'Histoire, No. 21-22, Déc. 1937, p. 37-28 fig. 1-4. Arif Müfid Mansel, Trakyanın Kültür ve Tarihi, p. 22-23 fig. -29-31. Sur la céramique de l'Âge du bronze, représentée par Toszeg A cf. V. G. Childe, The Dawn of the European Civilization, 1937, p. 200 ss. The Danube in the Praehistory, 1929, p. 246 ss. — F. v. Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 1912-1936. 24.-25. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1934-35, p. 61 ss.

[2] Pour la photographie de ce tumulus voir: A. Müfid Mansel, Trakyanın Kültür ve Tarihi, pl. V, fig. 5.

[3] Il existe aussi des tumulus vides de cette sorte. On a pu en rencontrer en maints endroits de Bulgarie. Pour la photographie du tumulus de Sinanlı voir:

Des quatre tumulus se trouvant à 3,5 km. à l'Est de Luléburgaz [1] et portant le nom de Huyuks d'Umurdja, nous fouillâmes trois pendant l'été de 1937. Dans un tumulus que nous désignâmes de la lettre B (diamètre 65 m., hauteur 11 m.), nous découvrîmes deux tombes, dont l'une se trouvait à la base du monticule, à 11 m. de profondeur et l'autre sur le côté Ouest, à 2 m. au-dessus du sol naturel. Ces sépultures ne sont que de simples fosses rectangulaires: la première était couverte sur sa partie supérieure de poutres en bois; la seconde était recouverte de larges briques à surface concave ou convexe. Nous avons découvert, à l'intérieur aussi bien qu'au voisinage immédiat, fort peu d'objets en or et en argent, par contre une grande quantité d'objets en bronze, en verre et en terre cuite, la plupart des objets de toilette, qui nous induisent à les considérer comme des sépultures de femmes. Six monnaies d'argent mises au jour dans la tombe extérieure et allant du règne de Vespasien jusqu'à celui d'Hadrien, ne laissent subsister aucun doute sur le fait que ces deux tombes appartiennent au IIème siècle ap. J.-C. Les fosses tombales contenaient, les cendres des défunts, préalablement incinérés [2].

Dans le tumulus C, sis à proximité du tumulus B et beaucoup plus petit que ce dernier (diamètre 55 m., hauteur 4 m.), nous n'avons pu trouver de sépulture. Quant à la tombe du tertre D (diamètre 35 m., hauteur 6 m.), nous avons constaté qu'elle avait été ouverte et pillée antérieurement [3].

En 1938 nous avons choisi la région de Vizé comme centre de nos recherches. La ville de Vizé (l'ancienne Bizyé) est située sur le penchant méridional des «Balkans de Strandja», appelés aussi «Petits Balkans», qui longent dans la direction Sud-Est la côte de la

---

Trakyanın Kültür ve Tarihi, pl. VI, fig. 7. Le tumulus de Hasköy forme le premier monticule d'un groupe important de tertres échelonnés d'Arpatch et Kukuler, jusqu'à la bourgade de Suloğlu, suivant la vallée du ruisseau de même nom. Cf. Trakyanın Kültür ve Tarihi, p. 16.

[1] L'ancien nom de Luléburgaz était Bergulé ou Arcadioupolis. Voir: Pauly-Wissowa, Realenzyklopaedie der klass. Altert. III, 1, p. 293 (Oberhummer).

[2] Sur les fouilles de Luléburgaz voir l'article de l'auteur dans «La Turquie Kémaliste» (No. 21-22, déc. 1937) p. 38 ss., fig. 5 ss. — Trakyanın Kültür ve Tarihi, p. 18-19, pl. VIII-XVIII.

[3] Une galerie dans la direction Sud-Nord, découverte dans le tumulus D, montre que les chercheurs y ont travaillé d'une façon sérieuse. Selon une rumeur qui circule à Luléburgaz, ce tertre aurait été ouvert par les Russes, lors de la campagne de 1878.

Mer Noire. Centre principal de la région habitée par une tribu thrace, les Astes, Bizyé fut dans la période comprise entre le Ier siècle av. J.-C. et l'an 44 ap. J.-C., qui marque l'annexion de la Thrace comme province à l'Empire Romain, la capitale du «Royaume de Thrace Orientale», fondée par une dernière dynastie autochtone [1]. Cette ville, réputée pour la beauté de son site et l'abondance de ses sources, est bâtie sur deux colonnes dominant une plaine fertile, arrosée par l'Anadéré. Elle est riche en vestiges anciens et renferme, entre autres, une citadelle, dont la partie supérieure est byzantine (VIe siècle) et les parties inférieures d'une époque plus ancienne. Dans la vaste plaine qui s'étend devant la ville, ainsi que sur les collines qui se trouvent au Sud et Sud-Est, on voit une quarantaine de tumulus de grandeurs différentes.

Les recherches effectuées sur ces tumulus étaient guidées par l'hypothèse disant que ces sépultures doivent appartenir à des rois ou à des princes ayant résidé à Vizé. Les résultats de nos fouilles ont confirmé l'exactitude de notre supposition. En effet nous avons ouvert cette année quatre tumulus et, dans celui que nous avons désigné par la lettre A, nous avons eu la chance de découvrir une sépulture princière. A part cela, des sondages faits dans l'intérieur de la ville, à Tchömlékdi Tépé [2] et au pied de la citadelle, ont mis au jour d'importants restes de bâtiments appartenant aux IIe et IIIe siècles de notre ère [3].

[1] Au sujet de cette ville, dénommée par Etienne de Byzance et Strabon : (VII, 331) : «Τῶν Ἀστών βασιλείων» et par Pline (N.H. IV. 47) : «arx regum Thraciae» on peut consulter Pauly - Wissowa, *Realencyklopaedie* III, 1, S. 552 (Oberhammer) . - M. Christodoulos, *Περιγραφή ιστοριογεωγραφική τῆς ἐπαρχίας Σαράντα Ἐκκλησιῶν*, Athènes 1881, p. 35 ss. — Th. Lakidis, *Ἡ Θράκη καὶ αἱ Σαράντα Ἐκκλησίαι*. İstanbul, 1899. — F. Schaffer, *Archaeologische Beobachtungen auf einer Reise im oestlichen Thracien*. Oesterreichische Jahrbücher VI, 1903, Beibl. p. 63 ss. — Skorpil, *Notes sur les antiquités de Strandja — Planina*. Bulletin de la Société archéologique Bulgare III, 1912-13, p. 238 ss.

[2] Christodoulos, ouvrage cité, p. 36, fait mention des antiquités mises au jour au «Tchömlékci Tépé». Nous y avons trouvé les restes d'une bâtisse d'époque romaine avec péristyle (villa ?), transformée dans une époque postérieure en presse vinicole. La bâtisse était malheureusement très délabrée.

[3] Au pied de la citadelle nous avons mis au jour une série de «substructions» formée d'épais cintres construits sur un terrain en pente et s'appuyant sur des bases solides. Les grandes pièces architecturales en marbre qui se trouvent en cet endroit, mais dont la plupart ont la partie supérieure mise en pièces ou effritée, indiquent qu'il existait ici un grand bâtiment. Les fouilles y afférentes seront publiées séparément.

En cette même année nous avons fouillé deux tumulus (sur trois existants) à environ 3 km. au Sud de la ville de Kirklareli [1], qui fut, nous le savons à présent, un important centre aux Ve et IVe siècles av. J.-C. Celui désigné par la lettre A renfermait un vestibule rectangulaire, une chambre funéraire circulaire en pierre de 6,80 m. de diamètre, surmontée d'une coupole de style mycénien, formée d'anneaux concentriques se rétrécissant vers le haut, et construite selon une technique parfaite [2]. Le tertre désigné par la lettre B contenait une tombe à chambre du type dit «macédonien», composée d'un vestibule rectangulaire et d'une chambre funéraire également rectangulaire, recouvertes toutes deux d'une voûte cintrée en pierre. Ces tombes qui appartiennent aux Ve et IVe siècles av. J.-C. avaient été pillées antérieurement [3].

En 1939 nous avons fouillé cinq tumulus dans la plaine de Vizé (désignés par nous par E, F, G, H, I). Au sommet du tertre E, le plus grand de tous, (diamètre 65 m., hauteur 18 m.) on a mis au jour une tombe rectangulaire contenant divers objets en or, en bronze, en fer, en verre et en terre cuite (Ier siècle ap. J.-C.). On y a pratiqué une grande tranchée pour découvrir la tombe principale qui devait se trouver à la base du tertre. L'intérieur de cette tranchée, poussée jusqu'à une profondeur de 16 m., ayant été rempli d'eau par suite de pluies ininterrompues, nous nous sommes vus obligés d'y suspendre les travaux. Dans le tumulus F, tout proche du dernier (diamètre 40 m.; hauteur 3 m.) on a découvert un squelette de cheval dont la tête manquait. Le tertre G n'a rien fourni d'intéressant. Dans H nous avons

[1] Pour Kirklareli (anc. Kirkkilise), dont le nom antique n'est pas connu de façon certaine, on peut consulter: Christodoulos, Περιγραφή ιστοριογεωγραφική τῆς ἐπαρχίας Σαράντα Ἐκκλησιῶν, Athènes 1881. - Christodoulos, Ἡ Θράκη καὶ αἱ Σαράντα Ἐκκλησίαι, İstanbul 1897.

[2] On a trouvé jadis en 1891, lors de la construction des fortifications au lieu dit Eriklidjé un tombeau à coupole du même type (Christodoulos, p. 268) décrit par Hasluck (Annuals of the British School at Athens XVII, 1910/11, p. 76-79. — XVIII, 1912/13, p. 216). Aux environs de Mezek (Djesri Mustafa Pacha) en Bulgarie, on a pu mettre au jour deux tombeaux analogues (cf. B. Filov, Die Kuppelgräber von Mezek. Bulletin de l'Institut archéologique Bulgare XI, 1937, p. 1 ss). Notre tombeau qui est le plus grand et le plus monumental de tous, possède une importance particulière à cause des bandes verticales en stuc qui s'élèvent vers la coupole et les trous en couches horizontales, servant à la fixation des ornements métalliques. Ce tombeau sera publié ultérieurement.

[3] Pour le type de sépulture cf.: Th. Macridy, Un tumulus macédonien à Langaza. Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts XXVI, 1911, p. 193 ss., pl. II-VI.

trouvé trois tombes à fosse, offrant trois variétés intéressantes. Le tumulus I ne contenait point de tombe.

La même année le troisième tumulus des environs de Kırklareli (tumulus C) a été fouillé. On y a constaté une tombe à chambre de forme rectangulaire (12 m. de longueur sur 3,12 m. de largeur) contenant quatre pièces et recouverte d'une voûte cintrée en pierre. Ouverte et pillée comme les autres cette tombe appartient également au Ve ou au IVe siècle av. J. - C.

II. - Les Fouilles de Vizé en 1938

Les résultats les plus importants de nos recherches de quatre années ont été obtenus à Vizé, en 1938. C'est pour cette raison que nous nous proposons de traiter ces fouilles d'une façon plus détaillée. Dans cette étude, il ne sera question que des tumulus. Quant aux sondages exécutés à l'intérieur de la ville de Vizé et aux fouilles de Kırklareli, ceux-ci feront l'objet d'un autre article que nous nous proposons de rédiger ultérieurement.

Les fouilles envisagées dans la plaine de Vizé en 1938, ont duré du 13 Août jusqu'au 17 Septembre. Du 18 Septembre jusqu'au 5 Octobre on a travaillé dans la ville de Vizé même et à Kırklareli. L'auteur de ces lignes y assumait les fonctions de directeur de fouilles; le poste d'assistant était occupé par Melle. Muniré Karadjalarlı, assistante d'archéologie à l'Université d'Istanbul; le comptable était Şefik Güneşli, premier secrétaire au Musée du Palais de Topkapou, et enfin l'architecte, Mazhar Altan, architecte attaché à l'Inspection générale de Thrace. Il m'est un devoir bien agréable de remercier tous ces collaborateurs pour leur travail plein d'abnégation, et spécialement Monsieur Şefik Güneşli, pour l'aide précieuse qu'il n'a jamais cessé de me fournir. Monsieur Nurettin Akbulut, chimiste attaché à la Direction générale des Musées, a été appelé sur les lieux de travaux, après la découverte des tombes et nous a apporté un précieux concours dans les travaux de l'enlèvement des fresques et l'emballage des trouvailles.

Ainsi qu'il a été dit plus haut, quatre tumulus situés à 4 km au sud de Vizé, soit au bord de l'Anadéré, au cours sinueux, soit à proximité de cette rivière, ont été fouillés au cours de cette année. Ces tumulus ont été désignés par nous par les lettres A, B, C et D, selon leur ordre d'excavation. Dans le tumulus A de 50 m. de diamètre et 9,50 m. de hauteur, de forme conique à peu

près régulière (fig. 1), nous avons ouvert dans la direction Est-Ouest une tranchée de 8 m. de largeur, élargie au milieu du tertre jusqu'à 20 m. (fig. 2 et 3) et poussée jusqu'à une profondeur de 9 m. Le résultat de ces recherches fut la découverte d'une chambre mortuaire de forme rectangulaire, de 4,62 m de longueur sur 3,12 m de largeur, construite de pierres calcaires formant des assises régulières et recouverte d'une voûte cintrée faite du même matériel (fig. 3). Les petits côtés du rectangle sont dans la direction Est-Ouest. Le sol dallé de briques carrées se trouve à 1,30 m. au dessous du niveau extérieur (fig. 4). L'épaisseur moyenne des murs est de 50 centimètres. Comme on le voit sur la fig. 3, il existe aux quatre coins du rectangle, quatre murs de 1,50 m. de longueur sur 0,40 m. d'épaisseur, formant ainsi les prolongements des petits côtés du rectangle (cf. aussi fig. 7). A l'extérieur, le long des grands côtés du rectangle, se trouvent des morceaux de pierre calcaire de différentes dimensions, qui compensaient ainsi la pression exercée par la voûte sur les parois latérales (fig. 1 et 6). Dans cette partie les murs s'élèvent verticalement jusqu'à une hauteur de 1,18 m.; à cette hauteur commence la voûte cintrée recouvrant la chambre mortuaire, dont la hauteur maxima est de 2,74 m. Du bel appareil de pierres on peut se rendre compte en examinant la fig. 9.

La chambre sépulcrale comporte sur son côté Est une porte de 1,40 m. de largeur et 1,17 m. de hauteur, encadrée par deux piliers et un linteau profilé en marbre. A l'extérieur de la porte on a posé une plaque en pierre, d'une seule pièce, de 1,70 m. de hauteur sur 1,45 m. de largeur, rattachée au seuil par trois grands crochets en fer (fig 7 et 10). Nous voyons donc qu'on a déployé un grand effort pour assurer l'inviolabilité de la chambre et en défendre l'accès.

Dans l'intérieur de la chambre, en un endroit proche du coin Sud - Est, il y avait un sarcophage en pierre, portant un couvercle à double pente (fig. 5, 6, 11). La cuve et le couvercle ont une forme irrégulière. La longueur du sarcophage est de 2 m. dans sa partie inférieure et 2,12 m. dans sa partie supérieure. La largeur du côté Est de 0,90 m., tandis que celle du côté Ouest atteint 1,02 m. La hauteur latérale du couvercle est de 0,20 m., la hauteur centrale de 0,30 m.; la longueur de la partie supérieure du couvercle atteint 2,12 m. La hauteur de la cuve du côté Est est de 0,90 m. et du côté Ouest de 1,02 m. Après avoir placé la cendre du mort, avec un certain nombre d'objets de valeur, le couvercle avait été fixé, à ce qu'on voit, à la cuve au moyen de plusieurs crochets en fer; après quoi, l'extérieur avait

été recouvert d'une forte couche de gypse, sauf le long côté faisant face au mur, et orné de peintures.

Sur la face principale du sarcophage (fig 12 - 13), on voit sur un fond blanc tâcheté une porte et de part et d'autre de cette porte, des guirlandes ornées de rubans (taenia). L'encadrement de la porte est jaune et bleu, les grilles placées à la partie supérieure des battants et les panneaux des parties inférieures sont bruns rougeâtres. Les guirlandes sont brunes et rouges, les rosettes placées au milieu de ces dernières sont noires. Sur les petits côtés d'une couleur également blanche tâchetée on voit dans la partie supérieure une rosace noire. Le partie supérieure du couvercle est rouge. Le sarcophage, avec la porte de sa façade et son couvercle rouge, imite donc une maison recouverte de tuiles rouges.

Non seulement l'extérieur du sarcophage, mais aussi l'intérieur de la chambre sepulcrale était complètement enduit de gypse et orné de différents dessins multicolores. Dans la partie la plus basse nous voyons une frise de socle de 0,20 m. de hauteur, imitant le marbre avec ses nervures polychromes, noires, rouges et jaunes, sur fond blanc. Immédiatement au-dessus de ce socle viennent de grands panneaux blancs de 1,25 m. de hauteur et 0,95 m. de largeur, limités par de larges lignes rouges et jaunes et des lignes noires plus minces. Au-dessus de panneaux nous voyons une frise de 0,32 m. de hauteur, limitée par de grosses lignes noires, qui contient sur son fond rouge foncé, deux rangées de demi-cercles, peinturlurés de bleu de brun de jaune et, au-dessus et au-dessous des points de jonction de ces derniers, des palmettes, des motifs végétaux et des vases blancs et jaunes extrêmement élégants (fig. 14 - 20).

L'intérieur de la voûte est orné d'étoiles blanches à huit bras, sur fond bleu (fig. 9, 15, 20). Le plafond représente donc bien le ciel étoilé.

Sur le mur Est, dans l'espace limité par la frise rouge et le cintre de la voûte, il y avait des représentations humaines. Mais le mur en cette partie s'étant effondré par suite de la pression de la terre, il nous fut malheureusement impossible de restaurer ces fresques importantes.

Lors de notre entrée dans la chambre, nous avons vu qu'une grande partie de ces fresques et même partiellement les pierres des murs et de la voûte étaient tombées sur le plancher et que ces dernières s'étaient ramollies et désagrégées par l'effet de l'humidité (fig 11). Mais les restes de fresques conservés (fig. 14, 16) ont suffi pour

la reconstitution des décorations des murs et de la voûte. La chambre sépulcrale a été restaurée, en grandeur naturelle, grâce à l'aide matérielle de la Société d'Histoire Turque, dans une des salles de l'étage supérieur du Musée d'Istanbul. Les photographies 13 et 15 et 17-20 en donnent une idée.

L'influence romaine dans la décoration du sarcophage et de la chambre est indéniable. On voit souvent sur les sarcophages romains des guirlandes (notamment sur les sarcophages découverts en Asie Mineure), et des portes, représentées en bas-relief. Mais le côté intéressant de la tombe de Vizé, tant dans son sarcophage que dans les fresques de l'intérieur est le fait qu'elle n'est point entièrement romaine, tout en accusant l'influence de Rome. Des sarcophages en pierre ou en bois recouverts partiellement avec du plâtre ou orné avec des appliques en os et en gypse, ont été découverts dans des tumulus de la Russie méridionale [1]. Les fresques de la chambre rappellent le style d'«incrustation»; la frise rouge offre des affinités avec les peintures du «second style» [2]. Toutefois cette décoration se rapproche davantage des fresques découvertes dans les tombes de la Russie méridionale, où il est possible de trouver - surtout dans la région de Kertch - des scènes figurées, notamment sur les parois supérieurs des murs [3]. Les tombes découvertes dans ces régions ouvrent le champ à d'intéressantes analogies, tant du point de vue du plan, que de la technique et de la décoration [4].

Parmi les objets que nous découvrîmes dans le sarcophage, qui contenait la cendre du cadavre incinéré (cf. fig. 21), nous pouvons citer des feuilles de laurier en or, avec des nervures en relief. On en a trouvé une soixantaine. Une partie se trouvait sur le côté Ouest

[1] Par exemple N. Kondakoff - J. Tolstoi - S. Reinach, *Antiquités de la Russie méridionale*, 1891, p. 39 ss. fig. 46. - C. Watzinger, *Griechische Holzsarkophage* (Wissenschaftl. Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, Heft 16)

[2] Dans le style dit d'«incrustation», il est possible de constater des peintures murales imitant le marbre et comprenant un socle, une partie moyenne consistant en hauts panneaux et une ou plusieurs frises sous forme d'une mince bande (par exemple: F. Mazois, *Les Ruines de Pompéi* III, pl. 36). Le principe de cette composition est conservé dans le IIe style. Une ornementation analogue à celle de la frise rouge de Vizé, se voit dans la maison Livie, à Rome, appartenant au IIe style tardif (W. Zschietzschmann, *Die Antike Kunst*, II, 2, pl. X).

[3] N. Kondakoff - J. Tolstoi - S. Reinach, ouvrage cité, p. 30 ss. fig. 30 ss. 191 ss.

[4] S. Reinach, *Antiquités du Bosphore Cimmérien*, 2ème édit., p. 37, pl. C, No 7 - 10.

du sarcophage et une autre était attachée sur une bande en cuir de forme circulaire entourée d'une espèce de tulle (fig. 22) formant ainsi une couronne de laurier; quelques unes ornaient probablement comme appliques un manteau rouge étalé dans l'intérieur du sarcophage. Sur tous les objets sans exception qui se trouvaient à l'intérieur du sarcophage il y avait une épaisse couche de cendre rougeâtre, ce qui nous induit à croire qu'ils étaient recouverts d'une étoffe rouge.

Nous avons trouvé au milieu du sarcophage deux bagues en or dont l'une grande et épaisse (diamètre intérieur 2,50 cm.), ne pouvait être portée qu'au pouce. Le châton de l'anneau est orné d'une représentation, rappelant la fable du renard et de la cigogne (fig. 23 a): au milieu se trouve un vase à une seule anse; à l'un des côtés du vase on voit une cigogne, et à l'autre, un chien ou un renard regardant un papillon qui vole plus haut. L'autre, beaucoup plus petite et plus mince (diamètre intérieur 2 cm.), porte sur son châton une représentation d'Athéna, avec lance et bouclier, se reposant après la victoire (fig. 23 b) [1].

Parmi les autres objets découverts à l'intérieur du sarcophage nous pouvons mentionner cinq vases à boire en argent, dont le premier a la forme d'un gobelet à ouverture très évasée et porte sur la surface extérieure des reliefs (emblemata), dont certaines parties sont rehaussées au moyen des dorures (hauteur 0,10 m.) (fig 24-25). Parmi ces reliefs citons entre autres un Satyre en extase, s'avançant vers la droite en tenant dans une main une thyrses et une peau de léopard et dans l'autre un canthare; ou bien des masques dionysiaques, qui reposent sur des bases dessinées avec des lignes pointillées. Parmi ces masques qui sont représentées de face ou de profil il y en a qui portent la barbe, il y en a d'autres qui sont imberbes; la plupart ont les cheveux bouffant sur le front et quelques masques de Satyre portent aussi des cornes. On peut y trouver également des masques de Ménades ou de Silène chauve, portant une couronne de lierre sur le front. Parmi les objets dionysiaques nous citerons des thyrses ornées de rubans à leurs extrémités, des cistes rondes (cista mystica), de l'intérieur desquelles sort un serpent, des autels cylindriques sur lesquels luit la flamme, des torches, des «syrinx», des bâtons à bout recourbé et ornés de rubans (pedum), des tympanons, des sonnettes et des outres de vins entourés de lierre. Derrière certains masques

[1] E. Pernice - F. Winter, Der Hildesheimer Silberfund, 1901, p. 21 - 24, I - II; cf. aussi fig. 6 en page 24.

de Silène on voit un pin, petit arbre qui joue un rôle important dans le culte de Dionysos. L'anse du gobelet a la forme d'une statuette d'Eros, qui tient des deux mains et une colombe et qui a pour base une fleur. La partie inférieure de l'anse, à l'endroit où elle se soude à la panse, est décorée d'une belle palmette [1]. Du point de vue de la forme, ce vase entre dans la catégorie des gobelets aux squelettes ou d'un gobelet orné d'un semis de plumes d'oiseau, faisant partie du fameux trésor d'argenterie, découvert dans la villa Boscoreale, près de Pompéi [2]. Il offre, à cause de la figure de Satyre en extase des ressemblances avec des reliefs néo-attiques et notamment avec les figures d'une coupe d'argent trouvée à Vicarello [3]. Les masques et les objets dionysiaques, mentionnés ci-dessus permettent d'établir d'intéressantes analogies avec les «coupes à masques» du trésor de Hildesheim ou bien avec une foule d'objets en argent et en bronze, comportant des frises ornées avec des masques dionysiaques [4].

Quatre autres coupes en argent de forme ovoïde avec deux anses surélevées et un pied tourné comportent sur leur panse des ornements en relief. Ces ornements sont constitués par des groupes de deux cigognes affrontées (probablement le mâle et la femelle), prenant différentes poses et se disputant un serpent ou un papillon (hauteur 0,10 m., les anses comprises 0,11 m.) (fig. 26). La partie inférieure des anses est munie d'une palmette qui s'adapte à la panse. Elles sont fixées à l'orifice par deux têtes de cygnes sortant au-dessous de deux volutes. A la partie supérieure se trouve un ornement floral (fig. 27).

[1] Grâce aux traces de soudure, qui se trouvent sous la coupe, nous voyons que la pièce comportait aussi trois pieds. On peut admettre que ces derniers ressemblaient aux pieds en forme de coquilles que l'on voit sous les coupes aux «squelettes» du trésor de Boscoreale; cf. H. de Villefosse, *Monuments Piot* V, 1899, p. 62, fig. 14. pl. VII - VIII. Je n'ai pu résoudre encore l'inscription écrite en traits très fins, qui se trouve sous le pied et qui se rapporte au poids de la coupe. - Il est évident qu'Eros, dieu de l'amour, représenté sur l'anse, est en relation avec Dionysos, dieu du vin, dont nous voyons les symboles sur la surface extérieure du vase (consulter à ce sujet: Daremberg - Saglio, *Dictionnaire des Antiquités* I, 2, p. 1604 ss.)

[2] *Monuments Piot* V, pl. VII-VIII, XXXIII, 1. Dans le même ouvrage cf. les vases de forme analogue, indiqués p. 224 ss.

[3] *Archäologische Zeitung* 25, 1867, p. 78 ss.; consulter aussi les figures analogues en p. 80-81.

[4] Pernice - Winter, *Der Hildesheimer Silberfund*, p. 35 ss. pl. XII - XVI. - F. Drexel, *Alexandrinische Gefässe der Kaiserzeit. Bonner Jahrbücher* 118 (1909), p. 182 ss. - Comme l'écrit Drexel, (ouvr. cit. p. 208 ss.) les masques représentés sur ces vases se distinguent par l'uniformité de leur style.

Ces coupes offrent, du point de vue de la technique, de la forme et de l'ornementation de remarquables analogies avec celles trouvées à Pompéi, ou bien celles du trésor de Boscoreale, portant des scènes empruntées à la vie des cigones et des grues [1].

Comme dernier objet en argent, découvert dans le sarcophage, nous pouvons citer une petite cuillère à puiser, munie d'un manche vertical (longueur, manche y compris: 9,5 cm.) (fig. 28). Cette cuillère, appelée «cyathos» par les Grecs et «simpulum» par les Romains, servait à tirer le vin des cruches et en remplir les coupes. Comme les cinq pièces décrites plus haut, cette cuillère fait partie de l'«argentum potorium», c'est-à-dire des vases et des ustensiles à boire [2]. Il est fort probable que la grande jarre découverte au côté Est du sarcophage, fut destinée au vin (fig. 46 c).

Parmi les objets en bronze trouvés dans le sarcophage, un casque à visière affectant la forme de tête humaine, est digne d'attirer particulièrement l'attention. Cette pièce de valeur, le premier exemplaire découvert en Turquie, est composée de deux parties travaillées au repoussé et recouvertes d'une mince couche d'argent [3]: le casque proprement dit et la visière en forme d'un «masque», représentant, dans tous ses détails, le portrait d'un jeune homme (hauteur: 0,27 m.) (fig. 29-31). La visière est attachée au casque par une charnière qui tourne juste au niveau du front. Dans les parties latérales du masque, au-dessous des oreilles, nous voyons un anneau et un trou correspondant à chaque extrémité du couvre-nuque. Une bande dont l'une des extrémités est fixée à l'un des trous du couvre-nuque, et l'autre attachée à l'anneau, servait à fixer le masque sur le visage.

La visière, de forme ovale, porte les traits d'un jeune homme imberbe. Les yeux sont vides, seules les pupilles sont indiquées par un mince anneau; les narines comportent des trous; la bouche est

[1] Formes analogues: Pompéi: Museo Borbonico XIII, pl. 49, XV. pl. 35, S. Reinach. Répertoire de Reliefs I, p. 227, No 1.4. Le trésor de Berthouville: S. Reinach, Rép. de Rel. p. 75, No. 1-2; Trésor de Boscoreale: Mon. Piot V, p. 76 ss. pl. 11-12 (grues); pl. 13-14 (cigognes). Les anses aussi sont à peu près identiques (Mon. Piot V, p. 222-223, fig. 54-55). Ces coupes portent au-dessous de leurs pieds des inscriptions en traits fins concernant leurs poids.

[2] Le Musée de Naples possède une riche collection de ces passoires. On a trouvé également des pièces identiques dans le trésor de Boscoreale (Mon. Piot V, p. 111, pl. 24, No. 3)

[3] Il est possible d'en trouver des restes parmi les cheveux.

légèrement ouverte. Tous ces détails montrent que le casque a été porté par son possesseur.

Le casque est richement orné de reliefs. Immédiatement au-dessus du front, se trouve un diadème s'élargissant vers le milieu et orné de reliefs, représentant Scylla, engloutissant les compagnons d'Ulysse. Scylla y est représenté comme un monstre terrible, dont la partie supérieure du corps affecte la forme humaine et dont la partie inférieure est constituée par des chiens et des queues de poissons, qui s'élancent d'une façon symétrique des deux côtés. Il porte dans sa main droite le gouvernail d'un navire qu'il a mis en pièces. Les chiens ont attrapé deux des malheureux compagnons d'Ulysse, tombés dans la mer, qui est caractérisée par des vagues agitées et par des dauphins placés aux coins du diadème - Les représentations de Scylla ne sont abondantes, ni dans l'art grec, ni dans l'art romain [1]. C'est dans la première moitié du IVème siècle av. J. - C. que, sur les pièces de monnaies siciliennes, l'on voit Scylla représenté comme ornement au-devant des casques [2]. Mais cette représentation ne se trouve plus sur des casques postérieurs. Du point de vue du motif et du style, c'est le bas-relief d'une assiette en bronze trouvée à Boscoreale (maintenant au British Museum) [3] qui se rapproche le plus du bas-relief de Vizé. Sur la tête il ya, à part ce diadème une couronne également en relief, formée d'un rameau de chêne. Cette couronne, appelée chez les Romains «corona civica», comporte au devant, en son milieu, une fleur ayant porté, à n'en point douter, une pierre et est rattachée en arrière par un long ruban [4]. - Sur le couvre-nuque presque horizontal on voit des rinceaux de pampre sortant d'une feuille d'acanthé trilobée et se développant symétriquement de part et

[1] O. Waser, *Skylla und Charybdis in der Literatur und Kunst der Römer und Griechen*. Diss. Zürich 1894. - O. Waser, «Skylla» in *Roscher's Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* IV, p. 1035 ss.

[2] Voir bibliographie dans : Roscher, *Lexikon d. griech. u. röm. Myth.* IV, p. 1038 / 39. Scylla est aussi représenté sur les couvre-joues du casque trouvé en Crimée : S. Reinach, *Antiquités du Bosphore Cimmérien*, pl. 28, 1.

[3] Walters, *Catalogue of Bronzes in the Brit. Museum*, 1899, p. 162, pl. 25 et Roscher's *Lexik.* IV, p. 1044, fig. 11.

[4] Une couronne semblable se trouve aussi sur le casque à masque découvert à Djambaztepe près de Plovdiv (B. Filov, *Annuaire de la Bibliothèque de Plovdiv* 1923, p. 140 - 142, fig. 1 - 3). On voit des couronnes du même style sur des pièces de monnaie du temps des premiers Empereurs romains ou bien sur des bustes d'Empereurs (Daremborg - Saglio, *Dict. d. Antiqu.* I, 2, p. 1535 / 36).

d'autre de cette feuille d'acanthé. Ce même motif se rencontre sur les plats en argent du trésor de Hildesheim, contemporains des décorations murales de la maison Farnésina à Rome [1]. Sur les garde-joues on voit des Victoires ailées, debout sur un globe, tenant sur leur épaule un trophée composé d'un casque, d'une cuirasse et de deux boucliers [2].

Ce casque à visière entre dans un groupe de monuments étudiés de façon détaillée pour la première fois par O. Benndorf, dans son ouvrage: « Gesichtshelme und Sepulcralmasken » (Denkschriften der Wiener Akademie, 1878). Des pièces semblables en bronze (parfois argenté ou doré) ou en fer, ont été découvertes jusqu'à ces jours en Angleterre, en Hollande, en France, en Allemagne du Sud, en Serbie, en Roumanie et en Italie. En Bulgarie on en a découvert deux exemplaires: l'un mis au jour à Nicopolis (maintenant à Vienne), l'autre, trouvé dans le tumulus de Djambaztèpe près de Philippopoli (Plovdiv) et entré ensuite au musée de cette ville [3]. Le casque de Vizé, qui constitue l'une des pièces les plus belles et le mieux conservées de cette série, se rapproche, quant au style, d'un casque trouvé à Bettenberge, (Württemberg) dans un tombeau du Ier siècle ap J.-C. [4]. Le style des cheveux rapproche ce casque des têtes de l'empereur Auguste [5].— Quelques uns de ces casques à visière appartiennent à des femmes; ils n'ont dans ce cas pas de trous à la place des yeux et des narines et offrent ainsi des analogies avec les masques mortuaires, placés depuis l'époque mycénienne sur le visage du cadavre et portant des traits individuels. Prenant en considération la forme et la finesse de ces casques Benndorf prétend qu'ils ne peuvent résister à des mouvements violents et ne sauraient être employés qu'avec ménagement, qu'ils n'étaient par conséquent portés que dans les processions religieuses et les parades. Nous sommes encore loin de pouvoir nous prononcer définitivement au sujet de la nature de ces casques. Ce qui est certain, c'est que les Romains ne les employèrent point comme arme défensive. Des casques analogues avaient été pro-

[1] Pernice - Winter, Der Hildesheimer Silberfund, p. 57 ss., pl. 29.

[2] Pour des victoires semblables cf. K. Wölke, Bonner Jahrbücher 120, 1911, p. 167-168.

[3] Le casque de Nicopolis: Benndorf ouvr. cit. p. 30 ss., pl. XII, 3 a - 3 c. Djambaztèpe: Diakovitch, Sbornik za narodni umutrovenia 22-23, 1. — Filov, Annuaire de la Bibliothèque de Plovdiv 1923, p. 140 ss.

[4] Benndorf, ouvr. cit., p. 22 ss., pl. VII - VIII, XV, 2.

[5] Par exemple A. Hekler. Die Bildniskunst der Griechen und Römer pl. 166-168, 171. Rodenwaldt, Die Kunst um Augustus. Die Antike XIII, fig. 1, 3, pl. 5.

bablement portés, par la cavalerie parthe et sarmate entièrement couverte d'une armure pesante (cataphracti) [1]. Nous considérerons ce casque, quoique découvert parmi des armes décrites plus loin, comme une arme portée dans les cérémonies et les parades et non complètement dépourvue de caractère religieux.

Près du casque nous avons trouvé une armure tout-à-fait bien conservée et pliée avant d'avoir été placée dans le sarcophage. Elle est faite d'écailles en bronze, en bronze argenté et en fer, fixées au moyen de fils de métal sur les chaînes en bronze d'une cotte de mailles. Ces écailles posées en imbrication forment, grâce à la variété de leur matériel, des ornements géométriques (losanges) sur la surface extérieure de l'armure. Sous la cotte de mailles nous voyons une doublure en lin, admirablement bien conservée (longueur maxima : 0,58 m.) (fig. 32 a). A la partie médiane il existe des crochets d'agrafe en bronze argenté. - Ces sortes d'armure étaient portées par la cavalerie perse -parthe- sarmate, appelée «cataphracti». C'est après l'époque des Antonins que cette cuirasse fut introduite chez les Romains. Dans les sépultures de la Russie méridionale, on a découvert des centaines de ces écailles en bronze et en fer. Mais celles-ci étaient consues ou rivées sur du cuir ou sur une étoffe consistante [2]. L'armure de Vizé est, parmi ces cuirasses à écailles, l'un des spécimens les plus complets et le mieux conservés.

Une épée droite en fer, dont la gaine en bois est en partie conservée (longueur 0,80 m.) et deux bouts de lance (longueur 0,41 m.) (fig. 32 b.) complètent l'armement du prince reposant dans le sarcophage [3].

Dans la chambre mortuaire il nous a été possible de rencontrer, en plusieurs endroits, et surtout le long des murs latéraux, différents objets en bronze, en verre et en terre cuite (fig. 21).

Une seule pièce en argent a été trouvée à l'extérieur du sarcophage:

[1] Benndorf, *ouvr. cit.*, p. 61 ss. — Cf. aussi: Heliodore, *Aethiop IX*, 15 et *Amm. Marcellinus XXV.*, 1 12, cités par Benndorf.

[2] Aperçus généraux sur ces armures : Daremberg - Saglio, *Dictionnaire des Antiquités III*, 2, p. 1315; I, 2, p. 966 — Pauly-Wissowa, *Realencyklopaedie VI*, A, 1, p. 335 — 336 (Lammert). Sur les écailles trouvées en Russie méridionale: S. Reinach, *Antiquités du Bosphore Cimmérien*, p. 75, pl. XXVII, 4 — 6.

[3] Des bouts de lance analogues ont été trouvés dans le tumulus d'Aiazlar, en Bulgarie, datant du Ier siècle de notre ère (*Bullet. de l'Inst. arch. Bulgare V*, 1928 / 29, p. 51, fig. 77).

c'est une patère à manche en forme de petite casserole (longueur, y compris le manche: 0,25 m.) (fig. 33). Ces sortes de patères qui, dans le service de table des Romains, faisaient partie de l'«*argentum potorium*», sous la dénomination de «*trulla*», servaient, tout comme les «*simpula*», à tremper le vin ou bien à tirer le vin des cruches pour en remplir les coupes. Elles ont été découvertes en grand nombre en Italie et dans les régions soumises à l'influence romaine et accusent des formes et des dimensions très diverses. Elles comportent en général sur leurs anses des ornements en relief. Il a été possible d'en trouver aussi parmi les trésors de Hildesheim et de Boscoreale [1]. On voit que notre casserole est en rapport avec une jarre à vin, à deux anses, se trouvant à peu de distance de là (fig. 52). Nous avons également découvert une casserole à manche en bronze, plus grande et plus profonde que la pièce en argent [2] (fig. 34).

Deux candélabres se trouvaient placés aux deux bouts du sarcophage (fig. 35). Le premier fait partie de la série des candélabres romains de type normal avec trois pattes de lion, posées en trépied et séparées par des feuilles de lierre, un fût cannelé surmonté d'un vase en forme de calathos et d'un plateau circulaire (hauteur 1,37 m.) [3]. Le second appartient à un type plus rare et plus intéressant, avec son pied et son fût en forme de roseau surmonté de trois branches qui portent le plateau (hauteur 0,95 m.). Les représentations de roseaux stylisés se voient à Pompéi, sur les fresques du second et du troisième style [4].

Les candélabres portaient des lampes en bronze. A proximité du premier on a découvert, par terre, une lampe dont le manche en forme de feuille, est élégamment stylisée, et dont l'orifice du récipient d'huile comporte un couvercle très bien conservé (fig. 36 a). Près du second on a trouvé une autre lampe dont l'anse s'élance et se recourbe en avant et se termine par une tête de dauphin (fig. 36b).

[1] Hildesheim: Pernice - Winter, *der Hildesheimer Silberfund*, p. 71 ss. pl. 43-46. Boscoreale: Mon. Piot V, No. 51 - 54, p. 247 - 248

[2] Pour plus de détails sur ces passoires, voir H. Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und von Niedergermanien*, 1907, p. 73 ss.

[3] Pour des questions d'ordre général, voir: Daremberg - Saglio, *Dict. d. Antiqu.* I, 2, p. 1874.-E. Pernice, *Gefässe und Geräte aus Bronze (Die Hellenistische Kunst in Pompeji IV)*, 1925, p. 47 ss.

[4] E. Pernice, *ouvr. cit.* p. 55 ss.

Au moment de leur découverte, elles portaient dans leurs becs leur mèche non complètement consumée [1].

Tout près du sarcophage et à côté du premier chandelier nous avons découvert une lanterne (hauteur : 0,24 m., diamètre 0,13 m.), qui comporte à sa base un plateau circulaire contenant le récipient d'huile et de mèche, un anneau supérieur attaché au plateau par deux tiges verticales et un couvercle hémisphérique, percé d'ouvertures, qui pouvait se relever et s'abaisser. A l'extrémité de chaque tige, ainsi qu'au sommet du couvercle était attachée une chaînette (fig. 37). Ces lanternes, dont les échantillons les plus caractéristiques furent découverts à Pompéi et à Herculanium, ont été soumises par S. Löschke à une étude approfondie [2]; on a constaté qu'on y brûlait du suif et que les parois étaient le plus souvent de corne transparente, résistant à l'humidité et à la chaleur. On a trouvé dans le trésor d'objets en bronze, mis au jour à Boscoreale et transporté à Berlin, une lanterne semblable à celle de Vizé, mais mieux conservée (fig. 33) [3]. On a découvert une lanterne analogue dans une tombe du Ier siècle dans le tumulus de Karaagatch, en Bulgarie [4].

Parmi les ustensiles de bronze nous pouvons citer deux grands vases (hauteur : 0,34 m.) (fig. 39). Ces récipients, de 8 litres de capacité, ont un profil en courbe élastique et portent des anses ornementées. A la partie inférieure de l'anse se trouve un buste de femme ou de déesse, portant un diadème; la partie supérieure qui s'adhère au goulot est constituée par deux têtes de cygne. L'anse elle-même est décorée de feuilles minces et longues, superposées, et d'une palmette en saillie, constituant un point d'appui au pouce, afin de pouvoir plus facilement manier le vase. Des spécimens analogues se

[1] Une lampe ressemblant à la première se trouve au musée d'Istanbul. Un autre de même forme est au Musée du Caire (C. C. Edgar, *Greek Bronzes*, 1904, p. 38, No. 27781, pl. XI). Nombreuses sont les lampes dont les anses se relèvent vers le haut et se terminent par une tête d'animal.: Daremberg-Saglio, *Dict. d. Antiqu.* III, 2, p. 1327-28, fig. 4591, 4596. — A. Mau, *Pompeji in Leben und Kunst*, p. 367, fig. 198. — Collection Gréau, *Bronzes antiques* 75. 348. *Bulletin de l'Institut archéologique Bulgare* V, 1928-29, p. 35, fig. 40 (tumulus d'Elehtcha, Ier siècle après J. — C.)

[2] S. Löschke, *Antike Laternen und Lichthäuschen*. *Bonner Jahrbücher* 118 (1909), p. 370 ss.

[3] E. Pernice: *Bronzen aus Boscoreale*. *Archäologischer Anzeiger* 1900, p. 193 fig. 22-23.

[4] *Bulletin de l'Institut archéologique Bulgare* V, 1928-29, p. 24 ss., fig. 25.

trouvent au Musée de Naples et dans le trésor de Boscoreale, déjà cité [1].

Est encore digne d'attention une petite aiguière à une anse, à panse large et basse et à embouchure trilobée (hauteur 0,13 m.) (fig. 40). Sur la partie supérieure de l'anse, formant une courbe élastique, se voit également une feuille en saillie servant de point d'appui au pouce. Il est probable que cette aiguière ait contenu un liquide lourd, de l'huile par exemple. Des pièces analogues ont été découvertes à Pompéi et à Boscoreale [2].

Une oenochoé à pied tourné, à embouchure trilobée et à anse ornementée, se distingue par la beauté de son travail et l'élégance de sa forme (hauteur 0,16 m.) (fig. 41). A la partie inférieure de l'anse on voit un masque féminin (probablement une Ménade); à la partie supérieure, un Silène chauve, embrassant le goulot du récipient. Des vases analogues ont été mis au jour en Bulgarie, dans les tumulus d'Alikaria et d'Elehtcha, appartenant au Ier siècle de notre ère [3].

Un vase à deux anses, sans ornements, à panse large et basse et à col large et épais (hauteur 0,17 m.) (fig. 42) entre dans la même série.

Deux patères à manches décorés ayant la forme d'une poêle à frire sont digne d'être signalées. On en trouve en abondance en Italie et dans les pays soumis à l'influence romaine. A l'extrémité du manche de l'une de ces deux patères nous voyons une tête de Satyre, à l'autre extrémité qui se rattache à la panse, une tête de chèvre. (longueur, y compris le manche: 0,25 m.; diamètre du récipient 0,15 m.) (fig. 43) [4]. Le manche du second se termine par une tête

[1] Museo Nazionale: Museo Borbonico XII, pl. 58, 3-4. - Schreiber, Alexandrinische Toreutik, p. 334-35, fig. 82, 86. — Boscoreale: Archäologischer Anzeiger 1900, p. 189-190, fig. 17.

[2] Pompei: Avellino, Mem. d. R. Accad. Ercolanese di Archaeologia VI, 1853, p. 99 ss. pl. 9. H. Willers, Neue Untersuchungen, p. 7 ss., fig. 41. — Boscoreale: Archäologischer Anzeiger 1900, p. 187, fig. 13.

[3] Welkov, Bulletin de l'Institut archéologique Bulgare V, 1928-29, p. 27, fig. 26-28. Elehtcha: ibid. p. 36, fig. 45.

[4] Des patères analogues, munies d'un manche se terminant par une tête de bélier, ont été trouvées en maints endroits, et notamment en Bulgarie; ici nous ne pouvons les mentionner séparément. Comparez les deux patères mises au jour dans le tumulus B de Luléburgaz - Umurdja: A. Müfid Mansel, Trakyanın Kültür ve Tarihi, pl. XVII, fig. 25 Pour les ornements du manche comparez une patère trouvée dans le tumulus d'Alikaria (Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare V, 1928-29, p. 29, fig. 30-31.)

de chien à long museau (longueur y compris le manche 0,29 m.; diamètre du récipient 0,17 m.) (fig. 44). Le fait que ces patères sont ouvragées avec soin et que leurs manches sont ornements nous induit à croire qu'elles ne servaient pas seulement pour la préparation des mets, mais qu'elles faisaient partie de la vaisselle pour manger proprement dite.

Le large plat que l'on voit sur la fig. 45 est pourvu de deux petites anses dont les extrémités se terminent par des têtes de serpent. Des pièces presque identiques ont été trouvées à Luléburgaz, dans les tumulus de Bulgarie, ainsi que dans le trésor de bronzes de Boscoreale [1]. Citons ici en outre une marmite à couvercle rond et à deux anses en fer, en partie conservées (diamètre 0,33 m.; hauteur 0,10 m.) (fig. 46).

Parmi les objets en verre nous pouvons citer trois carafes, à panse conique, à long col et une seule anse (hauteur 0,28 m.) (fig. 47) faites d'un verre bleuâtre assez transparent. A part cela, nous avons trouvé vers le coin Nord-Ouest de la chambre, un grand nombre d'assiettes et de coupes faites d'une sorte de verre jaune fin et transparent, mais dont le plus grand nombre était malheureusement détruit par le plâtras tombé du plafond. Quelques pièces ont pu être reconstituées après coup. Et c'est ainsi que nous avons pu fixer trois formes fondamentales qui sont: des assiettes plates, à parois latérales basses et quasi verticales (fig. 48 a.); des récipients plus petits que les précédents, en forme de tronc de cône (fig. 48 b); des bols à pied, assez profonds (fig. 49 a); des coupes profondes se rétrécissant vers les rebords (fig. 49 b). Ces vases en verre, qui constituaient des objets certainement très précieux, étaient gardés dans dans un coffret en bois. Ceci est confirmé par les clous en fer, la boîte à serrure en bronze, ornée de têtes de boeuf, les restes du cadenas, de la serrure et de la clef, découverts à proximité des vases en verre. En plus de ces objets, on a découvert en plusieurs endroits de la chambre, d'autres vases en verre, à panse conique et à long col, faits d'une pâte de verre bleue ou jaune.

Parmi les objets en terre cuite, nous pouvons citer trois grands vases de couleur brune rougeâtre, à panse large, à goulot large et circulaire et à une seule anse (hauteurs respectives: 0,41; 0,46; 0,49) (fig. 50-51, a, b, d). A l'Ouest, à côté du sarcophage, nous avons découvert une jarre de vin à deux anses et à long corps (hauteur: 0,87). (fig. 52). Le fait

[1] Le large plat de Luléburgaz n'a pas été encore publié. Pour Karaagadj-tépé en Bulgarie, voir: Bulletin de l'Institut archéologique Bulgare V, 1928-29, p. 22, fig. 18-19. Pour Boscoreale: Archäologischer Anzeiger, 1900 p. 190, fig. 18.

que la panse de cette cruche se termine en pointe, montre qu'elle était destinée à être partiellement enfouie sous terre. L'écuelle décrite plus haut était probablement en rapport avec cette jarre. A part ces grandes cruches, nous avons encore mis au jour quelques petits vases à corps conique et à long col.

A environ 50 m. au Sud-Ouest du tumulus A, il y a un petit tumulus aplati (diamètre 30 m., hauteur 4 m.), que nous désignâmes par la lettre B. Les travaux de fouilles y furent commencés le 13 Août, en même temps qu'au tumulus A. Dans la partie centrale du tertre, nous avons ouvert une tranchée de 10 m. de largeur, allant dans la direction Est-Ouest (fig. 53). A la suite de travaux qui durèrent deux semaines nous avons découvert, au milieu du tertre, deux tombes attenantes, à 0,50 m. de profondeur à partir du niveau du champ actuel (largeur de la première tombe 0,55 m.; longueur 2,05 m.; largeur de la seconde 0,60 m.; longueur 1,65 m.) Voici comment ces tombes étaient faites: tout d'abord le fond fut aplâni; on a placé ensuite là-dessus la cendre des cadavres préalablement incinérés ainsi que divers objets; le tout est recouvert ensuite de grosses briques disposées sous forme d'un toit à double pente. Les briques s'étant brisées sous l'effet de la pression de la terre, ces sépultures, placés dans la direction Est-Ouest, ont pris la forme que l'on voit sur la fig. 55. Après avoir ôté les briques qui la recouvraient, nous avons trouvé dans la grande tombe les objets suivants: 58 pièces de feuilles d'or à contour échancré, imitant les feuilles de chêne et faisant partie, sans doute, d'une couronne et, à côté de ces pièces, un flacon à panse conique et un petit vase à deux anses. Dans la partie centrale de la tombe nous avons découvert un pendant d'oreille en or consistant en une pièce de verroterie rouge, encadrée d'un anneau et ornée de deux bras minces (fig. 56 a), puis un collier composé d'une chaîne d'or et d'une pendeloque en forme de croissant (longueur de la chaîne 0,38 m. diamètre du croissant, 0,03 m.). La pendeloque a en son milieu une rosette faite d'une pâte de verre bleue et est ornée, à ses deux côtés et à son extrémité, de glands, et à son milieu, de fleurs et de feuilles exécutées en filigrane (fig. 56 b) [1]. Nous y avons trouvé également deux bracelets sous forme

[1] On rencontre souvent, à l'époque romaine, des pendeloques en forme de croissant, soit avec chaîne, soit sans chaîne. Consulter: F. H. Marshall, Brit. Mus. Catalogue of Jewellery, 1911, pl. 57, No. 2719, 68, No. 2920, 2932 - 2934. Des ornements analogues à ceux du pendentif de Vizé ont été observés sur des cylindres en or, constituant un collier du Ier siècle de notre ère (Marshall, ouvr. cit. No. 2697, pl. 57). Marshall note qu'une pièce analogue avait

d'une bande épaisse ornée de motifs géométriques en pointillé avec une partie médiane ovale, destinée à recevoir une pierre (qui manque actuellement) (diamètre de la pièce bien conservée 0,055 m., largeur de la bande 0,02) (fig. 56 c-d). Deux anneaux ont été trouvés au même endroit, dont l'un porte sur le châton l'image de la déesse Artémis, représentée avec un carquois et portant un «himation» à manches courtes (fig. 17 c et 56 e). Les objets en bronze découverts dans la partie occidentale de la tombe ressemblent aux trouvailles correspondantes de la tombe A. Parmi ces pièces fortement détériorées par l'effet de l'humidité nous pouvons signaler un large plat à deux anses, et dans le plat, une écumoire en bronze, une lampe en bronze, différents vases en terre cuite et en verre, une patère en forme de poêle à frire, une oenochoé à bec trilobé et anse ornée à ses deux extrémités d'une tête de lion et d'un masque de Ménade (fig. 54). Citons encore comme morceau digne d'attention le vase en verre, à panse conique et col long, trouvé à l'extrémité Ouest de la tombe. Dans la seconde tombe on a découvert, à part la cendre du cadavre également incinéré, une série de fragments de statuettes en terre cuite, et il a été possible d'en reconstituer deux. Ces statuettes, qui portent des restes de peinture, (hauteur 0,18 m.) (fig. 57) représentent des enfants, assis sur des socles dont la surface extérieure est ornée de griffons; ils tiennent dans une main un objet ressemblant à un fruit (grenade?) et dans l'autre un disque en forme de rosette, avec le geste de les frapper l'un contre l'autre, en guise de cymbales. Les enfants attirent l'attention par leur têtes et leurs corps obèses et trapus; ils sont nus et ne portent qu'un collier à leur cou. Au Nord de ces tombes on a découvert un candélabre en bronze, posé verticalement. Retrouvé dans un état incomplet, ce candélabre porte sur son fût un chapiteau de style composite, et sur ce dernier, un calathos à surface extérieure ornée. Une pièce analogue a été trouvée au tumulus d'Elehtcha en Bulgarie[1].

Ces objets nous induisent à penser que la grande tombe appartenait à une femme et la petite, à en croire les statuettes en terre cuite, à un enfant. D'autre part, le fait que le tumulus B se trouve

---

été découverte à Pompéi (Trollope, *Illustrations of Ancient Art* (1854), pl. 25, fig 5). Les pendeloques en forme de croissant (*μηνίσκοι*, *lunulae*) étaient portées en amulette par les femmes et les enfants (Marshall, *ouvr. cit.*, p. XLVI). Le fait que sur la bague, sortie de la même tombe nous trouvons une représentation d'Artémis-Bendis, déesse de la lune, rend probable l'existence de relations entre ce collier et la déesse.

[1] Bulletin de l'Inst. archéol. Bulgare V, 1928/29, p. 32, fig. 38.

au voisinage immédiat du tumulus A et appartient à la même époque nous font croire que les propriétaires de ces deux tumulus étaient apparentés. Je pense que dans le tumulus B étaient enterrés la femme et l'enfant du prince qui s'était fait bâtir le tumulus A.

Nous avons fouillé dans la même année un troisième tumulus, indiqué par nous par la lettre C, à environ 80 m. au Sud de B (diamètre 50 m., hauteur: 2,50 m.). Dans la partie Sud-Est du dernier nous avons trouvé, à 2,50 m. de profondeur, une couche de cendre assez épaisse et, par un hasard heureux, nous y avons découvert des morceaux de peau d'un cheval, dont les poils existaient encore; donc le tumulus était fait pour un cheval, sans doute pour le coursier favori du prince dormant dans le tumulus A [1].

En dehors de ce groupe de tumulus, nous avons travaillé à peu près trois semaines dans un quatrième, sis à environ 500 m. à l'Est des derniers (diamètre 35 m., hauteur 7 m.). Bien que nous ayons déblayé les trois quarts du tertre, nous n'y trouvâmes aucune tombe. Il faudra donc admettre que ce tumulus était vide [2].

Si nous jetons un regard d'ensemble sur les objets décrits plus haut, nous devons conclure que les objets de parure en or ainsi que les vases à boire en argent, sont des produits romains, exportés en Thrace comme objets de luxe, ou bien envoyés comme présents aux rois et aux princes du royaume de Thrace Orientale, qui étaient placés, comme on le sait, sous la protection romaine [3]. En particulier, l'étroite parenté des vases en argent avec ceux des trésors de Hildesheim, de Boscoreale et de Pompéi, confirme notre assertion [4]. Mais outre les objets en or et en argent nous sommes obligés d'assigner l'Italie comme lieu d'origine des objets en bronze. Nous savons, en effet, que Capoue, capitale de la Campanie, avait été dès l'époque Étrusque le centre principal de l'industrie du

[1] On sait que les anciens Thraces attachaient une grande importance aux chevaux (A. Müfid Mansel, *Trakyanın Kültür ve Tarihi*, p. 11-12) Nous avons noté plus haut (p. 119) qu'en 1939 nous avons mis au jour dans le tumulus F un squelette de cheval.

[2] Les tumulus d'Alpoullou, de Hasköy et le tumulus de Vizé ne contenaient aucune trace de sépulture. En Bulgarie on rencontre souvent de ces tumulus vides (B. Filov, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, 1934, p. 156-157).

[3] Rome était, entre autres, un des centres les plus importants de fabrication d'objets de parure (Marshall, *ouvr. cit.* p. XLIV.)

[4] Le problème de l'origine des vases en argent a été l'objet d'une foule de discussions. Il est vrai que dans les premières années de l'Empire une forte influence alexandrine sur l'art romain est indéniable, témoins certains vases

bronze [1]. D'ailleurs le fait qu'on a trouvé des objets semblables à ceux en bronze de Vize en des pays tels que l'Égypte et la Syrie d'une part, la Bulgarie, l'Allemagne et la France d'autre part, nous montre que très probablement ceux-ci étaient fabriqués en un seul endroit, puis exportés dans divers pays. Les vases en verre, et spécialement ceux en verre jaune transparent, peuvent également être considérés comme des produits romains. En fait d'objets de fabrication locale nous ne considérerons que les vases en terre cuite.

Mais parmi ces objets il en est quelques-uns qui, tout en manifestant la main-d'oeuvre romaine, ne sont pas romains de par leur essence; parmi ceux-ci nous pouvons citer le casque à visière affectant la forme d'une tête humaine ainsi que l'armure à écailles déjà mentionnée. La décoration intérieure de la chambre sépulcrale aussi, tout en manifestant l'influence romaine, doit être rattachée plutôt aux décorations des tombes de la Russie méridionale.

Nous avons indiqué plus haut que cette tombe devait appartenir à un roi ou à un prince de la Thrace Orientale, résidant à Vizé. Il n'est pas possible d'interpréter d'une autre manière la richesse de cette tombe. La couronne de chêne qui figure sur le casque, les Victoires portant des trophées indiquent que ce prince avait fait la guerre et qu'il avait été victorieux. Nous savons que la couronne de chêne (*corona civica*) était équivalente à une décoration et était conférée en même temps qu'une foule d'autres prérogatives, à tout Romain ayant sauvé la vie d'un autre citoyen romain. Par conséquent ce masque avait été envoyé par les Romains, avec d'autres objets de valeur, à un prince

---

en argent et en bronze de cette époque, en connexion avec Alexandrie, quant à leurs formes et leurs décorations. C'est principalement Th. Schreiber qui s'est arrêté sur ces influences alexandrines et admis l'appartenance à Alexandrie des vases en argent et en bronze, à anses se terminant en tête d'oiseau (Th. Schreiber, *Alexandrinische Toreutik. Abhandlungen der Saechs. Gesellschaft der Wissenschaften, philos.-hist. Classe XIV*). Drexel a attribué au groupe alexandrin les vases portant des frises de masques et d'animaux (*Alexandrinische Gefässe der Kaiserzeit. Bonner Jahrbücher 118, 1909, p. 182 ss.*) Mais outre Alexandrie, l'Asie Mineure a joué aussi un certain rôle dans la fabrication de la vaisselle en argent (H. de Villefosse, *Mon. Piot V, p. 261-262*). Il faut aussi admettre que des vases de cette espèce ont dû être confectionnés à Rome, soumise à de multiples influences et constituant l'un des centres artistiques les plus grands de l'industrie d'alors.

[1] Se basant sur Caton (*De Agricultura 135*), Suétone (*Caes, 81*), Horace (*Sat. 1, 6, 16*) et notamment sur Pline (*Nat. Hist. 34, 95*), H. Willers nous montre que Capoue était, sous l'Empire romain, le centre principal de l'industrie du bronze (Willers, *Die römischen Bronzeerzeugnisse von Hemmoor, 1901, p. 203 ss.*)

qui avait guerroyé pour Rome ou bien avait été commandé à Rome par un souverain ayant subi l'influence de Rome, sans avoir oublié ses propres coutumes.

Sans nous étendre sur des conclusions d'ordre général au sujet de la conception religieuse et des modes d'inhumation des habitants de la Thrace orientale et plus spécialement des Astes, qui habitaient cette région [1], nous pouvons du moins affirmer que dans les premiers siècles de l'Empire les cadavres étaient tous incinérés au préalable et que la plupart des tombes étaient dans la direction Est-Ouest. Il est intéressant que, malgré l'incinération, la notion de cadavre y soit restée vivante. Car le sarcophage en pierre du tumulus A, ainsi que la tombe recouverte de briques du tertre B sont de dimensions susceptibles de contenir un corps humain.

Parmi les divinités que nous y avons rencontrées, Dionysos occupe une place prépondérante [2]. Les coupes en argent et les autres objets - spécialement ceux en bronze - portant des figures de Satyres, de Silènes, de Ménades et de serpents; la grande abondance des coupes et des cruches de vin, sont une indication bien claire à ce sujet. La déesse Athéna se trouve sur le châton d'une bague trouvée dans le sarcophage [3]. Artémis est représentée, également sur un anneau, trouvé dans la tombe B. Nous savons que cette déesse était l'équivalente de Bendis, déesse locale de Thrace [4]. Il est probable que le croissant du collier en or fut en rapport avec le culte de Bendis, déesse de la lune [5].

En dernier lieu, disons un mot sur la date de ces tombes. Lors de notre étude des objets mis au jour dans la tombe A, nous avons signalé à plusieurs reprises la parenté que ceux-ci offraient avec les vases et les ustensiles des trésors de Hildesheim [6] et de

[1] Nous ne pouvons faire cela qu'après avoir fouillé 35 à 40 tumulus.

[2] A propos de Dionysos comme dieu thrace, consulter: Pauly - Wissowa, *Realencyklopädie* VI, A, 1, p. 488 ss. (G. Kazarow)

[3] Il paraît qu'Athéna ne jouissait pas d'une grande considération en Thrace. Consulter: Pauly-Wissowa, *Realencyklopädie* VI, A. I. p. 526 (G. Kazarow)

[4] Pauly-Wissowa: *Realencyklopädie*, III, p. 269. Suppl. - Bd I, p. 247. - VI, A, 1, p. 505 ss

[5] Voir plus haut, p. 134, note 1.

[6] Au sujet de cet important trésor, conservé actuellement à Berlin, on peut consulter, en sus de l'ouvrage de Winter et Pernice, plusieurs fois cité plus haut: E. Hübner, *Zum Hildesheimer Silberfund*. *Archäologische Zeitung* 26, 1868, p. 110 - 111. — F. Lenormant, *Le trésor d'Hildesheim*. *Gazette des Beaux-Arts* 2, 1869, p. 408 - 425. - R. Schöne, *Zum Hildesheimer Fund*. *Hermes* 3, 1869, p. 469-

Boscoreale [1] datant des premiers temps de l'Empire romain.

D'autre part, les objets de Vizé sont semblables à ceux mis au jour dans les tumulus bulgares appartenant au Ier siècle après J. - C. [2]. Nous pouvons donc dater les tombes A et B du Ier siècle ap. J. - C. et si nous admettons que la tombe A était celle d'un roi de Thrace Orientale, nous pouvons affirmer que ces tumulus sont antérieurs à l'an 44 ap. J.-C., date à laquelle la Thrace fut incorporée comme province de l'Empire romain.

Les tombes de Vizé sont destinée, croyons-nous, à jouer un rôle important dans l'histoire de la civilisation, de l'art et des religions des Thraces anciens, non point seulement à cause de la richesse et de la variété de leurs objets, mais aussi à cause des relations qu'elles manifestent avec différentes civilisations. Nous sommes convaincus que, grâce aux études qui seront faites dans l'avenir, il sera possible de résoudre un tas de problèmes, suscités par nos récentes découvertes.

---

479. - F.W. Unger, *Der Silberfund von Hildesheim*. Zeitschrift f. bild. Kunst 4, 1869, p. 65-71. - E. Hübner, *Zum Hildesheimer Silberfund*. Archäologische Zeitung 28, 1870/71, p. 89-90. - F. Winter, *Zum Hildesheimer Silberschatz*. Archäologischer Anzeiger 1897, p. 115-131. - J. Lessing, *Der Hildesheimer Silberfund*. Archäologischer Anzeiger 1898, p. 32-39. - E. Pernice, *Zum Hildesheimer Silberschatz II*. Archäologischer Anzeiger 1899, p. 121-130.

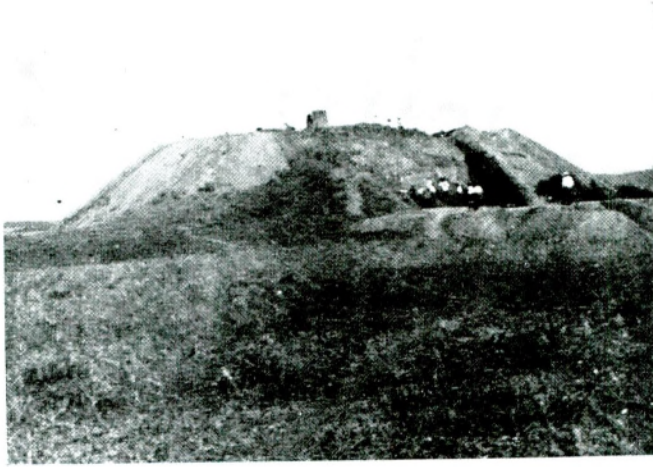
[1] Au sujet de cet important trésor, qui se trouve actuellement à Paris, au Musée du Louvre, consulter, à part Mon. Piot V, plusieurs fois cité, les ouvrages suivants : A. H. de Villefosse, *Le trésor d'argenterie de Bosco-Reale*. Gazette des Beaux-Arts 14, 1895, p. 81-104 - Du même auteur : *Le Trésor d'argenterie de Bosco-Reale*. Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 4. S. 23, 1895, p. 257-276, 472-482, 575-587. - E. Bonaffé, *A propos du trésor de Boscoreale*. Gaz des Beaux-Arts, 15, 1896, p. 112-120. - F. Winter, *Der Silberschatz von Boscoreale*. Archäologischer Anzeiger 1896, p. 74-78 - A. André, *Le trésor de Boscoreale*. Revue archéologique 4 S. II, 1903, II, p. 342-343. - A. H. de Villefosse, *L'argenterie et les bijoux d'or du trésor de Boscoreale Paris 1903*. Outre l'article de E. Pernice intitulé : «Bronzen aus Boscoreale» (Archäologischer Anzeiger 1900, p. 177-198), on peut consulter les catalogues des bronzes du Musée de Berlin.

[2] Notamment les tumulus de Djambaztepe, d'Alikaria et d'Elehtcha.

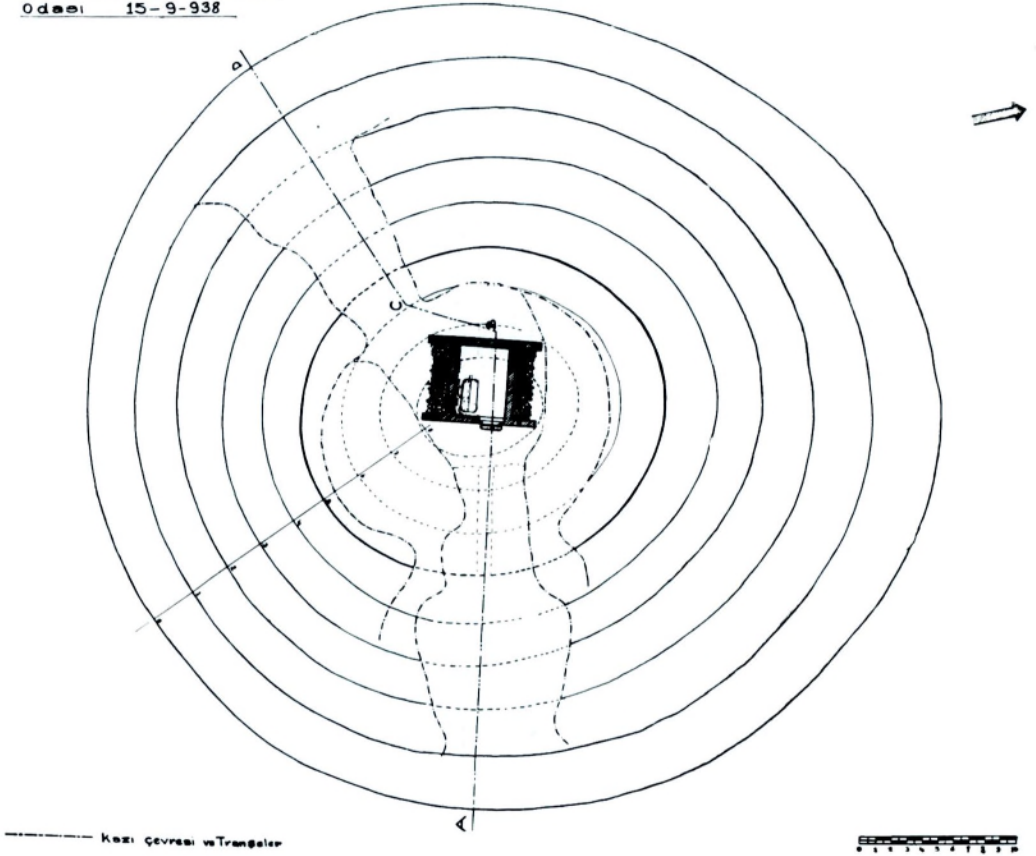

Res. 1. — Vize A hüyükü : Cenubu şarki tarafı
Fig. 1. — Tumulus A de Vizé — Vue du Sud-Ouest

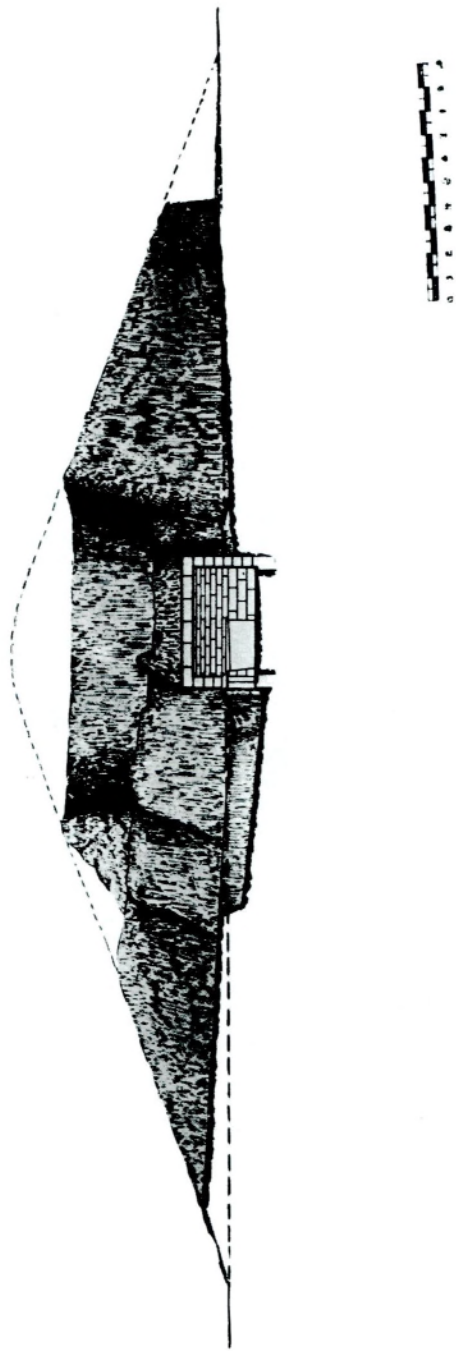
Res. 2. — Vize A hüyükü : Tranşeler açılırken
Fig. 2. — Tumulus A de Vizé. — Travaux d'ouverture des tranchées.

Vize A. Höyüğü plânı
Tranşeler ve Teş Mezar
Odaşı 15-9-938

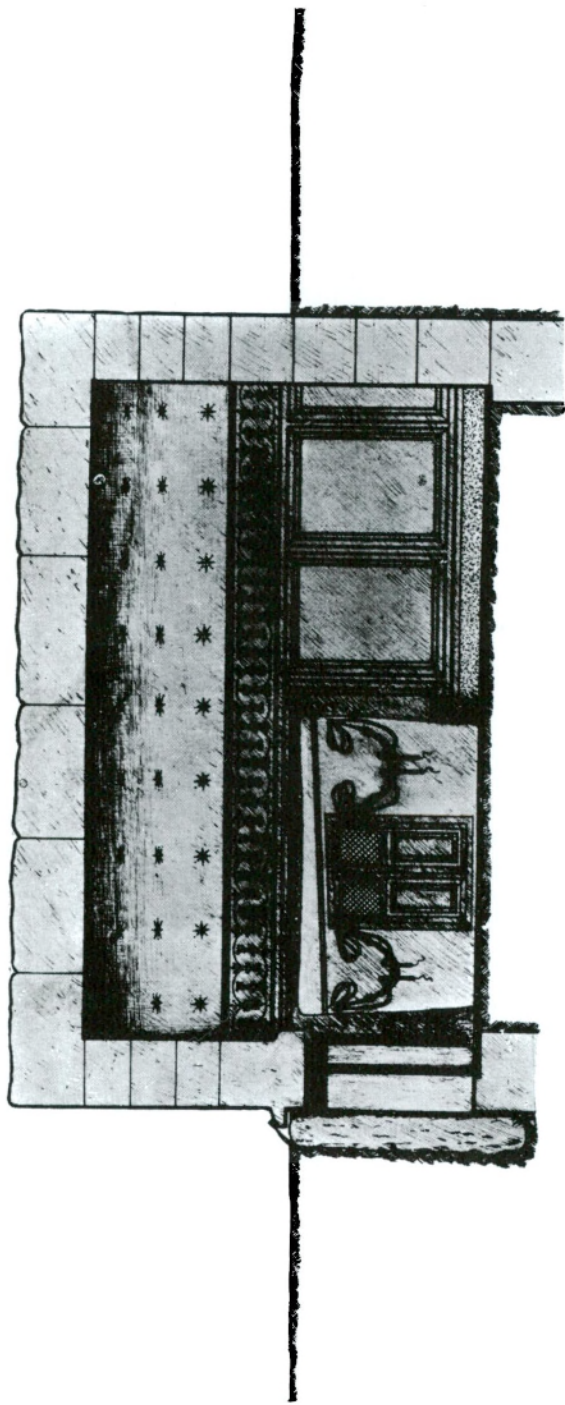
Res. 3. — Hüyükün umumi plânı
Fig. 3. — Plan général du Tumulus

Vize - A Höyüğü kazisi
A-B Kesimi ve Top mezar
Odasının durumu 15-9-938
M. 1/100

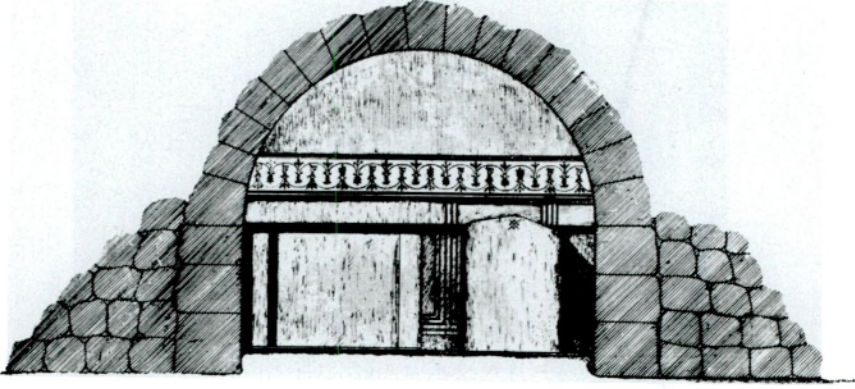
Res. 4. — Höyüğün maktaı
Fig. 4. — Coupe du Tumulus

Vize. A. Höyüğü Kezinde
Çiken Taş Mezar Odası
Tulani Kezmi 15-9-38

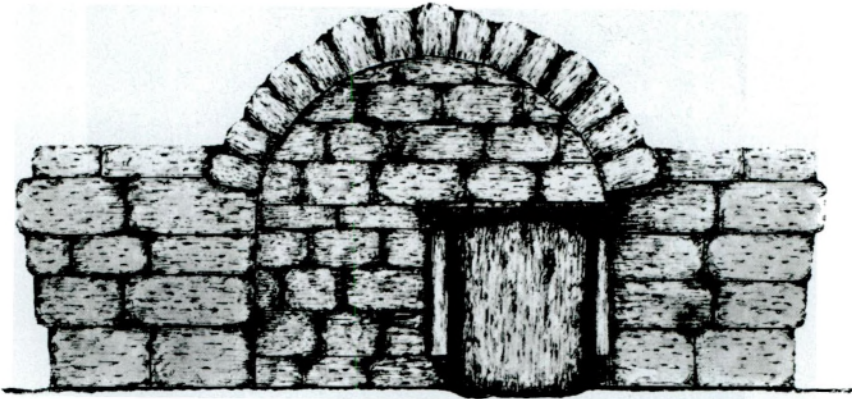

Res. 5. — Mezar odasının tulani maktau
Fig. 5. — Chambre funéraire. Coupe longitudinale.

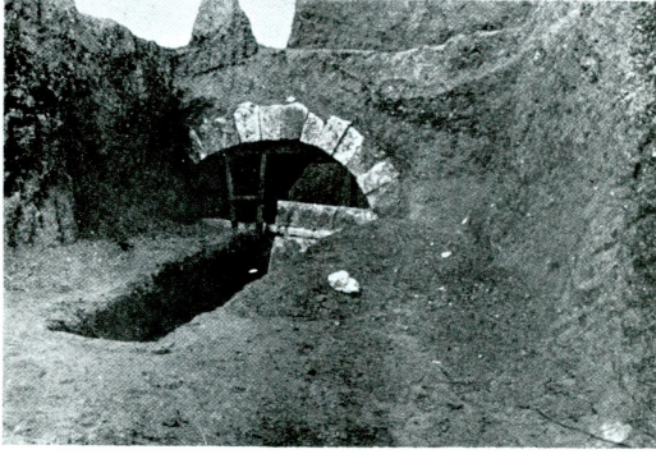

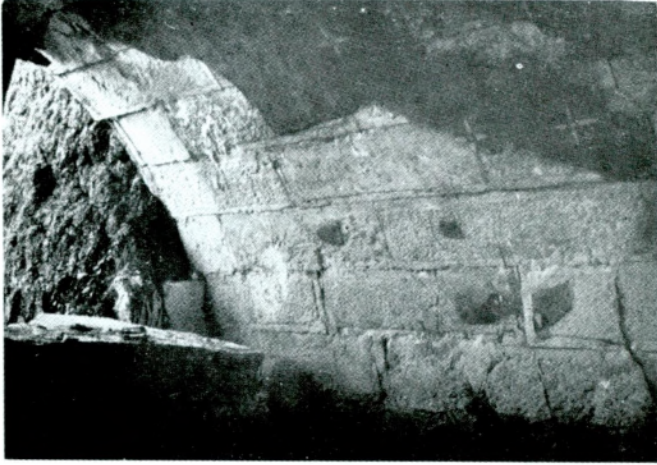
Res. 6. — Mezar odasının arzani maktai
Fig. 6. — Chambre funéraire. Coupe transversale

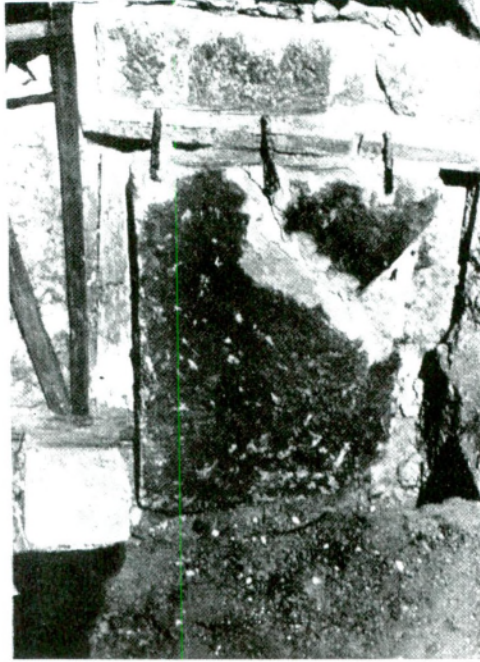
Res. 7. — Mezar odasının şark cephesi
Fig. 7. — Chambre funéraire. Façade orientale

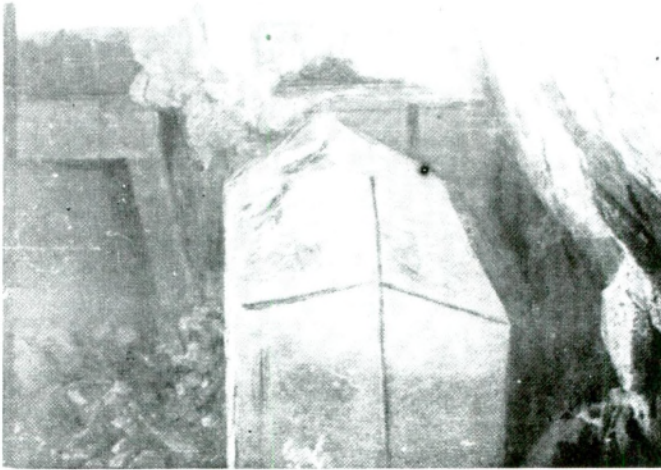
Res. 8. — Mezar odasının şark cephesi
Fig. 8. — Chambre funéraire. Façade orientale

Res. 9. — Odayı örten taş kemer
Fig. 9. — Voûte cintrée recouvrant la chambre

Res. 10. — Mezar odasının kapısı
Fig. 10. — Porte de la chambre funéraire

Res. 11. -- Mezar odasının içinin Bulunduğu esnadaki manzarası
Fig. 11. — Chambre funéraire. Vue de l'intérieur au moment de la découverte
Bulleten : C. IV

Res. 12. — Lâhdin uzun cephesi
Fig 12. — Sarcophage. Façade longitudinale

Res. 13.— Lâhdin uzun cephesinin İstanbul arkeoloji müzesinde restore edilmiş şekli
Fig. 13.—Sarcophage, après la restauration faite au Musée Archéologique d'Istanbul

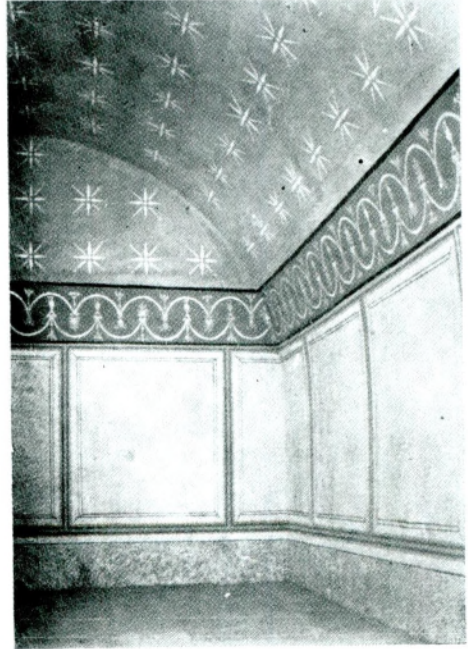

Res. 14. — Mezar odasının duvarlarındaki fresk bakiyeleri

Fig. 14. — Chambre funéraire. Restes de fresques

Res. 15. — Odanın iç tezyinatının Müzede restore edilmiş şekli

Fig. 15. — Chambre funéraire. Décoration intérieure, après la restauration faite au Musée.

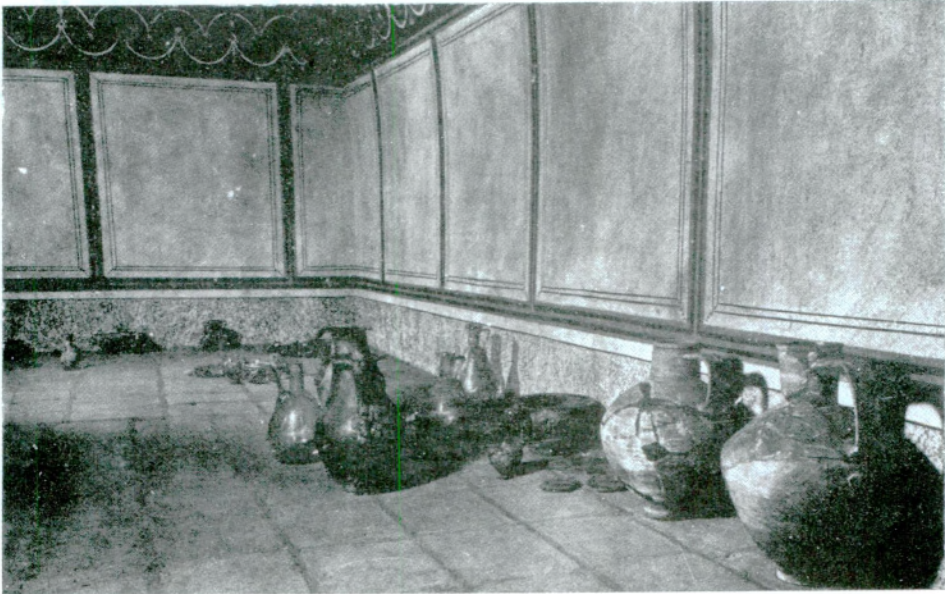
Res. 16. — Mezar odasının içinde fresk bakıyeleri ve bulunmuş olan eserlerden bir kaçı

Fig. 16. — Restes de fresques et quelques objets trouvés à l'intérieur de la chambre funéraire

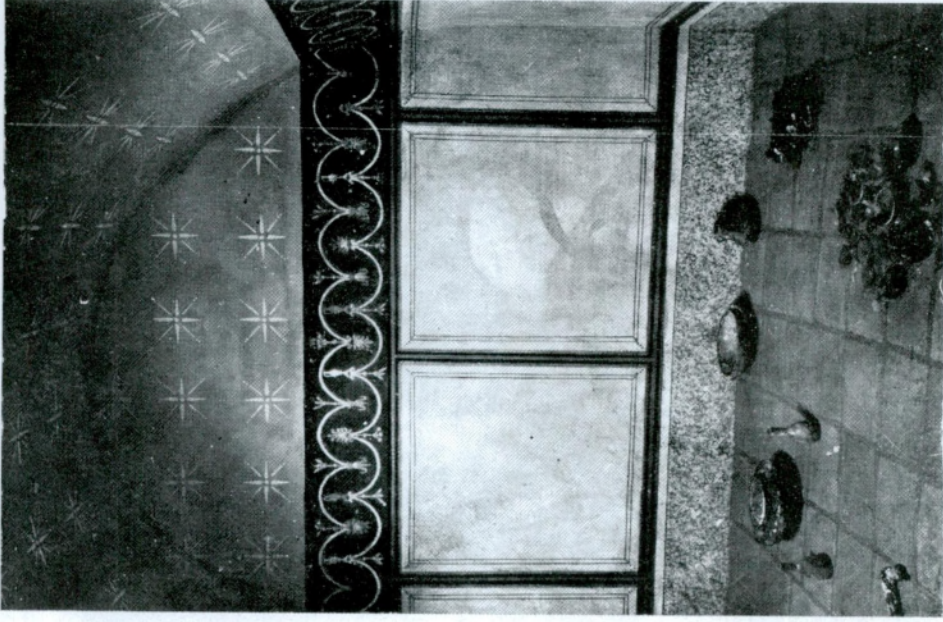
Res. 17 — Mezar odasının içi. Müzedeki restorasyon şekli

Fig. 17 — Intérieure de la chambre sepulcrale, après la restauration faite au Musée

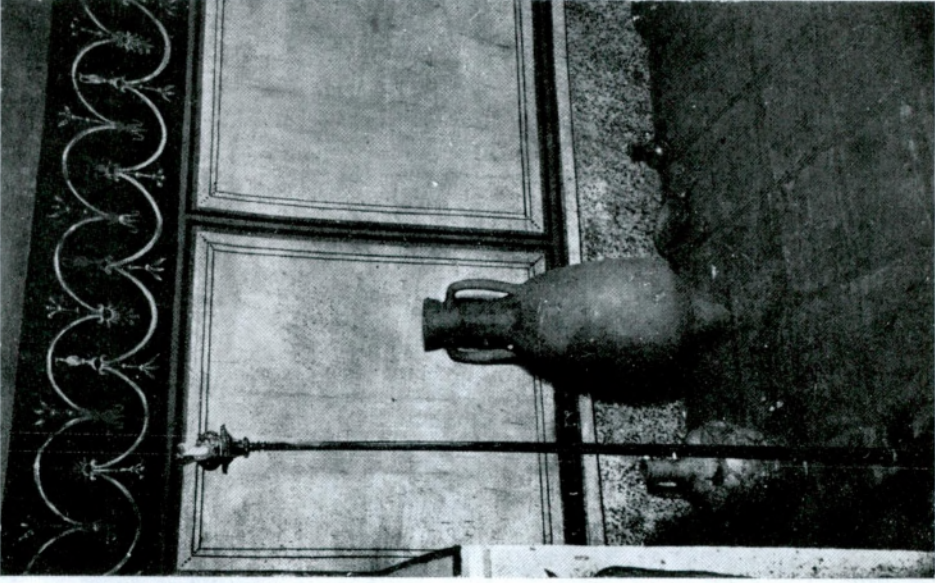
Res. 18 — Mezar odasının içinin müzede restore edilmiş şekli

Fig. 18 — Intérieur de la chambre sepulcrale après la restauration faite au Musée

Res. 20 — Odanın cenup kısmının Müzede restore edilmiş şekli

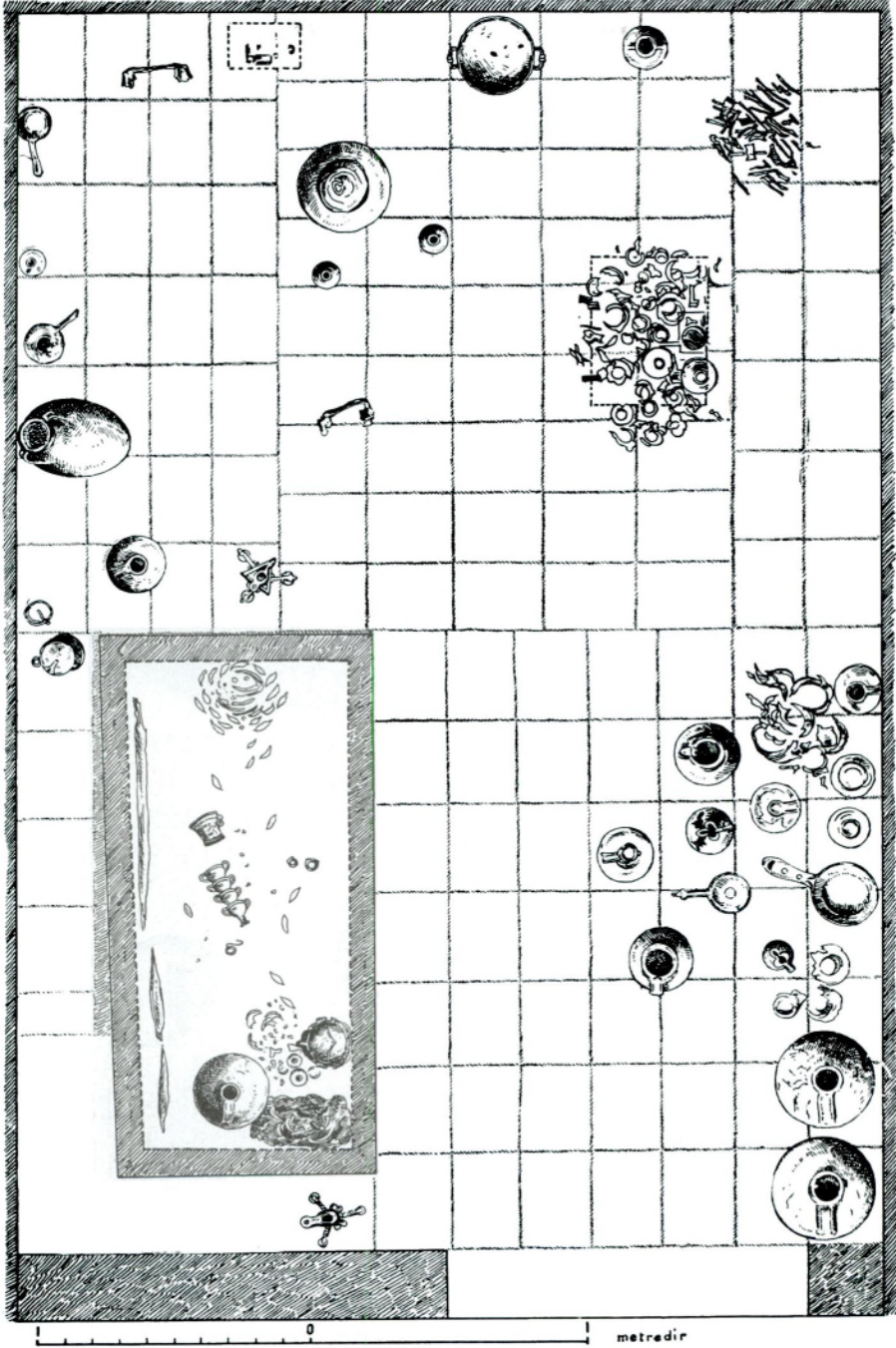
Fig. 20 — Partie méridionale de la chambre, telle qu'elle est restaurée au Musée

Res. 19 — Odanın garp kısmının Müzede restore edilmiş şekli

Fig. 19 — Partie occidentale de la chambre, telle qu'elle est restaurée au Musée

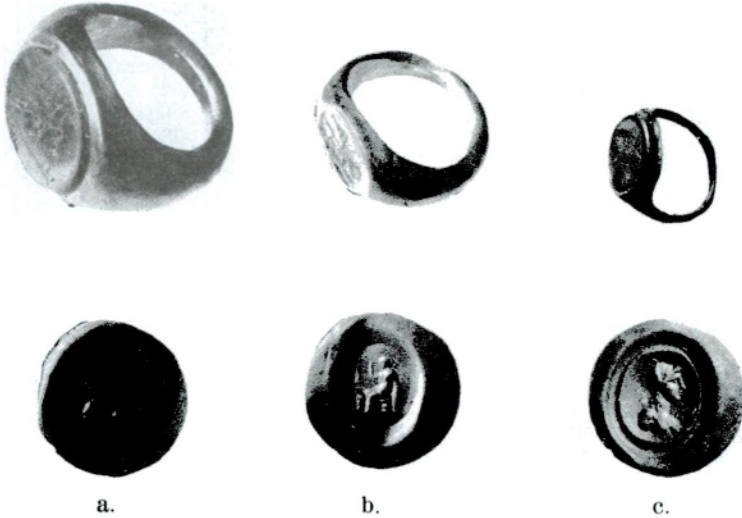

Res. 21 — Asarın lâhit ve odanın içinde bulunuş vaziyetini gösterir kroki
Fig. 21 — Plan montrant le répartition des objets à l'intérieur de la chambre
mortuaire et du sarcophage

Res. 22. — Altın çelenk
Fig. 22 — Couronne en or

Res. 23. — Altın yüzükler ve taşlar. a - b: A. hüyükü; c: B hüyükü.
Fig. 23 — Bagues en or, pierreries. a - b: Tumulus A.; e: Tumulus B.

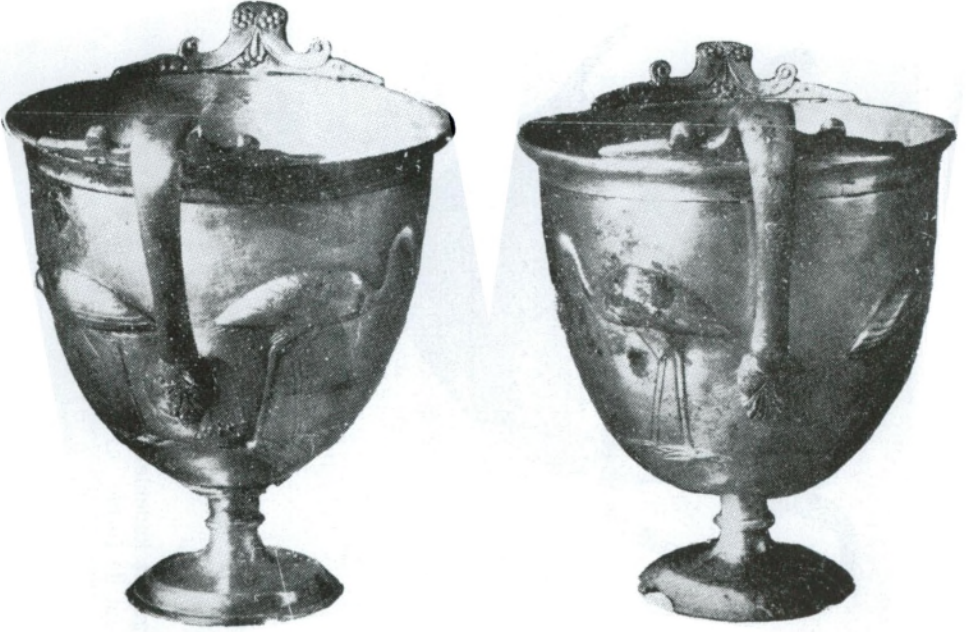
Res. 24. — Gümüş kadeh. Cepheden
Fig. 24. — Gobelet en argent. Vue de front

Res. 25. — Gümüş kadeh. Yandan
Fig. 25. — Gobelet en argent. Vue de profil

Res. 26. — Ayaklı gümüş kadehler
Fig. 26. — Coupes en argent de forme ovoïde.

Res. 27. — Gümüş kadehler: Kulpların teferruatı
Fig. 27. — Coupes en argent. Détails des anses

Res. 28. — Şakuli saplı kepçe
Fig 28. — Passoire à manche vertical

Res. 29. — Maskeli migfer. Cepheden
Fig. 29 — Casque à masque. Vue de face

Res. 30. — Maskeli miğfer. Yandan
Fig. 30 — Casque à masque. Vue de profil

Res. 31. — Maskeli miğfer. Arkadan
Fig. 31. — Casque à masque. Vue de derrière.

a.

b.

Res. 32. — a. Tunç zırhlı elbise, b. kılıç ve mızrak uçları
Fig. 32. — a. Armure en bronze, b. épée et bouts de lance.

Res. 33 — Gümüs maşrapa
Fig. 33. — Ecuelle en argent

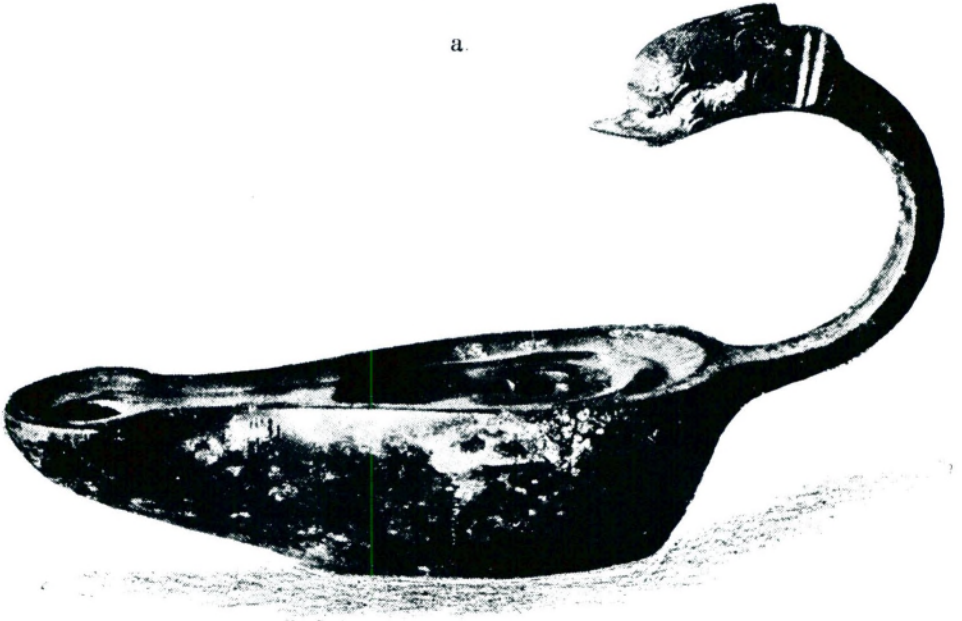
Res. 34. — Tunç maşrapa
Fig. 34. — Ecuelle en bronze

Res. 35. — Tunç şamdanlar
Fig. 35. — Candélabres en bronze

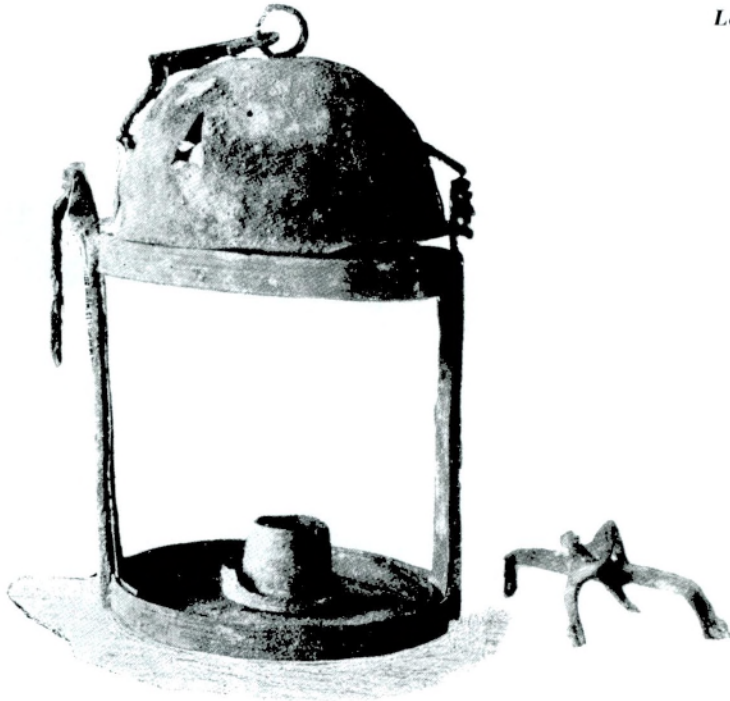

a.

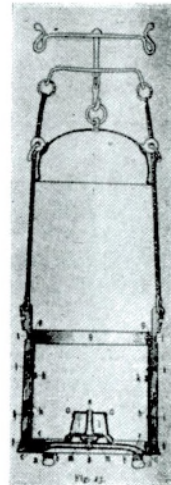
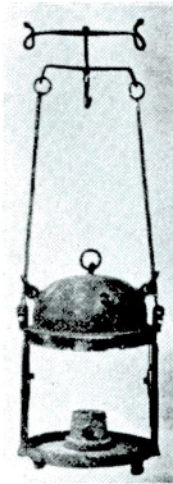

b.

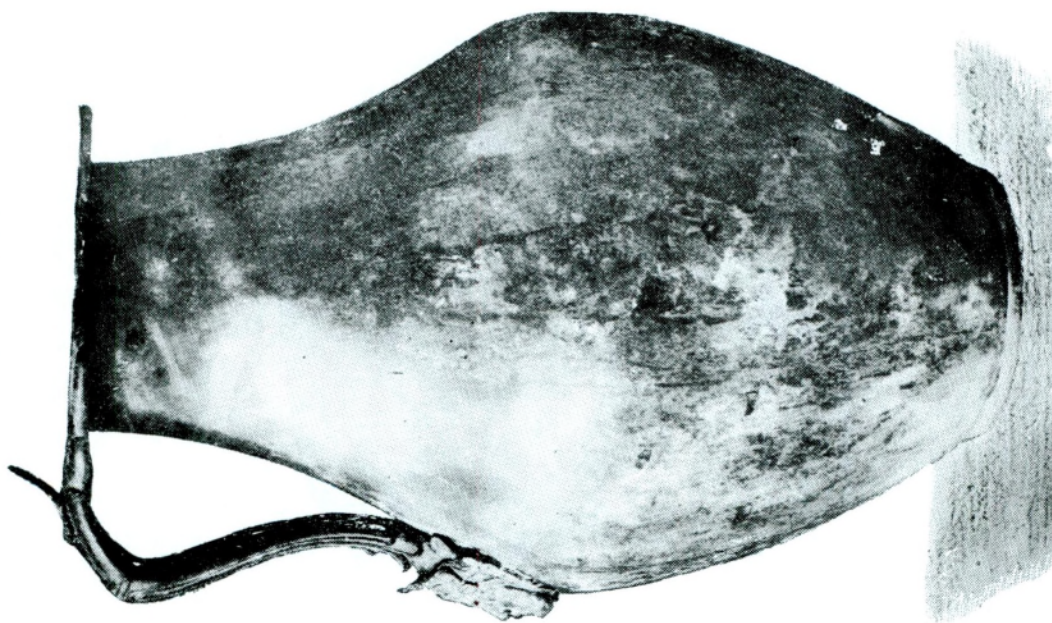
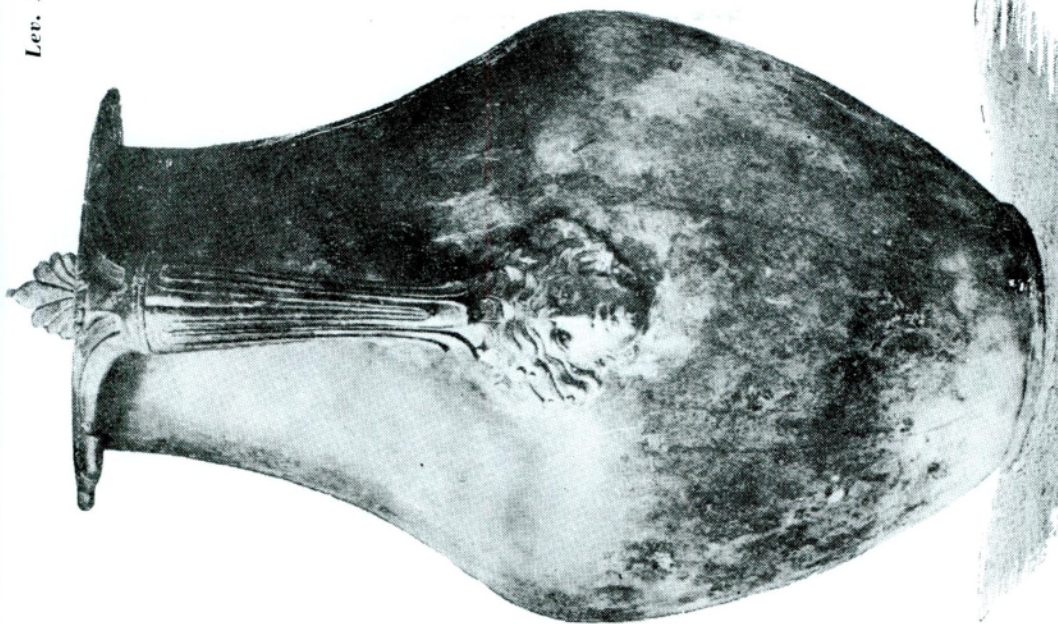
Res. 36. — Tunç kandiller
Fig. 36. — Lampes en bronze

Res. 37. — Tunç fener
Fig. 37. — Lanterne en bronze

Res. 38. — Boskoreal tunç feneri ve teferruatı
Fig. 38. — Lanterne en bronze de Boscoreale. Détails

Res. 39. — Büyük tunç vazo
Fig. 39. — Grand vase en bronze

Res. 40. — Tunç ibrik
Fig. 40. — Aiguière en bronze

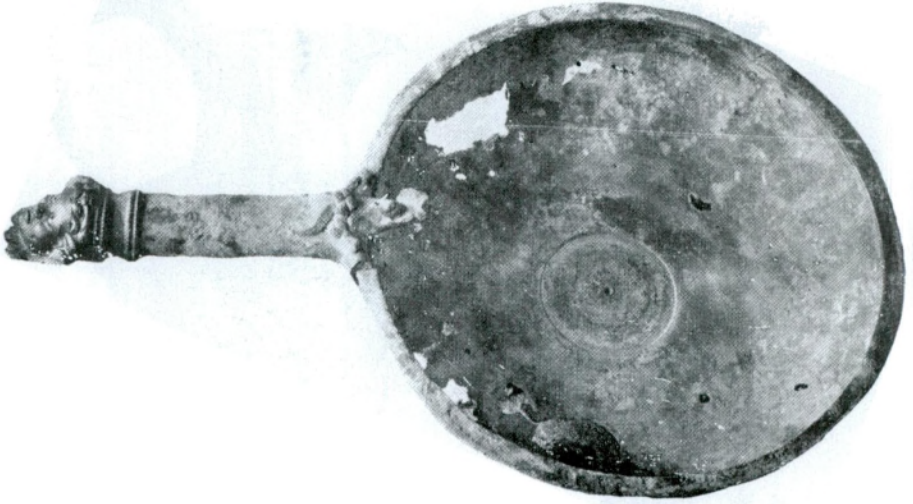

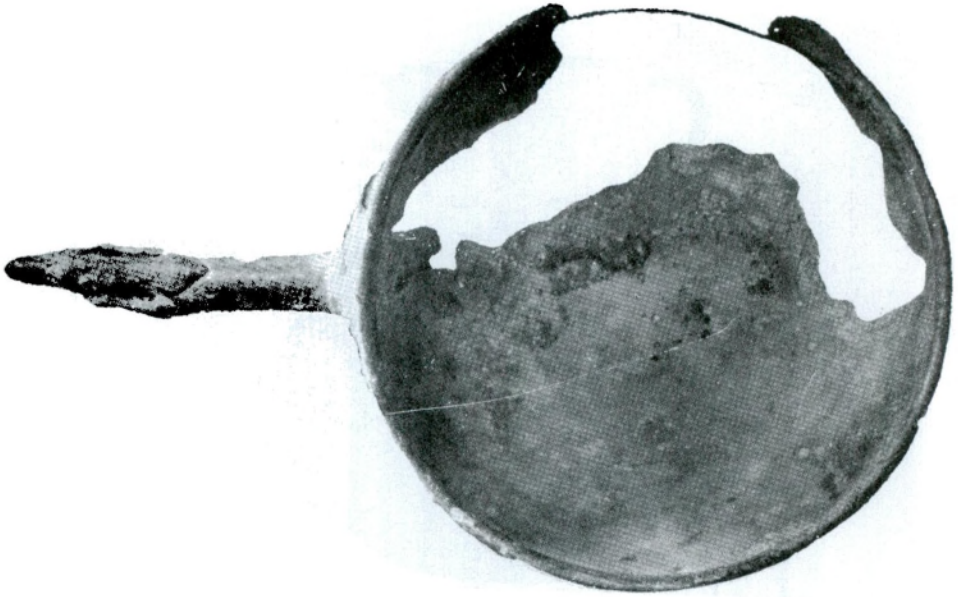
Res. 41. — Küçük şarap ibriği
Fig. 41. — Oenochoé en bronze

Res. 42. — İki kulplu vazo
Fig. 42. — Vase à deux anses.

Res. 43. — Tava şeklinde tunç kap
Fig. 43. — Patère en bronze

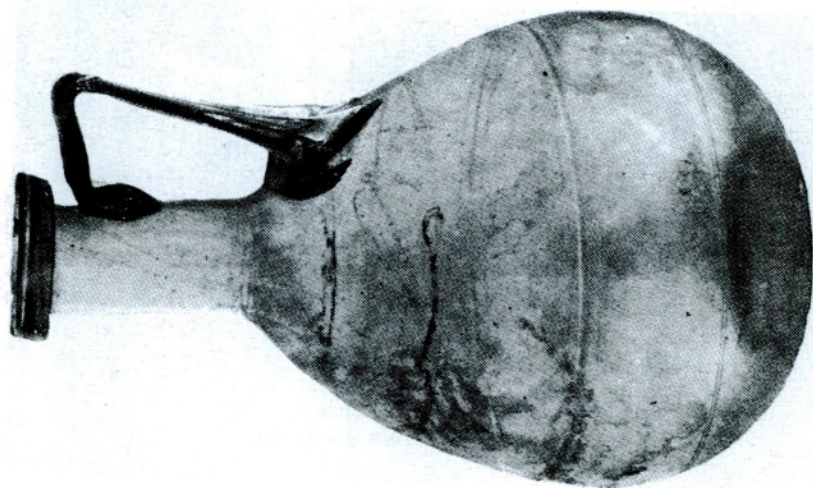
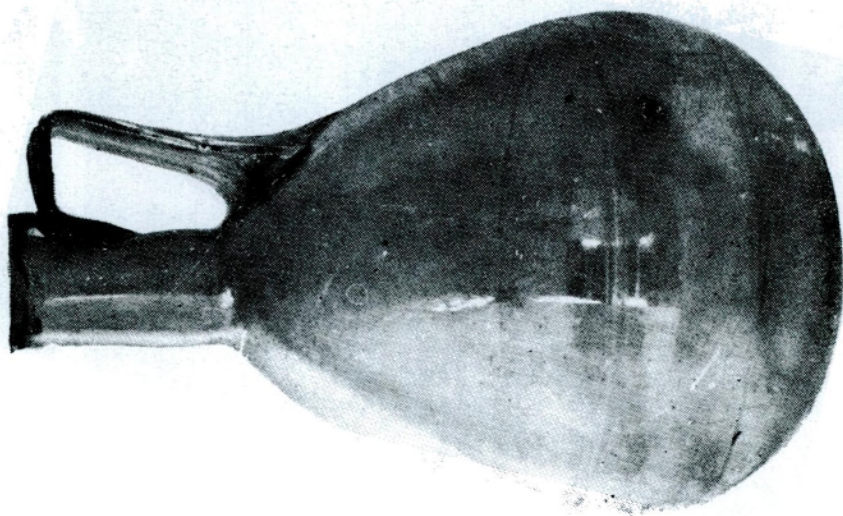
Res. 44. — Tava şeklinde tunç kap
Fig. 44. — Patère en bronze

Res. 45. — Tunç lenger
Fig. 45. — Large plat en bronze

Res. 46. — Tunç tencere
Fig. 46. — Casserole en bronze

Bellefen : C. IV

Res. 47. -- Cam sùrahiler
Fig. 47. -- Carafes en verre

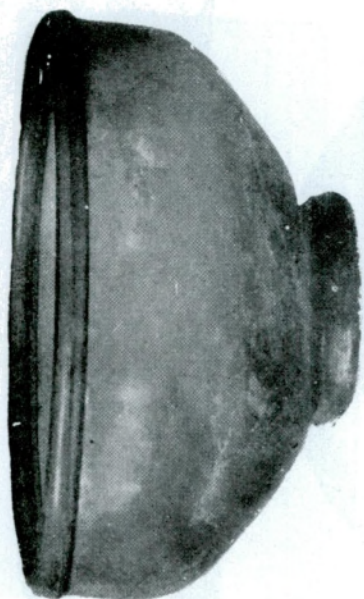

a.

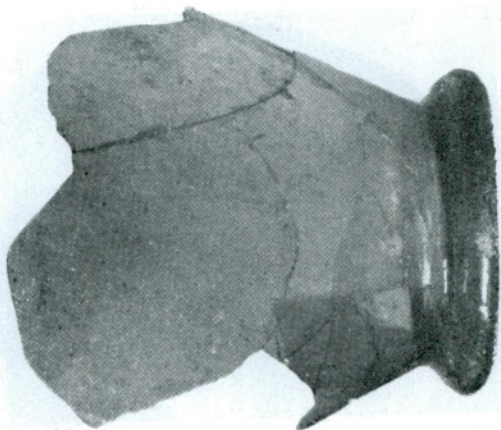

Res. 48. — Cam eserler
Fig. 48 — Objets en verre

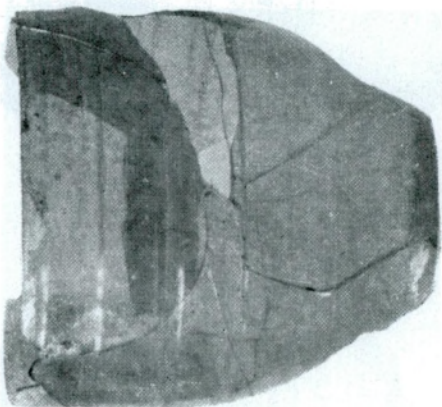
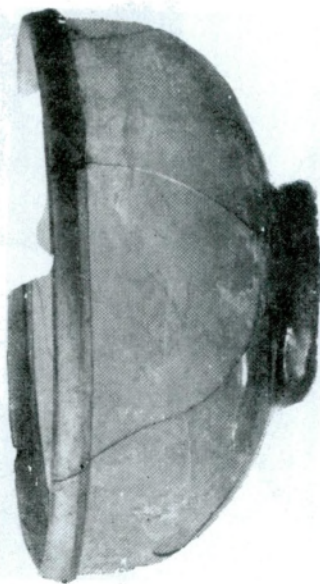
Bellefleur : C. IV

a.

b.

Res. 49. — Cam eserler
Fig. 49. — Objets en verre

a.

b.

Res. 50. — Toprak destiler
Fig. 50. — Vases en terre cuite

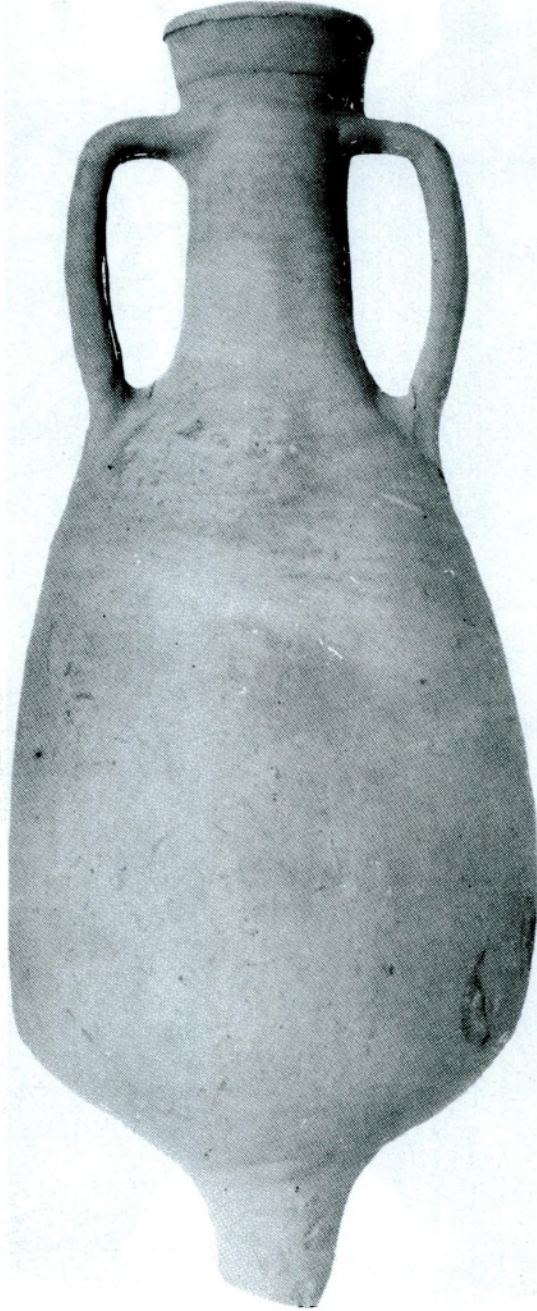

c.

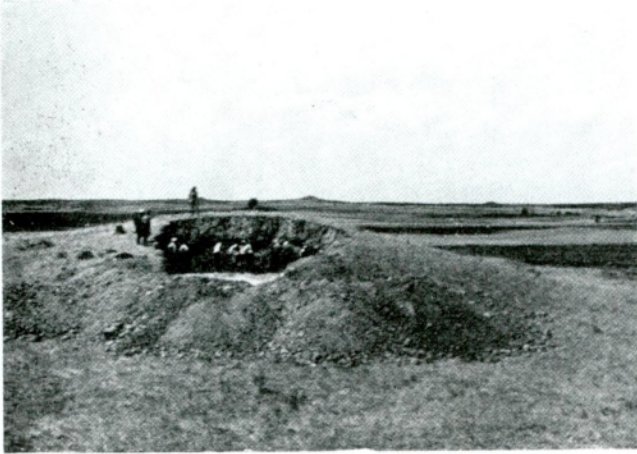
d.

Res. 51. — Toprak destiler (c. lâhidin içinde bulunmuştur.)
Fig. 51. — Vases en terre cuite (c. a été trouvé dans le sarcophage.)

Res. 52. — Şarap küpü
Fig. 52. — Jarre à vin

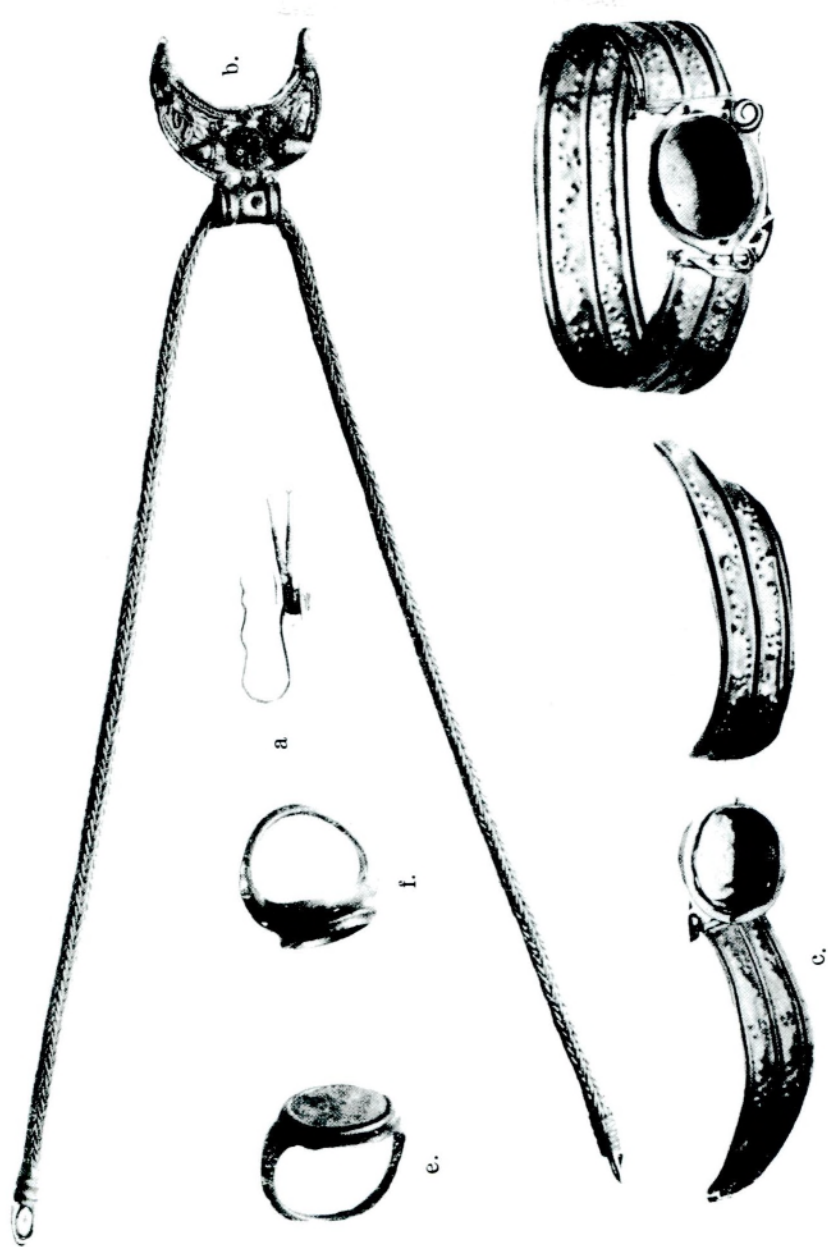
Res. 53. — Vize B hüyüğü
Fig. 53. — Tumulus B de Vizé

Res. 54. — Vize B höyüğünde bulunan mezar ve eserleri
Fig. 54. — Tumulus B de Vizé. Tombe et objets qui s'y trouvaient

Res. 55. — B Hüyüğünde bulunan çifte mezar
Fig. 55. — Tumulus B. Double tombe

Res. 56. — B hüyükü mezarında bulunan altın eserler.
Fig. 56. — Tumulus B. Objets en or trouvés dans la tombe.

Res. 57. — Toprak çocuk heykelcikleri
Fig. 57 — Statuettes d'enfants, en terre cuite

TÜRK İLİM ÂLEMİNDE DÖRT BÜYÜK KAYIPTAN İKİSİ

Prof. İsmâil Hakkı UZUNÇARŞILIOĞLU

T. T. Kurumu Âzasından Balıkesir Meb'usu

1940 senesi Türk ilim âlemi için bir felâketle başladı, şubat ve mart aylarında biribiri ardından dört büyük ilim ve fikir adamımızı daha kaybettik; sırasıyla Ahmed Tevhid, Hüseyin zâde Ali, Besim Ömer, İsmail Sâib. Ben bunlardan yalnız ikisinden, üstad Ahmed Tevhid ile üstat İsmail Sâib Sencer'den kısaca bahsedeceğim.

ÜSTAD A. TEVHİD

Erzincan'lı eski bir Türk âilesine mensup olan Bay Ahmed Tevhid 1284 de Erzurum da doğmuştur. Babası Yusuf Ziya Bey o tarihte Erzurum Mektubcısı idi. Üstad A. Tevhid, millî tarih ve nümizmatik tetkikleriyle gerek bizde ve gerek Avrupa'da tanınmış kıymetli mütehassıslardandı. Galatasaray Sultanîsinden mezun olmuş, uzun zaman Hariciye Nezaretinde bulunmuş ve nihayet Maarif Vekâleti Umum Müfettişliğinden tekaüt olduktan sonra bu sene şubat ayında vefat ederek Bakırköy'ünde âile kabristanına defnedilmiştir. Münzveî bir hayat geçiren üstadın tabutu maalesef pek mahdut bir azlıkla ebedî mahalline nakledilmiştir. Bizde ötedenberi ilim ve fikir adamlarına karşı gösterilen lâkaydî nazarı dikkate alınacak olursa üstat Ahmed Tevhidin böyle bir ekaliyetle kaldırılmasını tabîi görmek lâzımgelir.

Bay Ahmed Tevhid Meşrutiyetin ilânından evvel ve sonra ta vefatından üç, dört sene evveline gelinceye kadar yarım asra yakın bir zaman millî tarihimiz için çalışmış, eser ve kıymetli mekaleler yazmış ve kendisinden sonra da nümizmatik müstesna olmak üzere beş, altı kişi de yetiştirmiştir. Meskûkât hususunda da hiçbir maddî menfaat düşünmiyerek talebe yetiştirmek arzusunu göstermiş ise de Müze idâresi her nedense buna yanaşmamıştır. Bunun için İslâmî sikkeler hakkında dünyâca tanınmış olan bu âlimin yeri bugün tamamen boş kalmıştır.

Bay Ahmed Tevhid'in meskûkât hususunda yazmış olduğu (Meskûkatı kadimeî İslâmiye kataloğu) nun dörüncü kısmı bugün Türk ve İslâm tarihleriyle meşgul olanların her zaman mürâceat ettikleri en kıymetli eserlerdendir. Merhum, İslâmî sikkeleri tetkik hususunda okadar meleke ve mümârese peyda etmişti ki eline aldığı bir paranın yazısını derhal okur, kalp olup olmadığını anlar, hattâ yazısı silik sikkelerin kimlere âit olduklarını isabetli olarak tesbit ederdi. Gerek yazılarında ve gerek sikkelerde verdiği hükümlerde hemen hemen hiç yanılmamış gibidir. Bir defa yaptığı bir yanlışlığı her zaman esefle yad etmiştir ki oda, Sinop'ta hükümet süren Pervâne oğullarından Gazi Çelebi bin Mes'ud'u, tarihlerin mütaleasına istinat ederek son Selçuk Hükümdarı Gıyasüddin Mes'ud'un oğlu zannetmesidir. Gazi Çelebi'nin, Pervâne oğullarından olduğunu ilk defa merhum Amasya'lı Bay Hüseyin Hüsmeddin meydana çıkararak isbat etmişti. İşte, Ahmed Tevhid, bu hatasını hayatının sonuna kadar tekrarlamıştır; bu fıkra üstadın tetkiklerinde ne derece ince düşündüğünü gösteren kâfi bir misaldir.

Merhum üstadımız ile büyük harp içinde tanışmıştım. Kendilerine sorduğum birçok tarihî suallerime vesika ve membalarıyla beraber ^{متن} mukni cevaplar vermiş kendi notlarından ve tetkiklerinden istifademî temin etmişti. Her bir müracaati memnuniyetle karşıladı.; yazdığım tarihî yazılar hakkında mütaleasını alır ve derin tetebbüden istifade eylerdim. Bilgisini hiç kimseden esirgemiyen üstat, millî tarih, memleket malıdır, saklamak, söylememek hiyanet olur ve adam yetişmesine mani teşkil eder derdi.

Üstat Ahmed Tevhid'in Maarif Vekâleti Umum Müfettişi iken tarihî eserler hakkında Maarif Vekâletine verdiği kıymetli raporlardan başka en değerli tetkikleri Osmanlı ve Türk Tarih Encümeni mecmualarında neşredilmiştir. Bu makalelerin isimleri şunlardır:

1 — Rum Selçukî devletinin inkıraziyle teşekkül eden Tavâifi Mülûk ملوک طوائف 2 — Hünernâme 3 — Sinop'ta Pervâne zâdeler 4 — Sinop'ta Gazi Çelebi ve Kastamonı'da Hüsameddin Çoban Bey âilesi 5 — Kastamonı ve Sinop'ta İsfendiyar oğulları veyahut Kızıl Ahmetli'ler 6 — Gazi Çelebinin سنک مزاری sengi mezârı ve İsfendiyar oğullarından İbrahim bin Süleyman'ın Sinop'taki camii - Gerdibolu [Gerede] 7 — Kütahya'da Germiyan Beyleri 8 — Karahisarısahib'te Sahib Atâ oğulları ve Balıkesir'de Karesi oğulları 9 — Saruhan oğulları Ve Aydın oğulları 10 — Menteşe Oğulları 11 — Denizli [Lâdik] Emâreti 12 — Sisam beyleri 13 — Bursa da Umurbey Camii kitâbesi 14 — Selçuk Hatun Sultan 15 — İlk altı padişahımızın Bursada kâin türbeleri 16 — Yıldırım Sultan

Bayezid Han devrinde Mısır'a sefâretle gönderilen Sefersah'ın vefatı 17 — Mentеше oğullarından Ahmed Gazi Beyin hayrâtı ve kitâbeleri 18 — Ankara Ahileri 19 — Ahmed Aziz Paşa 20 — Beni ارتنا Eretna 21 — Kadı Bürhaneddin Ahmed [yedi uzun makale] 22 — Rurs'ada en eski kitâbe 23 — Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed Hanı evvelin kerimelerinden Hafsa Sultan namına bir kitâbe ve Sultan Murad'ı sâni namına diğeri bir kitâbe 24 — Akşehir'de Rumeli Fatihî Şehzâde Süleyman Paşanın kerimesi mezarı 25 — Hünernâme مرنامه 26 — Antalya kitâbelerine dâir 27 — Antalya سور surları kitâbeleri 28 — Konya Müzesinde iki kitâbe 29 — Şeyhînin zeyli اثر اهل الحقائق : اثر تكلمة الشفايق في حق اهل الحقائق عصمت افندی Tekmile tüşsekayık fi hakkı ehlülhakayık [eseri İsmet Efendi : dört makale] 30 — Sahib Atâ oğullarından Ahmed 31 — Hasırcı zâde Hafız Mehmed Ağa.

Bunlardan başka yine merhumun, Yusuf Ziya Beyle beraber نوسى Nesevi'nin Celâlüddini Mengübertî isimli eserinin bir kısım tercemeleri de aynı mecmuada [sene 7 ve 8] intişar etmiştir.

1910 dan 1926 senesi ikinci teşrinine kadar on altı senesinin on üç senesi (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası) ve diğeri üç senesi de (Türk Tarih Encümeni Mecmuası) ismini altında 95 fasikül olarak neşredilen mecmuanın yarı nüshasından fazlasında merhumun yukardaki kıymetli yazıları çıkmıştır: bu mecmuada neşrolunan 249 makalenin beşte biri üstad Ahmed Tevhid'indir ki bu rakam ve miktar. üstadın millî tarihe yaptığı hizmeti gösteren bâriz bir nümunedir.

Arapça, farsça ve fransızca'yı pek iyi bilen merhum eserlerden istifade edecek kadar da İngilizceye vâkıf bulunuyorlardı. Tarihi mâkaleleri bugün Türk tarihinin en isabetli me hazlarından bulunmakta ve her zaman istifade olunmaktadır.

Bay Ahmed Tevhid'in eserleri ve şahsiyeti hakkında ayrıca bir kitab yazılması lâzımdır. Merhum hakkında yapılacak neşriyata Belleten sayfaları açıktır:

HABERLER:

ÜSTAD İSMAİL SÂİB SENCER

Prf. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILIOĞLU

Balıkesir Meb'usu ve T. T. K. Azasından

Sekiz, on gün süren kısa bir hastalıktan sonra vefat ederek (23 mart 1940 ve 13 sefer 1359) Cumartesi günü kendisini toprağa koyduğumuz büyük üstad İsmail Sâib Sencer, yalnız Türklerin ve islâmların değil şarkiyatla meşgul dünya ilim âleminin en maruf ve en bilgili ve aynı zamanda en münzevî ve mütevazı ve halûk simalarından biri idi. Kendisi biz Türklerden ziyade Avrupalı âlimler tarafından tanınırdı. Avrupadan Türkiyeye gelen bir müsteşrik veya Mısırdan Hintden ve diğer islam âleminde İstanbula uğrayan bir âlim mutlak sûrette Beyazıtta Umumî Kütüphaneye uğrayarak içi ve dışı nurlu olan bu mütebahhir âlimi ziyaret eyler ve müşküllerini hallederdi. İstanbula gelemiyenlerin mektuplarla ve bilvasıta işlerini gördükleri çok vakidi. Bundan bir müddet evvel Türkiyeye gelerek Ankarada ve İstanbulda ilmî konferanslar veren meşhur Fransız âlimi M. Masinyon, İstanbulda Umumî Kütüphanede bulamadığı hocayı son ikametgâhı olan Koskadaki Râgıbpaşa Mektebinde ziyaret etmiş ve ilmî mübahasede bulunmuştu.

Âteşin bir zekâya, yaşının hemen yetmişe gelmesine rağmen şayanı hayret bir hafızaya, tarih, edebiyat, kelâm, felsefe ve tasavvuf, bibliyografya ve teracimi ahvalde fevkalâde malûmata sahib olan üstadın esefle söyleyeyim ki bugün namını drima yad ettirecek basılmış kitap halinde bir eseri yoktur; fakat gerek memleketimizdeki ve gerek hariçteki ilim adamları kendisinin mütalealarından, gösterdiği mehazlardan istifade ederler, müşküllerini onunla bilvasıta veya doğrudan doğruya görüşerek hallederlerdi: bunun için şarkiyatla müteveggil âlimler anın talebeleri ve eserleride kısmen hoca merhumun eseri demektir. Zâten merhum üstad, müstakil eser yazmaktan ziyade eser yazarların müşküllerini halletmeği ve anlara yardım için

çalışmağı çok severdi. Bu gün bir daha açılmamak üzere bu kapı kapanmıştır. Prof. D. Ritter Hocanın bütün müşkülleri hal etmesinden dolayı ona ilim Hâtifi هاتف derdi.

Büyük Üstad İsmail Sâib'in babası Şevki Efendi binbaşı mütekaidi iken İstanbulda vefat etmiştir. Şevki Efendinin babası ve cediti aslen Arabkirlidir. Üstad Bay İsmail Sâib 1288 de Koca Mustafa Paşada doğmuştur. İlk ve orta tahsilini mülkiye mekteplerinde yapmış, cami dersine devam etmiştir. Orta tahsilden sonra dört sene mülkiye tabbiye sine ve hukuka devam eylemiş fakat, temini maişet için imtihan vererek tayin edildiği Bayezit Umumî Kütüphanesi ikinci hafız kütüplüğü, hukuk ve tıbbiyeye devamına mani olduğundan oraları terk eylemeğe mecbur olmuştur. İlmiye derecesi Bayezit dersiamlığı idi.

Merhum hocamız yarım asra yakın Bayezit Umumî Kütüphanesinde hafızı kütüplük etmiştir. Bunun yirmi seneden fazlası kütüphane müdürlüğü ile geçmiştir.

İsmail Sâib üstadımız arapçayı ve Arap edebiyatını en iyi bilenlerin birinci sınıfında ve belki de onların başında idi. Eyi farsca ve fransızca da bilirdi. Üstad kadar muhtelif ilimlerde kitap okumuş, hazmetmiş ve okuduğunu hıfzetmiş bir ilim adamının tercemei haline vâkıf olmadığımı ve araştırmama rağmen duymadığımı itiraf edeyim. Gündüzleri akşama kadar muhtelif meslek ve milletten kendisine müracaat edenlerin sorgularına cevap veren, müşküllerini halleden hoca merhum, geceleri de etrafına yığıdığı yazma ve nâdir eserlerin tetkikile meşgul olur ve lüzümü halinde not alır ve okuduğunu hafızasında saklardı; okadar ki icabında sorulduğu zaman yıllarca evvelki mütaleasını söylerdi. Okuduğu kitablar arasında kendisinden istifaza edenleri alâkadar bir şey görürse hemen verir ve not ettirirdi.

Merhum üstadı daha mektep talebesi iken otuz beş sene evvelden tanırım; kendilerinden bilfiil istifazam otuz sene kadardır; her ne zaman müracaat etsem müşkülümü hallederdim. Bazan müraceat edenlerin biribiri ardına gelmeleri üzerine iş nöbete binerdi. Bazan hastalandıkları zaman dahi müracaat edenleri reddetmez okuyalım biraz açalım derdi. Okunması pek güç, noktasız ve pek muğlak ve karışık yazıları süratle okur ve hallederdi. Eski müelliflerin yazılarını bilirdi.

Merhum üstad kat'iyen taassuptan uzaktı; herkes hakkında hüsnü zan besler ve hiç bir kimse ile bu yolda mübahase etmezdi; bundan dolayı muhtelif din ve mezhepte olan ve hoca merhumdan istifade edenler anın fazileti kadar hüsnü ahlâkına da meftun idiler. Kendisini gücendirmiş olanlara hiç bir şey olmamış gibi dost muamelesi yapar,

hattâ o kabil insanlara iacında kudreti nisbetinde maddî yardımlarda da bulunurdu.

Birçok fukarası vardı; bundan başka muhtaç olanlara da elinden gelen yardımı yapardı. Vefa denilen mefhumun yüksek ahlâkın, yüksek faziletin timsali idi. Kendisine müracaat edenleri kat'iyen boş çevirmezdi; okadar ki ayın daha ilk günlerinde maaşının bir kısmını muhtaçlara ve bir kısmını da pek düşkün olduğu kedilerinin masrafı için kasaba sütçüye verirdi; merhumu çok zaman günlerce yalnız çorba içerken, salata yerken ve hattâ ekmeği tuz ve biberle yerken görürdüm.

Bir gün mutad üzere kütüphaneye gitmiştim, tatil zamanı idi. Yanlarında kibar düşkünü bir zat vardı; o sırada bir fakir geldi; hoca yavaşca ayağa kalkarak kayboldu ve sonra fakire işaret ederek onu sadaka ile savdı. Sadakası yirmi para veya kırk para değildi; her halde bir ekmek parası vermek adeti idi. Sonra yanımıza geldi; kibar düşkünü zate de yardımda bulunmak istiyordu; fakat benden sıkılıyordu; uzun seneler vaki tecrübeme binâen yanından biraz ayrılarak bahçeye çıktım. Ona da vereceğini vermişti; ben geldikten sonra o zat veda edip ayrıldı. Kim olduğunu sordum, elini kaldırdı, bunun manası sorma demekti ve söylemedi. Sonra kendilerine dedim ki hocam, gerek evvelki fakir ile bu zat ve gerek ben talebeniz ve diğer başkaları da hep sizin fukaranız; bunlara maddî yardımda bulunuyorsunuz ben ve emsalmimize de mânevî varlığınızdan tasadduk ediyorsunuz; fakat doktor profesör Reşer sadaka ile kanaat etmiyor sizi soymak istiyor dedim. Güldü ve malûm olan tavazuu ile kendisinin birşey bilmediğini söyledi.

Keşfüzzunûn كشف الظنون ile tarihi eserlerini okuduğumuz büyük Türk âlimi Kâtip Çelebi ile hocanın kitabiyat, tercemei hâl tarîh ve edebiyat hususundaki vukufı mukayese edilince on yedinci asrın yüksekâlimi, İsmail Sâib üstadın yanında mübalağasız olarak bir tilmiz vaziyetinde kalır. Hoca merhum Keşfüzzununun bir kısım yerlerini tashih ve daha bir çok ilâvelerle Kâtip Çelebiye bir zeyil yapmıştır ki Maarif Vekâletinin satın aldığı bu zeyil ile diğer zeyiller Keşfüzzunun ile yeniden bastırılmaktadır.

İlimle alâkası olmadığı için hoca merhumu takdirden aciz olan bir şahıstan başka matbuatımız vâkıf oldukları derecede hocanın kıymet ve fazileti hakkında kadirşinâsâne yazılar yazmışlardır. Bu büyük irfan ve fazilet varlığını evinden Beyazıda ve Beyazıttan da Merkezefendiye kadar el ve omuzları üzerinde göz yaşlarıyla ebedi istirahat mahaline götüren bin kişilik kafilenin hepsi de hocanın talebeleri, dostları ve sevdikleri idi: zaten hocanın meşrebi Cenâbı Mevlânânın şü.

بعد از وفات تربت ما در زمین مجو
در سینه های مردم عارف مزار ماست

beytile hulasa edilebilir.

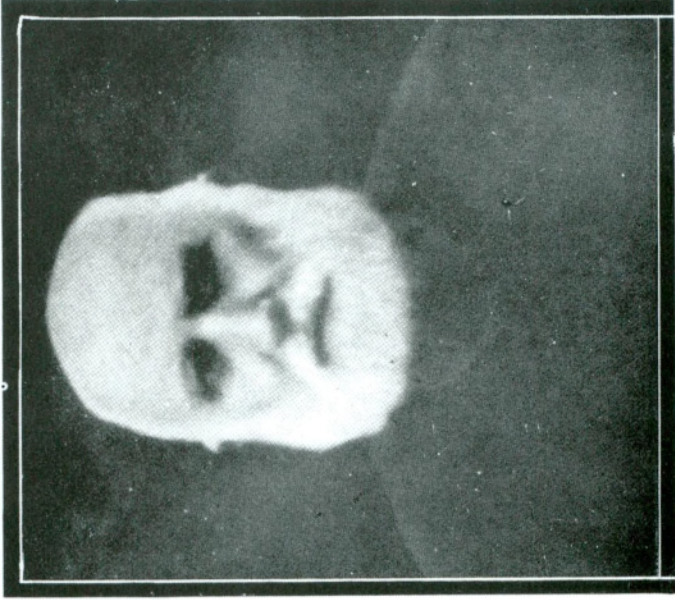
Üstadın çok mühim ve kıymetli ve hattâ içlerinde nâdir nüshaları olan kitapları vardır : bu kitapların parça parça dağılmadan toplu olarak satın alınmasını kendisini pek yakından tanıyan Maarif Vekilimiz tensib ederek veresesine müraceat edilmiştir. İstanbul veya Ankarada merhumun ismini havi bir dolapta bu eserler erbabı mütaleanın istifadesini temin için hıfzolunarak bu sûretle de hoca hakkında bir kadirşinaslık gösterilmiş olacaktır. Vekâletin gösterdiği kadirşi naslğa teşekkür olunur.

Merhum büyük üstadı tanıyanların hatıralarını bir mecmua halinde bastırmaları çok iyi olur. Bu hususta faaliyete geçilmiş olduğunu da memnuniyetle haber aldık.

24. mart 1940

Üstad Ahmed Tevhid

Üstad Ismail Saib Sencer

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
<i>Şemsettin GÜNALTAY</i>	- İbni Sina'nın şahsiyeti ve milliyeti meselesi. 1
<i>Dr. ÂFET</i>	- Türkiye halkının Antropolojik karakterleri üzerinde büyük anket ve umumî neticeleri 39
<i>Fevzi KURTOĞLU</i>	- Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları ve Belgradın muhasara plânı. 53
<i>Dr. Arif Müfit MANSEL</i>	- Trakya hafriyatı 89
» » »	- Les Fouilles de Thrace 115
<i>İ. H. UZUNÇARŞILI</i>	- Üstat Ahmed Tevhid 141
» »	- Üstat İsmail Saib Sencer 145

LEVHALAR

I	Anadolunun 10 mıntakası (harita)
II - XIX	Hadım Süleyman Paşa makalesine ait resimler
XX - LIX	Trakya hafriyatına ait resimler

TÜRK TARİH KURUMU NEŞRİYATI
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

I. Seri

- 1 — PİRİ REİS : Amerika haritası
- 2 — PİRİ REİS : Kitabı Bahriye
- *)3 — NASUHİSSİLÂHÎ : Irakayn Seferi

II. Seri

- *)1 — CÜVEYNÎ : Tarihi Cihanküşa (3 cilt)
- *)2 — REŞİDÜDDİN : Camiüttevarih
- *)3 — Baybars Tarihi
- *)4 — ISFAHÂNÎ : Selçuk Tarihi

V. Seri

- 1 — REMZİ OĞUZ ARIK : Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (Türkçe ve fransızca)
- **)2 — HÂMİT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1936 raporu (Türkçe ve almanca)
- *)3 — Dr. Ş. AZİZ KANSU : Etiyokuşu hafriyatı raporu (Türkçe ve fransızca)
- *)4 — HÂMİT KOŞAY : Pazarlı hafriyatı raporu (Türkçe ve fransızca)

VI. Seri

- *)1 — F. KÖPRÜLÜ ve A. GABRİEL : Mimar Sinan

VII. Seri

- 1 — İbni Sina : (Makaleler, etüdler mecmuası)
- *)2 — CEVAT ÜSTÜN : İkinci Viyana muhasarası
- 3 — ULUĞ İĞDEMİR : Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma
- 4 — FEVZİ KURTOĞLU : Ayyıldızın ve Türk Bayrağının menşei

VIII. Seri

- 1 — YUSUF AKÇURA : Osmanlı Devletinin Dağılma Devri
- 2 — İSMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI : Anadolu beylikleri
- 3 — ŞEMSETTİN GÜNALTAŞ : Yakın Şark
- 4 — YUSUF ZİYA ÖZER : Mısır Tarihi
- *)5 — HALİS BİYİKTAY : Timuriler zamanında Hindistan - Türk imparatorluğu
- *)6 — ÂFET : Aperçu général sur l'Histoire économique de l'Empire Turc - Ottoman
- *)7 — Dr. SÜHEYLL ÜNVER : Selçuk Tababeti Tarihi
- *)8 — FUAT KÖPRÜLÜ : Osmanlı Devletinin Kuruluşu
- *)9 — Y. HİKMET BAYUR : Türk İnkılâp Tarihi I. cilt
- *)10 — İSMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtına methal

IX. Seri

- 1 — Birinci Türk Tarih Kongresi zabıtları
- *)2 — İkinci Türk Tarih Kongresi zabıtları
- *) Basılmakta olanlar
- **) Türkçesi basılmıştır, almancası basılmaktadır,

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : IV

No. 13

Janvier 1940

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 4